אגדות התנאים

כרך ראשון—חלק שני

מאת

הד"ר ר' בנימין זאב בכר

מתֻרגם מגרמנית ע"י

א. ז. רבינוביץ.

יצא לאור בהשתתפות ועד החנוך שבארץ ישראל.

יפו, א"י, תרפ"א.

דפוס א. איתן וס. שושני, יפו.

הקדמה לחלק השני מאת המתרגם.

עם החלק השני הזה נגמר הכרך הראשון של אגדת התנאים.

כמעט כל התנאים הרשומים בכרך הזה ראו עוד בכבוד הבית השני. אחדים נפטרו לפני החרבן והשאר המשיכו את חייהם ופעולתם עוד בימי גזרת אדרינוס.

כל אלה התנאים היו הראשונים במיסדי התורה שבעל פה — ההלכה והאגדה. ודבריהם באגדה, שהם מפוזרים במדרשים רבים ושונים ובתלמודים, הבבלי והירושלמי, נאספו וסֻדרו בספר הזה, כל דבר במקומו הנאות לו, ומבוארים ומוארים באור הבקרת המדעית, כמ"ש בהקדמה לחלק הראשון.

הצורה שבה הלבישו חכמינו את דבריהם היא מיוחדת במינה, ואין משלה בכל ספריות העולם. לכל רעיון שנצנץ במוחם בקשו ומצאו ראיה, רמז או אסמכתא באיזה פסוק שבכתבי הקדש.

אין ספק כי לא מקרה הוא, אלא יש בזה טעם פסיכולוגי עמוק, והוא הרצון הכביר של בחירי העם—וגם של העם כלו—לשמור על עצמיותו המיוחדת שנתגלתה ביחוד בספרי הנבואה. הם האמינו שכל הרעיונות—וביחוד המוסריים,— שמתחדשים ובאים במוחם, נובעים ממקור אחד—מרוח הקדש של הנבואה. ומזה יצא הבטוי האוריגינלי „מגיד הכתוב"*), כאלו הכתוב בעצמו, כביכול, בא ומגיד לדורש את הרעיון החדש. יותר חשוב היה בעיני הדורש למצוא שהרעיון שלו הוא רק תולדה חדשה, הנובעת מהמקור העתיק של הנבואה, מאשר להתפאר ביצירה חדשה עצמית.

אין צריך לומר שהתנאים, למרות נאמנותם לכתבי הקדש ולמסרת הנביאים, היו עומדים ברשות עצמם ולא ויתרו על חפש דעתם. וכדי לקיים את שני הדברים הסותרים זה את זה, המציאו את הדרשה, שהיא סינתזה לשתי המדות ההפכיות: חבה ונאמנות לרכוש היקר של העבר ובקשת ההתחדשות התמידית שאינה פוסקת.

נמשלו דברי תורה למסמרות ונמשלו לנטיעות.

* * *

יפו, טבת תרפ"א.

---

*) בהקדמה לח"א מובא שהשם „אגדה" נגזר מן „מגיד הכתוב" ומ„הגדה" נשתנה ל„אגדה", כדרך לשון הירושלמי: הבטחה—אבטחה, הדלקה—אדלקה, הונאה—אונאה (מדברי בכר).

לוח הפרקים של החלק השני.

פרק אחד עשר.

ר׳ ישמעאל בן אלישע.

ביום שעלה ר׳ אליעזר בן עזריה להיות ראש הסנהדרין ביבנה, היה גם ר׳ ישמעאל בן אלישע בין החכמים שהשתתפו בוכוחים ובהחלטות שנתקבלו ביום ההוא [1]. ר׳ ישמעאל בן אלישע, בהיותו עוד ילד, הושם בבית האסורים ע״י הרומאים, ובהשתדלות ר׳ יהושע בן חנניה הוצא לחפשי מכלאו. ור׳ יהושע הכיר מיד, שבן כהן גדול זה, הבקי בכתבי הקדש, ורוח יתרה בו, עתיד להיות גדול בישראל [2]. כנראה, היה ר׳ יהושע רבו של ר׳ ישמעאל; כי ראינו אותו פעם עושה, כמו שהיו התלמידים רגילים לעשות, שהיה מהלך אחר ר׳ יהושע ושואל ממנו שאלות [3]. ע״פ מסרת אחת ארצי ישראלית, היה אז ר׳ ישמעאל קטן עדיין [4]. גם עם ר״א בן הורקנוס היה לו לר׳ ישמעאל משא ומתן [5]. ביחוד נקרא ר׳ נחוניה בן הקנה בשם רבו, ואחת משבע המדות של הלל, שהיתה חביבה על ר׳ נחוניה ביותר, נתקבלה בחבה גם מצד תלמידו [6]. הדבר הזה, שנמסר ע״י ר׳ יוחנן, מאֻשר ע״י העובדה, שר׳ ישמעאל הרחיב את המדות של הלל עד שלש עשרה וביחוד ע״ז, שמהמדה כלל ופרט, שהיתה חביבה על ר׳ נחוניה בן הקנה, עשה ר׳ ישמעאל שבע מדות הדשות [7]. מושבו התמידי ומקום ישיבתו היה בדרום יהודה על גבול אדום [8] ועוד במקום

---

[1] משנה ידים ד׳ ג׳. [2] ע׳ ח״א 121.

[3] תוספ׳ פרה י׳ ג׳. ואולם במשנה ע״ז ב׳ ה׳, ששם כתוב ג״כ אותו הספור, נאמר שהיה מהלך עמו׳. גם השאלה ההלכית שכתובה במשנה אינה זו שכתובה בתוספתא. הצד השוה שבין שתי הנוסחאות הללו היא השאלה ששאל ר׳ יהושע את ר׳ ישמעאל: ישמעאל אחי. היאך אתה קורא: כי טובים דודֶיךָ מיין או דודַיִךְ?

[4] עפ״י הירוש׳ ע״ז 41 סוף ע״ג אומר זה ר׳ יוחנן וע״פ שהשיר א׳ ב׳ — ר׳ יונתן. מה שר׳ יהושע קורא לו אחי אין זה ראיה שר׳ ישמעאל היה עוד צעיר (ע׳ ברילל 104 ולהלן), כי כך מצאנו שר״א בן עזריה ור׳ עקיבא קוראין לו כך (משנה ידים ד׳ ג׳, בבלי סנהדרין נ״א:) וגם מצינו שבן אחותו, ר׳ אליעזר בן דמא, קורא לר׳ ישמעאל כך (ע״ז כ״ז:). הבטוי הזה מראה רק על היחס הידידותי שבין הרב והתלמיד.

[5] ע׳ ח״א 74. לפי נוסח אחד כ״י קרא אותו ר׳ ישמעאל „רבי״. ע׳ פרנקל 111.

[6] ע׳ ח״א 42. [7] ע׳ פרנקל 19, וייס ח״ב 105, דרנבורג 391, גרץ IV² 429.

[8] עפ״י הערתו של ר׳ יוסי בן חלפתא במשנה כתובות ה׳ ח׳.

אחד, שלא נזכר שנית בשום מקום — כפר עזיז, היתה שבתו, ור׳ יהושע רבו בקר אותו שם[1]. ואולי זה היה המקום ששם באו חכמי דורו הגדולים, ר׳ טרפון, ר׳ יוסי הגלילי, ר״א בן עזריה ור״ע לנחמו על מות בניו[2]. בשיחה אחת אגדית, שבה היה ר׳ טרפון יושב בראש, ע״ד נס המן, השתתף, לפי אחת הנוסחאות, גם ר׳ ישמעאל[3]. אולם אפשר שפגישתו זו של ר׳ ישמעאל עם ר׳ טרפון וסיעתו היתה כשנלוה ר׳ ישמעאל על הסנהדרין, שגלה מיבנה לאושא, ור׳ ישמעאל שם את מקום מגורו במקום שהיו מלחמות אדרינוס וגזרותיו[4]. — הוא מת מות קדושים בראשית גזרותיו של אדרינוס, וחברו במות היה איזה ר׳ שמעון, שאין לנו על אדותיו ידיעות אחרות. על מות שניהם נבא שמואל הקטן לפני מותו[5]. וכששמע ר״ע על דבר הריגתם, אמר לתלמידיו: התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה עתידה לבא בדורנו, לא היו מקבלים אותה אלא ר׳ שמעון ור׳ ישמעאל, אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורנו, וסילק אלו מבינותינו, שנא׳ (ישעי׳, נ״ז א׳): הצדיק אבד וכו׳ כי מפני הרעה נאסף הצדיק. ואומר (שם, נ״ז ג׳) יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו, ולבסוף: ואתם קרבו הנה וכו׳[6]. ע״ד המשא ומתן שהיה בינו ובין ר״ע

---

[1]) משנה כלאים ו׳ ד׳. [2]) מו״ק כ״ח: ר׳ ישמעאל מקבל את פני החכמים בדברים האלה: רבו עוונותיו, תכפוהו אבליו, הטריח רבותיו. המלות ״הטריח רבותיו״ מראה אולי שהם היו צריכים לענות את עצמם בדרך מינעת כדי להגיע למושבו של ר׳ ישמעאל.

[3]) יומא ע״ו. במכילתא לט״ז י״ד חסר ״ור׳ ישמעאל״. ע׳ עוד דקדוקי סופרים שם.

[4]) מאן הולכי אושא? ר׳ ישמעאל. ב״ב כ״ח: לפי הנהתו של גרץ (IV², 463 ולהלן) השתתף ר׳ ישמעאל גם בתקנת לוד על איזה עברות יהרג ואל יעבור.

[5]) שמעון וישמעאל לחרבא. תוספתא סוטה י״ג ד׳. ירו׳ סוטה כ״ד ע״ב, סנהדרין י״א, שמחות פ׳ ח׳.

[6]) מכילתא כ״ב כ״ב (95 ע״ב) [כבר היה ר׳ ישמעאל ור׳ שמעון יוצאין ליהרג. א״ל ר״ש לר׳ ישמעאל: רבי, לבי יוצא, שאיני יודע על מה אני נהרג. א״ל ר״י לר״ש: מימיך בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא שותה כוסך וגועל סנדלך או עוטף טליתך. אמרה תורה אם ענה תענה — אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט. א״ל נחמתני רבי]. במקורות המקבילים, אדר״נ ל״ח, שמחות ח׳, נעשה מר׳ שמעון — ר׳ שמעון בן גמליאל הנשיא, מה שאינו מתאים בלל לזמן ההוא. ע׳ מאמרו של גרץ בפרנקל׳ס מאנאטשריפט שנת 1852 ע׳ 315. לפ״ד גרץ שם הוא שמעון בן ננס. לפ״ד וייס ח״ב 132, דירנבורג 436 — שמעון בן עזאי. לפי דעת גרץ R. d. E. J. XVI צריך לחשב במקום ר׳ ישמעאל ור׳ שמעון — פפוס ולוליאנוס (ע׳ ח״א 40 הע׳ 9). ע׳ ג״כ קרוכמל בחלוץ II, 90; הרצפלד בפרנקל׳ס מאנאטשריפט יאהר 1854 ווייטע 325. ועוד הדעה המשונה של Zipser in B. Chan. IX. 482.

מעיד המספר הרב של המחלקות שהיו ביניהם, ביחוד במה שנוגע לבאור מקראות. משני בתי המדרש הללו, דבי ר' עקיבא ודבי ר' ישמעאל, נוצרו המדרשים לארבעה חומשי התורה האחרונים, שאמנם לא נשמרו בצורתם הראשונה, אבל היסוד שלהם הוא מתורת התנאים הנזכרים. מהמדרשים הללו, שעריכתם הגמורה היתה בדור שאחרי התנאים, ידועים לנו רק חלק, שבא בתוך ציטטים וקצירים. אלה הנמצאים לפנינו הם חלק ממדרש דבי ר' ישמעאל וחלק ממדרש דבי ר' עקיבא[1]. מבית מדרשו של ר' ישמעאל יצאו מדרשי התנאים לשמות (מכילתא) וכן לבמדבר וחלק לדברים (ספרי), ואולם המדרש לויקרא (תורת כהנים, ספרא) ולחלק האמצעי של דברים הוא ביחוד מיסודו של ר' עקיבא[2]. שמו של ר' ישמעאל מקושר, על פי מסרת עתיקה, ביחוד עם המכילתא, שבו הוא נזכר שבעים פעם בתור דורש המקראות[3]. המאמרים שבאו סתם במכילתא מוצאם הוא לעתים קרובות מרבי ר' ישמעאל, ואולם כאן איננו מכניסים כלום מהמאמרים, ששם ר' ישמעאל לא נקרא עליהם בפירוש, ולאלה המאמרים של דבי ר' ישמעאל נקדיש פרק מיוחד[4] *). צריך לציין, כי ר' ישמעאל היה גדול לא רק במדרש ההלכה כי אם גם במדרש האגדה. בעת שבאו חכמי ישראל לנחמו באבלו—כמו שנזכר לעיל—ע"י מאמרי אגדה[5], העיר ר' טרפון את תשומת לבם של חבריו, כי ר' ישמעאל הוא בקי באגדה[6].

א. מדות הדרשה.

ראיה לזה, שר' ישמעאל נגש לבאר את המקרא עפ"י שטה ידועה, היא יסודו של שלש עשרה מדות, שהתורה נדרשת בהן; ומדרשותיו ההלכיות,

---

[1]) עי' ד. הופמן Zur Einleitung in die halachischen Midraschim ברלין 1878, וכן של המחבר הזה Ueber eine Mechiltha zu Deuteronimium Hildesheimers Jubelschrift (1890) S. 83 ff. — B. Königsberger, Die Quellen der Halacha (Berlin 1890).

[2]) ע"ד השתתפותו של ר' ישמעאל ובית מדרשו במדרש התנאים ע' וויס ח"ב 225 ולהלן ומבוא של פרידמן למהדורה שלו למכילתא, וגייגר J. Z. IV, 105, IX, 8 f.

[3]) ע' מבואו של וויס לבאור המכילתא שלו ע' XXXIII.

[4]) בתור תנא דבי ר' ישמעאל. (בירושלמי ובמדרש—תני ר' ישמעאל).

[5]) מו"ק כ"ח: השוה אגי אמוראי א"י ח"א בגרמנית 131.

[6]) ע"ד ר' ישמעאל ע' Petuchowski. Der Tana rabbi Jsmael. Frankfurt a. Main 1892 u. 1894.

*) התלמוד בכמה מקומות פריך מר' ישמעאל אתנא דבי ר' ישמעאל כאלו היתו רק הוספת התוספות פסחים ה' ע"א, ד"ה דברים. המתרגם.

שעליהן נקרא שמו בפירוש, אנו רואים שהוא היה באמת משתמש בהן[1]. אולם מלבד המדות הפורמליות הללו, נמסרו מר׳ ישמעאל עוד מדות שהן יותר שייכות לטבע הענין הנדון מאשר למדה כללית, והן מיוסדות על צורת הלשון ועל התכן של המקרא. ולא שחשב כל כך להגדיר על ידן את הששה ולשימן להוראות כלליות לאפני הבאור, אלא הן באו לְקַשֵּׁר הופעות בודדות של איזה מקראות, הדורשים באור, לאיזו השקפה כללית. ואלו הן:

א) דברה תורה כלשון בני אדם. בכלל הזה משתמש ר׳ ישמעאל נגד ר׳ עקיבא, שדורש מהכתוב במדבר ט״ו ל״א „הכרת תכרת״, שהעובד עבודה זרה נכרת מהעולם הזה ומהעולם הבא. א״ל ר׳ ישמעאל: לפי שהוא אומר: הכרת תכרת הנפש ההיא, דברה תורה כלשון בני אדם[2]. בכלל הזה משתמש ר׳ ישמעאל גם נגד דרישתו של ר׳ עקיבא על הכתוב ויקרא י״ט כ״ב [והפדה לא נפדתה— פדויה ואינה פדויה, חציה שפחה וחציה בת חורין], וע״ז אמר ג״כ ר׳ ישמעאל: דברה תורה כלשון בני אדם[3]. בתלמוד הירושלמי נמסר הכלל הזה בצורה אחרת: נגד דעתו של ר׳ עקיבא, כי בכל מקום שנמצא כפל הפעלים (מקור ודרך היעוד) „לשונות רבויין הן״[4], אומר ר׳ ישמעאל: לשונות כפולין הן והתורה דברה כדרכה*): הלך הלכת, נכסף נכספת, גנב גנבתי (בר׳ ל״א ל׳, מ׳

---

[1]) הדוגמאות תמצא אצל וייס ח״ב 105 הע׳ א׳.

[2]) ספרי לאותו פסוק § 112. בתלמוד בבלי סנהדרין ס״ד: צ׳: נוסחא אחרת שונה מזו, שכונתה ליחס לר׳ ישמעאל ג״כ את הדעה שעע״ז נכרת מהעוה״ז ומהעוה״ב, שהנוסחא שבספרי היא האמתית מוכיחה מחלקת אחרת בין ר׳ ישמעאל ובין ר״ע, שדורש רבוי הוא״ו „ובת״, ויקרא כ״א ט׳, וע״ז עונה ר׳ ישמעאל: וכי מפני שאתה דורש בת ובת נוציא זו לשריפה? סנהדרין נ״א: המחלקת שהובאה להלן 10 הע׳ 6, בין ר״י ובין ר״ע ג״כ נוסדה על המקור הבא עם דרך היעוד: „והצל לא הצלת״. השוה פרידמן מבוא למכילתא LXXII.

[3]) כריתות י״א. השוה: גיטין מ״א:—בברכות ל״א: דורש התלמוד על יסוד באורו של ר׳ ישמעאל לבמדבר ה׳ כ״ח [ונקתה ונזרעה זרע שאם היתה עקרה נפקדת] גם הפסוק ש״א א׳ י״א „ראה תראה״ [אם ראה מוטב, ואם לאו אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי, ואי אתה עושה תורתך פלסתר, שנא׳ ונקתה ונזרעה זרע] ומסקנת הגמרא שם, כי לפי דברי ר״ע דברה תורה כלשון בני אדם. ואולם בסוטה כ״ו א׳ ובספרי לאותו פסוק מוחלפת השיטה: ר״ע במקום ר׳ ישמעאל ולהפך.

[4]) תלמידו של ר׳ עקיבא, ר׳ יוסי בן חלפתא מביע את הכלל הזה באפן שמראה את התנגדותו לשיטתו של ישמעאל (ספרא ויקרא כ׳ ב׳ 91 ע״ב): „דברה תורה כלשון בני אדם לשונות הרבה, וכלן צריכין להדרש״. כלומר: אמנם התורה דברה כלשון בני אדם, ואעפ״כ צריך לדרוש את הכפל. ע׳ Schwarzauer. Lit. d. Orients V. 313.

---

*) לעיל 2 הע׳ 6 ר״י בעצמו דורש „ענה תענה״, וצ״ע.

ט"ו)[1]. הכלל הזה בא במחלקת בתלמוד הירושלמי גם במה שנוגע לצווי הנמרץ (Emphatischer Invinitiv)[2], וכמו כן למקור הבא לפני שם הנגזר מתוך הפעל הזה[3], וכן ע"ד כפילת השמות הבאה לפָרֵט[4] ואפילו בפעלים משֻתָפים[5]. בתלמוד הבבלי מיוחס הכלל הזה של ר' ישמעאל גם לתנאים אחרים, כמו לכפילת השמות הנמרצה[6] וכן לכפילת המקור עם דרך היעוד [או עם השם][7]. — ידוע הוא, כי בכלל הזה השתמשו חכמי ישראל בזמן מאוחר להרחקת הגשמיות בכתובים, שבהם מדֻבּר ע"ד הבורא כמו על איזה גשם[8].

ב) „דרך ארץ דברה תורה". דברים י"א י"ד. ואספת דגנך. מה תלמוד לומר? לפי שנאמר (יהושע א' ח'): לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וכו' שומע אני כמשמעו? ת"ל ואספת דגנך—דרך ארץ דברה תורה[9].

---

[1]) כך הוא בשבת 17 ע"א (ששם לפני „כדרכה" נשתרבבה המלה „ריבתה", שאין לה כל מובן), יבמות 8 ע"ד, נדרים 3 ע"ב וע"ג; רק לשונות כפולין הן, סוטה 21 ע"ד, 22 ע"ב. [2]) המול ימול, בר' י"ז י"ג, ירו' שבת 17 ע"א, יבמות 8 ע"ד.

[3]) השבע שבועה, ידור נדר, במדבר ל' ג', ירו' נדרים 36 ע"ג. השוה ב. נדרים ג'.

[4]) איש אחד, איש אחד, יהושע ג' י"ב, ירו' סוטה 21 ע"ד. השוה תוספות לבבלי סוטה ל"ד, ד"ה שורטני.

[5]) „ודברו, דברים כ' ב' לפני „ואמר" פסוק ג' בקשר עם הדרש של המשנה סוטה ח' א'. ירו' סוטה 22 ע"ב.

[6]) ברוגמאות שנציין מדֻבר ע"ד כפילת איש איש. ואלה הם התנאים: ר"א בן הורקנוס נגד ר"ע לויקרא כ"ב ד', יבמות ע"א (מהספרי נראה ברור שר' ישמעאל מחזיק בדעת ר' אליעזר), ר' יוסי ור' יונתן, תלמידי ר' ישמעאל, לויקרא כ' ט', סנהדרין פ"ה: ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה נגד ר' יהודה בר אלעאי לויקרא ט"ו ב', ערכין ג'. נדה ל"ב: מ"ד. ר' יוסי בן חלפתא נגד רשב"י לויקרא י"ז ג', זבחים ק"ח: אחרים כנגד ר' מאיר לויקרא כ"ד ט"ו. סנהדרין נ"ו.

[7]) ר' אליעזר בן עזריה לדברים ט"ו י"ד, ע' ח"א 174 הע' 8; רשב"י נגד ר' יהודה בר אלעאי, לדברים ט"ו ח', ב"מ ל"א: (השוה כתובות ס"ז. וספרי לאותו פסוק § 116); ר' יהודה בן אלעאי נגד ר' יוסי בן חלפתא לבראשית י"ז י"ג, ע"ז כ"ז. (השוה לעיל הע' 6). השוה תוספות סוטה כ"ד א' ומנחות ל"ז: .Hoffmann zur Einleitung S. 11

[8]) ביחוד אחרי הרמב"ם (מורה נבוכים ח"א כ"ו). אבל גם לפני הרמב"ם הקדים בזה אבן קורייש (Excurse Risale p. 31 ff.). ר' בחיי חובת הלבבות א' י'. ע' ישיר אוצר נחמד I, 126 ווינר שם 159. ועוד שמידל „בפרנקלס מאנאטסשריפט 1867 זייטע 23. ובכתָבי: באורי המקרא של חוקרי הדת של ימי הבינים לפני הרמב"ם ע' 72; באורי המקרא של הרמב"ם ע' 19 (בגרמנית).

[9]) ספרי לאותו פסוק, § 42. בברייתא ברכות ל"ה: יכול דברים ככתבם? ת"ל „ואספת", הנהג בהן כמנהג דרך ארץ. בהערה שבאה סתם בספרי לדברים ו' ז' § 37 נתחבר

ג) שלשה מקראות נאמרו בתורה במשל, כלומר, שלא צריך לבאר את הכתוב כפשוטו, אלא על צד המליצה. המקראות הללו הם: **שמות כ"א י"ט.** אם יקום והתהלך על משענתו—על בוריו; זה אחד משלשה דברים, **שהיה ר' ישמעאל** יושב ודורש בתורה כמין משל. כיוצא בו (**שם כ"ב ב'**): **אם זרחה** השמש עליו — וכי עליו בלבד זרחה, והלא על כל העולם זרחה? **אלא** מה שמש זה שלום בעולם, אף זה אם ידוע שבשלום עמו והרגו, הרי זה חייב. כיוצא בו (דברים כ"ב י"ז): ופרשו השמלה—דברים מחוורין כשמלה[1].

ד) בכל מקום שנאמר בתורה „אם"—רשות, חוץ משלשה שהן חובה, והן: **שמות** כ' כ"ה; **שמות** כ"ב כ"ד, ויקרא ב' י"ד[2].

ה) שלשה מקומות שר"ע חושב אותם לחובה, ר' ישמעאל אומר שהם רשות, והם: ויקרא כ"א ג', ויקרא כ"ה כ"ו, במדבר ה' י"ד[3].

ו) כנוי הרומז לגוף שלישי שבא למלת „את", שתמיד הוא פשוט יחס הפעיל, בא בשלשה מקומות בתור הוראה שהפעולה חוזרת אל הפועל בעצמו, והם: ויקרא כ"ב ט"ז (והשיאו אותם עון אשמה — את עצמם), במדבר ו' י"ג (יביא אותו—יביא את עצמו), דברים כ"ד ו' (ויקבור אותו—קבר את עצמו[4]).

הכלל הזה עם הכלל שלמעלה: דרך ארץ דברה תורה כלשון בני אדם. השוה: גייגר J. Z. IV 123, IX 9. השוה הפתגם, שהובא בח"א 167, של ר"א בן עזריה: לא בא הכתוב אלא ללמד דרך ארץ. וע' מכילתא כ"א י"ט (83 ע"א) בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה. S. noch Die älteste Terminologie S. 25.

[1]) מכילתא לאותו פסוק (82 ע"ב); ספרי דברים כ"ב י"ז (§ 237); ירו' כתובות 28 רי"ש ע"ג: תני ר' ישמעאל זה אחד מג' מקריות שנאמרו בתורה במשל. לשמות כ"ב ב' השוה שם מכילתא לאותו פסוק וירושלמי סנהדרין 26 ע"ג.

[2]) מכילתא כ' כ"ה. השוה למכילתא כ"ב כ"ד מאמרו של רשב"י. ספרא ויקרא ב' י"ד, (12 ע"ג). ע' עוד גייגר Urschrift S. 449.

[3]) הפעלים יטמא, תעבודו, וקנא חושב ר' ישמעאל לרשות, ור"ע—חובה. באור שלשה המקראות הללו לא בא אמנם בתור כלל, אלא כל אחד ואחד לבדו מבואר זה אחר זה במקום אחד, סוטה ג'.

[4]) זה אחד משלשה אתים שהיה ר' ישמעאל דורש בתורה, ספרי במדבר ו' י"ג (§ 32). השוה ציונו של גייגר באוצר נחמד IV, 25. ע' ג"כ הרקמה של ר' יונה 185. המלון ערך את. הדרשה על המלה את היא ענין של מחלקת בין ר"ע ובין ר' ישמעאל. השאלות ששאל ר' ישמעאל את ר"ע ודרשותיו של ר' ישמעאל לשלשה „אתי" אחרים נמסרו גם כן. ע' ח"א 44.

ז) כל ביאות שנאמרו בתורה (כי תבאו אל הארץ) לאחר י״ד שנה נאמרו: שבע שכיבשו ושבע שחילקו[1], מלבד מה שנאמר במדבר ט״ו י״ח— בבואכם אל הארץ וכו׳ חלה תרימו תרומה [שינה הכתוב ביאה זו מכל ביאות שבתורה, שכל ביאות שבתורה הוא אומר והיה כי תבואו... והיה כי יביאך... וכאן הוא אומר בבואכם אל הארץ, ללמדך, שכיון שנכנסו ישראל מיד נתחייבו בחלה].

ח) כל מקום שנאמר „במושבותיכם"—בארץ הכתוב מדבר[2].

ט) אין מוקדם ומאוחר בתורה. כלומר: שאין פרשיות כתבי הקדש כתובות על פי סדר הזמנים. הכלל הזה נמצא סתם במכילתא עם דוגמאות משמות, ישעיהו, יחזקאל, ירמיהו, הושע, קהלת[3], אבל צריך ליחס אותו לר׳ ישמעאל, שהשתמש בו ברחבה, בקשרו ביחד את המצות שנאמרו בסיני בויקרא כ״ה וכ״ו עם הברית שבשמות כ״ד, ואת כל אלה עם ההכנה לקבלת התורה שבשמות י״ט[4].

י) עשרה קלים וחמורים כתובים בתורה. בר׳ מ״ד ח׳; שמות ו׳ י״ב; במדבר י״ב י״ד; דברים ל״א כ״ז; ירמיהו י״ב ה׳ (בחצי הראשון של הפסוק); שם (בחצי האחרון); ש״א כ״ג ג׳; יחזקאל ט״ו ה׳; משלי י״א ל״א; אסתר ט׳ י״ב; הכלל הזה שנאמר בשם דבי ר׳ ישמעאל[5], אפשר שר׳ ישמעאל

---

[1]) ע׳ ירו׳ חלה 58 ע״ב, ערלה 60 ע״ד. השוה ב. קדושין ל״ז ע״א וב׳. ספרי במדבר ט״ו י״ח 110 §, ע׳ גינר 116, J. Z. IV [2]) ספרי במדבר ט״ו ב׳, 107 §.

[3]) סתם במכילתא שמות ט״ו ח׳ (40 ע״ב). השוה קה״ר לקהלת א׳ י״ב ששם הובא מאמר המכילתא עם עוד איזה דוגמאות בשם תני דבי ר׳ ישמעאל. במקום תחלת הפרשה כתיב בקה״ר „תחלת השירה" או „תחלת הספר". בבטוי „תחלת הענין" משתמש ר׳ ישמעאל בעצמו במכילתא י״ט י׳ ובספרא ויקרא י״ח ב׳. ע׳ Die älteste Terminologie S. 167.

[4]) מכילתא לשמות י״ט י. (63 ע״ב). [ר׳ ישמעאל אומר: בתחלת הענין מה הוא אומר? ושבתה הארץ שבת לה׳ (ויקרא כ״ה ב׳) שמטים ויובלות. ברכות וקללות. בסוף הענין מה הוא אומר? אלה החקים והמשפטים והתורות. אמרו: מקבלין אנו עלינו. כיון שראה שקבלו עליהם, נטל הדם וזרק על העם. שנא׳ (שמות כ״ד ח׳): ויקח משה את הדם ויזרוק על העם. אמר להם: הרי אתם קשורים, ענובים תפוסים. מחר בואו וקבלו עליכם את המצות].

[5]) ב״ר צ״ב בסוף, לבראשית מ״ד ח׳. (בילקוט בר׳ מ״ד רמז ק״נ בא, כמו עוד בהרבה מקומות ר׳ שמעון במקום ר׳ ישמעאל). במגלת „אבלה ואבלה" נמצא תחת המספר 182—183 מהדורת פרינסדורף רשימה של חמשה קלים וחמורים בתורת משה וחמשה בשאר הספרים. ושם נשמט הק״ו שביחזקאל ט״ו ה׳, ובראש הק״ו שנמצאים בתורה הובא מבראשית ד׳ כ״ג. שהמקור הזה הוא היותר עתיק מוכיח פרינסדורף בהערותיו

בעצמו היה מיסדו. אחת מהדוגמאות הללו, במדבר י״ב י״ד, באה גם בברייתא של שליש עשרה מדות בראשית הספרא בתור הוכחה מהכתוב למדה ז׳ [1].

יא) כל פרשה שנאמרה ונשנית, לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה. גם המאמר הזה בא בשם דבי ר׳ ישמעאל [2] ואולם צריכים ליחסו לר׳ ישמעאל בעצמו [3].

ב. באורי מקרא.

כבר הספקנו לציין את דרכו של ר׳ ישמעאל בבאוריו למקרא ההלכותיים, זאת אומרת: בנגוד לבאוריו של ר״ע [4]. אין דבר שמסמן את דרכו של ר׳ ישמעאל כל כך, כתשובתו שהשיב פעם לר״א בן הורקנוס: „הרי אתה אומר לכתוב: „שתוק עד שאדרש״ [5]. ר׳ ישמעאל בקש לתת לכתוב שהוא ידבר, ודוקא במובנו הפשוט ועל פי קשר הענינים. הנטיה מהמובן הפשוט ודרך הבאור הפשוט באה אצל ר״י, כפי שנראה מהסעיף הקודם, רק בתור יוצא מהכלל. החק

להוצאה ו׳ (p. 40 b f.). ע״פ שורין Der hermenentische Syllogismus in der Talmudischen Literatur (S. 85 ff) היתה בברייתא הקדומה כתובה רק הדוגמא מבר׳ מ״ד ח׳. תשע הדוגמאות האחרות היו במקור העתיק ממקראות אחרים, שמתחילים ב„הן״ במשפט הראשון, ובמשפט האחרון באה איזו מלת השאלה או מעין זה. כמו בדוגמא הראשונה. והם: שמות ו׳ י״ב; דברים ל״א כ״ז; תהלים ע״ח י״ט והלאה; משלי י״א ל״א; איוב ד׳ י״ח ולהלן; איוב י״א ט׳—י״ד; איוב ט״ו—ט״ז; איוב כ״ה ה׳; איוב מ״א א׳. ואמנם למרות החריפות שיש בהשערה זו, אין לה יסוד, כי קשה לשער שנשמטו כל המקראות שמתחילים ב„הן״, שבכל כך נוחים לזכירה, ובאו במקומם דוקא מקראות אחרים. — בקצור אזכיר עוד את החלטתו, שאצלו היא למעלה מכל ספק, שקל וחומר צריך לנקד קול וָחוֹמֶר. הראיה המכרעת שהמלה „קלי כתובה בלי ואו אינה וזה לא מהטעמים שמביא מטבע הענין ולא מהדוגמאות שבהן כתוב קול מלא (ע׳ 8 ולהלן). קרוב יותר לומר שהגירסא „קולי מלא באה בעקב הזווג עם המלה שלאחריה „וחומר״, אבל בשום אופן לא נתקבלה אצל הסופרים.

[1]) ע׳ ג״כ ב״ק נ״ה. הדוגמא מירמי׳ י״ב ה׳, באה בל״ב מדות של ר״א בנו של ר״י הגלילי מדה ה׳.

[2]) סוטה ג׳. — בספרי במדבר ה׳ ו׳ (2 ע״א) מתב—זו מדה בתורה כל פרשה שנאמרה במקום אחד וחזר ושנאה במקום אחר, לא שנאה אלא על שחסר בה דבר אחד. S. Hofmann Einleitung S. 7. Die älteste Terminologie S. 103

[3]) כמו שנמצא במחלקת שבבבלי סוטה ג׳. ע׳ וייס ח״ב 105 ולהלן.

[4]) ע׳ בפרקים הנוגעים לענין זה אצל פרנקל, וייס, דירנבורג, גרץ (427f.IV) וע׳ עוד גייגר במקומות שונים בספרו Urschrift, פּטוכובסקי בספרו הנ״ל.

[5]) ספרא י״ג מ״ט (68 ע״ב). ע׳ ח״א 74.

של ההלכה צריך להיות לדעתו מתאים עם הכתוב. במקומות שיש סתירה גלויה בין החק ההלכותי ובין הכתוב, הוא משתמש בבטוי העז: „בשלשה מקומות הלכה עוקבת את המקרא"[1]. בכלל, הספיקו לו לר"י י"ג המדות להוציא מן הכתוב גם הלכות חדשות, שנראות לבאורה כל כך רחוקות, ולהרחיב עי"ז את שדה ההלכה. אך באורי המקרא שלו, המוגבלים ע"י המדות ההגיוניות, נשמרו מפריצת כל גבול, הן במה שנוגע לבאור והן במה שנוגע להוצאת דבר מדבר, להפך ממדתו של ר' עקיבא. אין צרך ואין כאן המקום להביא דוגמאות לזה מבאורי המקרא ההלכותיים, שנשארו לרב מר' ישמעאל; ורק מאלה באורי המקרא שאינם נוגעים באפן ישר אל ההלכה נביא כאן דוגמאות, וביחוד בראשונה את אלה שבהם הוא חולק על ר"ע[2].

בר' כ"א ט'. „מצחק", דרש ר"ע: אין צחוק אלא עבודה זרה, שנא' (שמות ל"ב ו'): ויקומו לצחק. ר"י אומר: אין מצחק אלא שופך דם, שנא' (ש"ב ב' י"ד): יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו[3].—שמות י"ב ב'. החדש הזה לכם. ר"י אמר: משה הראה את החדש לישראל ואמר להם: כזה היו רואין וקובעין את החודש לדורות. רע"א: זה אחד משלשה דברים שנתקשה משה, והראהו המקום את כלן באצבע. כיוצא בדבר (ויקרא י"א כ"ט): וזה לכם הטמא (במדבר ח' ד'), וזה מעשה המנורה[4].—שמות י"ב כ"ב, ולקחו מן הדם— שומע אני בין ביד בין בכלי? ת"ל — אשר בסף, מגיד הכתוב שעוקר וחוקק בצד האסקופה ושוחט בתוכה, ואין סף אלא אסקופה, שנא' (יחזקאל מ"ג ח') בתתם ספם את ספי, וכתיב (ישעי' ו' ד'): וינועו אמות הספים, דברי ר"י. רע"א: אין סף אלא כלי, שנא' (מ"א ז' נ'): והספים והמזמרות[5].—שמות י"ב

[1]) סוטה ט"ז. ר' יוחנן בשמו. ג' הכתובים הם: עפר, ויקרא י"ז י"ג, — תער, במדבר ו' ה'.—וספר, דברים כ"ד ג'.— בערוך ערך עקב II מובאות הגירסאות „עוקבת" וגם „עוקפת". בירוש' נדה 59 ע"ד: תני ר' ישמעאל בג' מקומות התורה עוקפת למקרא ובמקום אחד למדרש (במקום התורה צ"ל הלכה). עי' .Die älteste Terminologie S. 144. במקום „תער" נאמר בירושלמי „מרצע", שמות כ"א ו'. ע' מכילתא לאותו פסוק (77 ע"ב). החלוק שבין הבבלי ובין הירושלמי תלוי במחלקת של שני תלמידי ר' ישמעאל, ר' יאשיה ור' יונתן לבמדבר ו' ה', בספרי לאותו פסוק 25 §. דעתו של הבבלי היא כר' יאשיה.

[2]) מכאן ואילך יבוא ר"י—ר' ישמעאל; ר"ע—ר' עקיבא.

[3]) תוספתא סוטה ו' ו'. בב"ר נ"ג עם שנויים בשמות הדורשים (ע' ח"ב 303. 3). בספרי דברים 31 § נמצאה רק דעתו של ר"ע יחד עם עוד שלשה באורים שנאמרו ע"י רשב"י בשם ר"ע. [4]) מכילתא לאותו פסוק (2 ע"ב).

[5]) מכלתא לאותו פסוק (11 ע"ב) ול"ב ז' (6 ע"א). השוה נ"נר, אורשריפטט 436. Jud. Zeitschr. IV, 103; Frankel, Monatschrift J. 1866. S. 300.

ל"ח. וגם ע"ב רב. מאה ועשרים רבוא — (כלו' שש מאות אלף כפול שנים) דברי ר"י. רע"א מאתים וארבעים רבוא (כפל מְרֻבָּע)[1].—שמות כ' י"א. על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. ברכו במן וקדשו במן[2], דברי ר"י. רע"א: ברכו במן וקדשו בברכה[3].—שמות כ' י"ח. וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים. רואין הנראה ושומעין הנשמע, דברי ר"י. ר"ע אומר: רואין ושומעין הנראה, ואין דבר שלא יצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנא' (תה' כ"ט ז'): קול ה' חוצב להבות אש[4].—שמות כ' כ"ג. לא תעשו אתי. ר"י אומר: דמות שמשיי המשמשין לפני במרום, לא דמות מלאכים ולא דמות אופנים ולא דמות כרובים (כלו': דמות אלה שנמצאים עמי). ר"ע אומר: לא תעשון אתי, כדרך שאחרים מנהגין במדינות: כשהטובה באה אליהם הם מכבדים את אלהיהם, שנא' (חבקוק א' ט"ז): על כן יזבח לחרמו, וכשהפורענות באה אליהם הם מקללים את אלהיהם, שנא' (ישע' ח' כ"א): וקלל במלכו ובאלהיו, אבל ישראל, אם אביא עליהם הטובה יתנו הודאה, וכשאביא עליהם יסורים יתנו הודאה, וכן דוד אומר [(תהלים קט"ז ג'): צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא] (שם פסוק י"ג): כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, וכן איוב אומר (איוב א' כ"א): ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך[5]. — שמות כ"ב כ"ז. אלהים לא תקלל. לפי שהוא אומר (ויקרא כ"ד ט"ז): ונוקב שם ה' מות יומת, עונש שמענו, אזהרה לא שמענו. לכך נאמר אלהים לא תקלל (מכל מקום?), דברי ר"ע. ר"י אומר: בדיינין הכתוב מדבר, שנא' (שמות כ"ב ח'): עד האלהים יבוא דבר שניהם[6]. — במדבר ה' כ"ח. ונקתה ונזרעה זרע. שאם היתה עקרה נפקדה, דברי ר"ע. א"ל ר"י: אם כן יסתרו כל העקרות ויפקדו, וזו הואיל ולא נסתרה הפסידה? אם כן מה ת"ל ונקתה ונזרעה זרע? שאם היתה יולדת

---

1) מכילתא לאותו פסוק (15 ע"א). אח"כ באה דעתו של ר' נתן ש"ם רבוא (כצ"ל, במקום ר"ם). 2) יותר מבואר בב"ר י"א: ברכו במן שכל ימות השבת היה יורד עומר ובערב שבת שני עומרים, וקדשו במן שלא ירד בו כל עיקר.

3) מכילתא לאותו פסוק (69 ע"ב) במקום ר"ע בא בב"ר ר' נתן.

4) מכילתא לאותו פסוק (71 ע"א). ביותר באור נאמרו דברי ר"ע בלא שם אומרם בספרי דברים ל"ג ב' (342 §).

5) מכילתא לאותו פסוק (72 ע"ב). השוה. ברייתא ר"ה כ"ד: ע"ז מ"ג:

6) מכילתא לאותו פסוק (97 ע"א), סנהדרין ס"ו. סופרים ד' ה'. ע' גינר 273.— בשמו"ר ס"ף פ' ה' מובאה מחלקת ע"ד הכתוב שמות ה' כ"ג, ששם ר"י רק מעיר: והצל לא הצלת ודאי". ורע"א: יודע אני שאתה עתיד להצילם. אלא מאי איכפת לך באלה הנתונים תחת הבנין. באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה. וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר, לא פגעה בו מדת הדין. השוה לעיל 4 הע' 2.

בצער, יולדת בריוה, נקבות – יולדת זכרים, קצרים—יולדת ארוכים, שחורים—יולדת לבנים[1].—במדבר ט׳, ו׳. ויהי אנשים טמאים לנפש אדם. נושאי ארונו של יוסף היו, דברי ר״י. ר״ע אומר: מישאל ואלצפן היו (ויקרא י׳ ד׳)[2].—דברים י״ב כ״ח. ועשית הטוב והישר. הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם, דברי ר״ע. ר״י״א: הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם, וכן הוא אומר (משלי ג׳ ד׳): ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם[3]. — ויקרא י״ט כ״ו, דברים י״ח י״ד. ולא תעוננו. ר״י אומר: זה המעביר על העין. רע״א: אלו נותני עונות (נ״א: עתים), האומרין: היום יפה לצאת, מחר יפה ליקח[4].—תה׳ ע״ח כ״ה. לחם אבירים אכל איש. לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו. וכשנאמרו הדברים לפני ר״י, אמר להם: צאו ואמרו לו לעקיבא: עקיבא טעית, וכי מלאכי השרת אוכלין לחם? והלא כבר נאמר (דברים ט׳ ט׳): לחם לא אכלתי. אלא מה אני מקיים אבירים? לחם שנבלע במאתים וארבעים ושמונה איברים[5].—

[1]) סוטה כ״ו. ספרי לאותו כתוב. ועפ״ז צריך להגיה בברכות ל״א: ע׳ גינר 471. השוה המגיד XVI, 257. דף 145, Fürst in R. des E. J. XVII.

[2]) ספרי לאותו פסוק § 68. בברייתא סוכה כ״ה בא במקום ר״י ר׳ יוסי הגלילי, וכן בברייתא ב״ק קי״ט א׳ במחלקת ע״ד במדבר ה׳ ה׳ בא ר׳ יוסי הגלילי, תחת שבספרי לאותו פסוק (§ 4) בא ר׳ ישמעאל.

[3]) ספרי לאותו פסוק § 76 ושב לדברים י״ג י״ז § 96. הכתוב שהובא ממשלי הוא ראיה יותר לדברי ר״ע מאשר לדברי ר״י (הטוב בעיני שמים—טוב בעיני אלהים*).

[4]) ספרא לאותו כתוב (90 ע״ג). ספרי לאותו כתוב § 171, תוספתא שבת ז׳ (ח׳). בברייתא סנהדרין ס״ה: (ששם בא בטעות ר׳ שמעון במקום ר״י. ע׳ דקדוקי סופרים) הגירסא היא: זה המעביר (ז׳ מיני זכור) על העין. אך לפי הנראה זה הוא באור מאוחר ללשון הקצר. שמובנו העתיק הוא היא דעת ה„חכמים״ — האוחז את העינים. שבספרא ובתוספתא חסר זה ורק בספרי נשתרבב זה מהתלמוד.

[5]) ברייתא יומא ע״ה: ר״י דורש אבירים=איברים. במכילתא ט״ז ט״ו (49 ע״ב) באה דעתו של ר״י בלי שם האומר (ע׳ הערתו של פרידמן שם), בספרי במדבר י״א ו׳, § 88, מיוחס לר׳ שמעון (בן יוחאי) שגם כן משיב באותו שאלה (לדברים כ״ג י״ד) כמו שאמר ר׳ ישמעאל בברייתא. אפשר שגם כאן נשתבש מר״י לר״ש. בשו״ט לאותו פסוק נעשה מר׳ שמעון — ר׳ שמעון בן לקיש. בבבלי (שבת פ״ז. מנחות צ״ט:) מיוחס לר״ש בן לקיש, — לשמות ל״ד א׳ — מה שבירושלמי תענית 68 ע״ג נאמר בשם תני דבי ר׳ ישמעאל. שהברייתא יומא ע״ה ב׳ היא הנוסחא הראשונה נראה מתוך ההשואה לברייתא זבחים נ״ז, שגם שם ר׳ ישמעאל אומר: צאו ואמרו לו לר׳ עקיבא טעית. השוה למחלקת זו את ההערה של איפנהיים בישרון של קובק ספר שלישי: § 108. השוה עוד Justinus, Dialogus cum Tryphone c. 57.

*) אולי לפיר ר״י ההקבלה היא בכתוב באופן שכזה: ומצא חן—בעיני אלהים; ושכל טוב—בעיני אדם. המתרגם.

—תהלים ק״ד י״ב. עליהם עוף השמים ישכון. ר״ע אומר: אלו מלאכי השרת. א״ל ר׳ ישמעאל: כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות[1])—זה עוף ששוכן על האילנות, שקילוסו של הקב״ה מהם, שנא׳: מבין עפאים יתנו קול[2]).—לא מובנה היא המחלקת שבין ר״י ובין ר״ע בבאור הכתוב שמות י״ב ל״ז[3]), ויקרא י׳, ב׳[4]).—במחלקות אחדות נראה כאלו ר״ע דורש פשט הכתוב, כמו לשמות כ׳ י״ח, במדבר ה׳ כ״ח, תהלים ע״ח כ״ה. אך בדוגמאות הללו נקל לראות, שר״י נטה שם מהפשט הפשוט, כדי להרחיק מהכתוב דבר שאינו מתקבל על הלב, להפך מדעתו של ר״ע: לראות את הנשמע, העקרות להפקד, לחם של מלאכי השרת—כל אלה אינם לפי רוחו, ומוטב לו אפוא לדרוש את הכתוב באפן חפשי מאשר לבארו כפשוטו. כן לא נרתע ר״י מלדרש את המלה „ואתהן״, ויקרא כ׳ י״ד, עפ״י נוטריקון ולפרש חצי המלה השניה ביונית, ורק להרחיק את הזרות מהחק הזה (שישרפו את האשה ואת אמה)[5]).

שמות י״ב ג׳. דַבְּרוּ. רי״א: וכי שניהם מדברים היו, והלא כבר נאמר (שמות ל״א י״ב): ואתה תדבר אל בני ישראל? אלא כשהיה משה מדבר, היה אהרן מרכין אזנו לשמוע באימה, ומעלה עליו הכתוב כאלו שמע מפי הקב״ה[6]).—שמות י״ב י״ג. וראה את הדם. רי״א: והלא הכל גלוי וידוע לפניו, שנא׳ (דניאל ב׳ כ״ב): ידע מה בחשוכא ונהורא עימיה שרי, ואומר (תה׳ קל״ט י״ב): גם חשך לא יחשיך ממך, ומה ת״ל וראה את הדם? אלא בשכר מצות שהם עושים, הוא נגלה עליהם וחס עליהם, ואין פסיחה אלא חיים שנא׳ (ישעי׳ ל״א ה׳): פסוח והמליט[7]).—שמות י״ב כ״ו. וה׳ נתן וכו׳ כמשמעו. לא הספיקו לומר השאילני עד שהוא נותן לו[8]).—שמות כ״ב כ״ג. וחרה אפי. רי״א: נאמר כאן חרון אף ונאמר להלן חרון אף — וחרה אף ה׳ בכם (דברים

[1]) ע׳ לעיל 163, שראב״ע אמר לו ג״כ כדברים האלה.

[2]) שו״ט לאותו פסוק. מחלקת שלישית יותר דרשנית לתהלים ל״ו ז׳ מובאה בפסיקתא 73 ע״א, ב״ר ריש ל״ג, ויק״ר ריש כ״ז, תנחומא אמור. ע׳ ג״כ תנחומא ב׳ נח 8. השוה אגדת אמוראי א״י ח״א 146. [3]) מכילתא לאותו פסוק.

[4]) ספרא לאותו פסוק (45 ע״ג) שבמקום בלא עצה צריך בכל אופן לגרוס בלא עתה, כמו שגורס הראב״ד.

[5]) אתהן=את אחת מהן. הן=ἓν*). ספרא לאותו פסוק (92 ע״ג), סנהדרין ע״ו: (ע׳ פרנקל 113. הע׳ 3). המקומות שבהם דבי ר׳ ישמעאל דורשים נוטריקון מובאים אצל וייס ח״ב 103 הע׳ 2. [6]) מכילתא לאותו פסוק.

[7]) מכילתא לי״ב י״ג (8 ע״א) ולי״ב כ״ג (12 ע״א).

[8]) מכילתא לאותו פסוק (14 ע״ג). נגד זה דעתו של ריה״ג.

*) אפשר שנפתייע מפ״ש אתהן ולא אותן, הרגיל יותר.

י"א י"ז), מה להלן עצירת גשמים וגלות, אף כאן עצירת גשמים וגלות[1].— שמות כ"ב ל'. ואנשי קדש תהיון לי. כשאתם קדושים הרי אתם שלי[2].— שמות כ"ג י"ט. מפני מה נאמר בג' מקומות [לא תבשל גדי בחלב אמו]? כנגד שליש בריתות שכרת הקב"ה עם ישראל: אחת בחורב ואחת בערבות מואב ואחת בהר גריזים והר עיבל[3].—במדבר י"ח ח'. ואני הנה נתתי לך. ואני — ברצון, הנה—בשמחה, דברי ר"י. אמרו לו תלמידיו: רבינו! לפי שהוא אומר (בר' ו' י"ז): ואני הנני מביא את המבול, שומע אני שיש שמחה לפני המקום? א"ל: יש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסיו מן העולם, וכה"א (משלי י"א י'): ובאבוד רשעים רנה, ואומר (תה' ב' ה'): שני רשעים שברת, ואומר (שם): להי הישועה וגו', ואו' (שם י' ט"ז): ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו, ואו' (שם ק"ד ל"ה): יתמו חטאים מן הארץ וגו' ברכי נפשי את ה' הללויה[4]. — הסמיכות של מתנות כהונה לפרשת קרח מבאר ר"י: משל הדיוט: לטובתי נשברה רגל פרתי[5], לטובתו של אהרן בא קרח כנגדו וערער על הכהונה. משל, למה הדבר דומה? לאדם שהיה לו בן בית ונתן לו שדה אחוזה במתנה, ולא כתב ולא חתם ולא העלה לו בערכאים, בא אחר וערער כנגדו על השדה. אמר לו המלך: כל מי שירצה יבוא ויערער כנגדך על השדה? בוא ואני כותב, ואני חותם, ואני מעלה בערכאים; כך בא קרח וערער על הכהונה, א"ל המקום: כל מי שירצה יבוא ויערער כנגדך על הכהונה? בוא ואני כותב ואני חותם,

---

[1]) מכילתא לאותו פסוק (95 ע"ב) בהרחבת דברים בספרי דברים § 43.

[2]) מכילתא לאותו פסוק (98 ע"א). השוה: Lazarus, Die Ethik d. Judenthums S. 220.

[3]) מכילתא לאותו פסוק (102 ע"א) ששם הגירסא הנכונה היא ר' ישמעאל במקום ר' שמעון. ע' ח"ב 93. סתם—בספרי דברים י"ד כ"א, 104 § בסוף.

[4]) ספרי במדבר י"ח ח' 117 §.

[5]) המשל: לטובתי נשברה וכו' נמצא בשני ספורים ארצי-ישראליים, שבסדה ידועה היסוד שלהם הוא מאמר ר"י. בשניהם אנו מוצאים את שם ר"א בן הורקנוס. פעם בביר ריש ס"ב הוא המעשה עם ר"א בן הורקנוס בעצמו שבעת החרישה נשברה רגל פרתו, וזו היתה הסבה שברח לבית מדרשו של ריב"ז. והוא קרא: לטובתי נשברה רגל פרתי. במקום אחר (ירושלמי הוריות 48 ע"א, ויק"ר ה') היה מעשה באבא יודן. מעשה בר"א ור' יהושע ור"ע שהלכו לחולות אנטוכיא לעסק מגבת צדקה לחכמים, והוה תמן חד בר נש והוה שמיה אבא יודן, והוה יהיב פרנסה בעין טובה. פעם אחת ירד מנכסיו וראה רבותינו שם ונתכרכמו פניו. הלך לו אצל אשתו. אמרה לו אשתו: מפני מה פניך חולניות. אמר לה: רבותי כאן ואיני יודע מה לעשות. אשתי שהיתה צדקת מפני. אמרה לו: לא נשתייר לנו אלא שדה פלוני בלבד, לך מכור חציה ותנה להן. הלך ומכר חציה

ואני מעלה בערכאים; לכך נאמרה פרשה זו סמוכה לקרח[1]. —לדברים ג' כ"ו. משתמש ר' ישמעאל במשל, שלפי רב צדקתו של משה דקדק הקב"ה עמו — ,משל הדיוט אומר: ,לפום גמלא שיהנא' (לפי כח הגמל טוענים עליו משא)[2].

ג. דרשות.

שמות כ"א ל'. אם כפר יושת עליו. בוא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם על בשר ודם: שאדם קונה את עצמו בממון מידי שמים[3], שנא' (שמות ל' י"ב): ונתנו איש כפר נפשו לה', ואומר (מ"ב י"ב ה'): איש כסף נפשות ערכו, ואומר (משלי י"ג ח'): כפר נפשו איש עשרו, ואומר (דניאל ד' כ"ד): וחטאך בצדקה פרוק, ואומר (איוב ל"ג כ"ד): פדעהו מרדת שחת מצאתי כפר[4]. —דברים ט"ו י"ד. הענק תעניק לו. בוא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם על בשר ודם: שש שנים עובד אצלך העבד העברי, והקב"ה אומר: אם הוא ילך ריקם ממך, יצטרך להחזר כעני על הפתחים ולהמָּכר שוב לעבד, מוטב שהעניק תעניק לו, שתשרה עליו הברכה[5]. —דברים כ"ב ח'. כי יפול הנופל ממנו. בא הכתוב ללמדך כיצד הוא נדון (כלומר: איך בא המות במשפט מהקב"ה), שנא' (קהלת ט' י"ב): כי לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה[6].

ונתנה להן. נתפללו עליו ואמרו: המקום ימלא חסרונך. לאחר ימים הלך לחרוש בחצי שדהו, עם כשהוא חורש נפתחה הארץ לפניו ונפלה פרתו שם ונשברה רגלה. ירד להעלותה והאיר הקב"ה עיניו ומצא שם סימה, אמר: ,לטובתי נשברה רגל פרתי'.

[1]) ספרי לבמדבר י"ח כ' §119. השוה שם §11. בזה משתמש התנא דבי אליהו רבה כ"א.

[2]) ספרי במדבר §135. בסוטה י"ג ב' — תנא דבי ר"י. רב יוסף משתמש במשל זה בכתובות ק"ד ע"א. בכתובות ס"ז א' — אמרי אינשי. בב"ר ריש י"ט תני רבי ישמעאל וכן בקה"ר א' י"ח; בספרי דברים (א' ז') § 6 מובא סתם משל הדיוט: עבד מלך מלך ובשבועות מ"ז: — תני דבי ר"י. משל הדיוט שמובא בספרי א' כ"ז (§ 24) סתם. מובא בתנחומא ב' שלח בהוספה 19 ע"י ר' יוסי בן חנינא בשם ר"י. ע' אג' אמוראי א"י ח"ב 421, 2.

[3]) זאת אומרת נגד מיתה בידי שמים; אולם נגד מיתה בידי בית דין אין כפר מועיל. [4]) מכילתא לאותו פסוק (87 ע"א).

[5]) מכילתא לאותו פסוק. Neue Collectan. ed. Hofmann S. 11 — שם לכ' ט"ז (ע' 33) מה שנאמר בשם ר' ישמעאל מתאים למה שאמר ר' שמעון בן יוחאי לדברים י"א י"ב (§ 40) ע' ח"ב 137. ולכן צריך להגיה שם ר' שמעון במקום ר' ישמעאל. [נגד עיני המתרגם לא היה המכמס העברי ותרגם אותו מגרמנית].

[6]) ספרי לאותו פסוק §229. בבבלי שבת ל"ב ע"א בא מאמר תנא דבי ר' ישמעאל שיש לו קשר עם מאמרו של ר' ישמעאל בספרי [כי יפול הנופל ממנו. ראוי זה ליפול

— ארבעה חלוקי כפרה הן: העובר על מצות עשה ועשה תשובה, אינו זז משם עד שמוחלין לו, שנא׳ (ירמי׳ ג׳ כ״ג): שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם; העובר על מצות לא תעשה ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנא׳ (ויקרא (ט״ז ל׳): כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאותיכם; העובר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין מכפרין, שנא׳ (תה׳ פ״ט ל״ג): ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם; אבל מי שנתחלל בו שם שמים[1]) ועשה תשובה, אין כח לתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר, אלא תשובה ויוה״כ מכפרין שליש, ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין שליש, ויום מיתה ממרק, שנא׳ (ירמי׳ כ״ד ד׳): אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון[2]).—דברים כ״ד י״ד. בוא וראה מה שנאה גורמת, שהיא מביאה לידי לשון הרע[3]). — דברים כ׳ י״ט. כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת. מכאן—הס המקום על פירות האילן קל וחמר מאילן: ומה אילן שעושה פירות, הזהירך הכתוב עליו, פירות עצמן על אחת כמה וכמה[4]).—במדבר ט״ו ל״ט. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. למה נאמר? לפי שהוא אומר (קהלת י״א ט׳): שמח בחור בילדותך והלך בדרך לבך,—בדרך ישרה, או בכל הדרך שתרצה? ת״ל: ולא תתורו אחרי לבבכם[5]). — ש״א ז׳ י״א. והוא שפט את ישראל... ותהי יד ה׳ בפלשתים כל ימי שמואל. כל זמן שישראל נשמעין לדייניהן (כצ״ל), הקב״ה עושה להם דין בשונאיהן[6]).

ד. מצוות התורה, תלמוד תורה.

בין כל מצוות התורה תופסת מקום בראש האזהרה, הכתובה בשתי הדברות הראשונות, שלא לעבוד עבודה זרה, ולפיכך הוא דורש את הכתוב

מששת ימי בראשית, שהרי לא נפל והכתוב קראו נופל, אלא שמגלגלין זכות ע״י זכאי וחובה ע״י חייב].

[1]) ע׳ לקמן פרק י״ב, סוף סעיף א׳.

[2]) תוספתא יומא ה׳ ד׳, ו׳. הנוסח הזה קרוב לנוסח הבבלי יומא פ״ו. ומזה במדרש משלי י׳ ב׳. בנוסח שבירושלמי (יומא 45 ע״ב, שבועות 33 ע״ב, סנהדרין 27 ע״ג) וכן במכילתא לכ׳ ז׳ (68 ע״ב) ואדר״נ כ״ט נכתבו הכתובים מתחילה בתור סותרים זה את זה, ואח״כ בא לתרץ את הסתירות ע״י חלוקי כפרה. את פרטי המאמר הזה שמע התנא הרומאי, ר׳ מתיא בן חרש,—שעל אדות המאמר בכללו שמע עוד לפני זה—מפי אחד התנאים שבאו לרומא. ע׳ לקמן פרק י״ג סעיף ה׳.

[3]) ספרי לאותו פסוק. 235 §. [4]) ספרי לאותו פסוק 203 §.

[5]) ספרי לאותו פסוק. 115 §. בויקר״ר ריש כ״ח ובקה״ר לאותו פסוק מספר שהסתירה בין קהלת י״א ט׳ ובין במדבר ט״ו ל״ט היתה סבה שרצו לגנוז ספר קהלת. ע׳ אדר״נ א׳.

[6]) מכילתא לדברים ט״ז י״ח Neue Collectaneen ed. Hoffmann S. 14.

(במדבר ט״ו ל״א): כי דבר ה׳ בזה, שביזה על דבור הראשון, שנאמר למשה מפי הגבורה אנכי... לא יהיה לך[1]. — מנין שאם אמרו לו לאדם בינו לבין עצמו: עבוד עבודה זרה ואל תהרג, שיעבור ואל יהרג? ת״ל (ויקרא י״ח ה׳): וחי בהם ולא שימות בהם[2]. או אפילו אמרו לו ברבים? ת״ל (ויקרא כ״ב ל״ב): ולא תחללו את שם קדשי[3]. — כבר היה ר׳ ישמעאל ור״א בן עזריה ור״ע מהלכין בדרך ולוי הסַדָּר ור׳ ישמעאל בנו של ר׳ אליעזר בן עזריה מהלכין בדרך אחריהם, ונשאלה שאלה זו בפניהם: מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת? נענה ר׳ ישמעאל ואמר: אם במחתרת ימצא הגנב וכו׳ (שמות כ״ב א׳), והרי דברים קל וחמר, ומה זה הוא ספק שבא לגנוב ספק שבא להרוג, ומה שפיכות דמים שמטמא את הארץ ומסלקת את השכינה הרי היא דוחה [כלו׳ שמותר להרג את ההותר כדי להציל נפש החתור], קל וחמר לפקוח נפש שדוחה את השבת[4]. — המורות העריות שהוא פותח בהם ביו״ד

[1]) ספרי לאותו פסוק § 112. בסנהדרין צ״ט א׳ (תנא דבי ר׳ ישמעאל) חסרה המלה „הראשון", ולפיכך היה רש״י צריך לפרש ע״פ מ״ש במכות (כ״ד.) ששתי הדברות הראשונות שמעו ישראל מפי הגבורה. את המאמר הזה מביא רש״י ג״כ בפה״כ בשנוה למאמרו של ר׳ ישמעאל על הכתוב במדבר ט״ו כ״ב, הוריות ח׳. ומפירש״י נשתרבב זה בטעות גם בפנים התלמוד (ע׳ דקדוקי סופרים). מהספרי לא מוכח שר״י הושב ששתי הדברות הראשונות נבדלות מהאחרות בזה שאותן שמעו מפי הגבורה; הדרש הזה מיוסד רק על מה שבשתי הדברות הראשונות ה׳ מדבר בנוף ראשון. — רש״י מכות כ״ד א׳ מוסך על המכילתא שעל הכתוב אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי (תה׳ ס״ב י״ב). לפי הנראה היו בדעתו מאמרי הספרי לבמדבר § 42, § 111, אבל שם לא נאמר כך בפירוש. ע״ד „הדבור הראשון" ע׳ גינר .J. Z. IV ,113 f.

[2]) בזה הוא חולק על חבריו. ע׳ גרין IV^2, 464.

[3]) ספרא לאותו פסוק. (86 ע״ב) סנהדרין ע״ד. — ערות דבר (דברים כ״ג ט״ו וכ״ד א׳) דורש ר״י: הרהור עבודה זרה (כך צריך להגיה במקום „הרהור ועז״). ע׳ מכילתא לדברים כ״ג י״ד הוצ׳ הופמן, 26.

[4]) מכילתא שמות ל״א י״ג (103 ע״ב), יומא צ״ה. השוה מכילתא כ״ב א׳ (89 ע״א). בתוספתא שבת ט״ז (ט״ו) בסוף נאמר זה ע״י ר׳ אחא בשם ר׳ עקיבא [אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת. בעל הבית מהו ודאי או ספק? הוי אומר ספק נפשות; אם הורגין נפש להחיות נפש בספק, דין הוא שידחה את השבת להחיות נפש בספק שנא׳ (ויקרא י״ח ו׳): אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם. ואין לך שעומד בפני פקוח אלא שלשה דברים ע״ז ג״ע וש״ד. בד״א שלא בשעת השמד, אבל בשעת השמד אפילו קלה שבקלות נותן אדם נפשו עליה, שנא׳ (ויקרא כ״ב ל״ב): ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל ואומר (משלי ט״ז ד׳): כל פעל ה׳ למַענהו] — כל זה הוא מדברי ר׳ ישמעאל, כמו שהובא בפנים לפני זה.

ה׳א וחותם ביו״ד ה׳א, שבתחלת הענין הוא אומר אני ד׳ ובסוף הענין הוא אומר אני ד׳ אלהיכם (ויקרא י״ח, ב׳ ל׳)[1]. — על הכתוב דברים כ״ב ה׳, לא יהיה כלי גבר על אשה וכו׳, מעיר ר״י[2]) שהתורה מלמדנו הרחק מן הכעור ומן הדומה לכעור[3]. — גדולה מילה, ששלש עשרה בריתות נכרתו עליה[4]. — שמות ט״ו ב׳. זה אלי ואנוהו. וכי אפשר להנוות קונו? אלא אתנאה לפניו במצוות: אעשה לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, תפלה נאה[5].—הברייתא[6] מרחיבה את המאמר הזה ומכניסה בו ,ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין. ר׳ מאיר ספר: כשבאתי אצל ר׳ ישמעאל, אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לבלר אני. אמר לי: בני הוי זהיר [במלאכתך], שמלאכתך מלאכת שמים היא, שמא תחסיר אות אחת או תְיַתֵּר אות אחת, נמצאת אתה מחריב את כל העולם כלו[7]. —

כתוב אחד אומר: כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ׳ כ״ב), וכתוב אחר אומר: וירד ה׳ על הר סיני (שם י״ט כ׳), כיצד יתקיימו שני המקראות הללו? הכריע השלישי (דברים ד׳ ל״ו): מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש[8]. — שמות כ״ד

---

[1]) ספרא לאותו פסוק (85 ע״ד). בבטוי ,תחלת הענין, סוף הענין׳ משתמש ר״י גם במאמרו לעיל 7 הע׳ 2. ע׳ נ״כ שם הע׳ 3.

[2]) בחולין מ״ד: פותח המאמר ב,אמרו חכמים׳. באדר״נ ב׳ מובא סתם על סמך ויק״ר י״ח י״ז. בנוסח ב׳ של אדר״נ ריש פ׳ ב׳ הושם המאמר הזה בפי איוב על יסוד הכתוב איוב ל״א א׳. פעם מיוחס המאמר הזה לר״א בן הורקנוס, ע׳ ח״א 82 הע׳ 2.

[3]) מכילתא לאותו פסוק. Neue Collectaneen S. 24.

[4]) מכילתא לי״ח ג׳ (58 ע׳). ס׳ נדרים סוף פ׳ ג׳. כלו׳ י״ג פעמים ,ברית׳ יש בפ׳.

[5]) מכילתא לאותו פסוק (37 ע״א). השוה ירושל׳ פאה 15 ע״ב. הלשון ,להנוות׳ היא יותר נכונה מגירסת הילקוט ,להשוות׳. בירוש׳ מאה בא בפעל ,לַנְוֹת׳. מה שאפשר שגם זה מקוצר מהפעיל להנוות=לַנְוֹת.

[6]) שבת קל״ג ב׳ סתם. ההתחלה מהברייתא הזאת ישנה גם בסוכה י״א ב׳. בנזיר ב׳ ע״ב מובא המאמר הזה קצת מקוצר ובגוף ראשון (אנאה, אעשה). השוה עוד מס׳ סופרים ג׳ י״ד. שמרחיב שם עוד ,בלבלרין נאים [צ״ל בלבלר אומן] ובקלמים נאים ועורות צבויים׳. בתוספתא שבת י״ג (י״ד) ה׳, ירו׳ שבת ט״ז ע״ג, ב. שבת קט״ז א׳ מספר: ומעשה באחד שהיה כותב את הברכות. אמרו עליו לפני ר׳ ישמעאל. הלך ר׳ ישמעאל לבודקו. כשהוא עולה בסולם, הרגיש בו. נטל טומוס של ברכות ושקעו בטיב. כלשון הזה אמר לו ר׳ ישמעאל: ענש האחרון מרובה יותר מן הראשון. ע׳ גרין מאנאטסשריפט 1873, ע׳ 38. שמתקן הלכות במקום ברכות.

[7]) סוטה כ׳. שמואל בשמו. לפי לשון אחר שם מיוחס זה לר׳ עקיבא.

[8]) מכילתא שמות כ׳ כ״ב (72 ע״ב) וכן בברייתא דל״ב מדות.

ח׳. ויקח משה מן הדם ויזרק על העם [1]. — שמות כ״א א׳. ואלה המשפטים. אלו מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני, אף תחתונים מסיני [2].—כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד [3].

— דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן [4].— שאל בן דמה, בן אחותו של ר׳ ישמעאל, את ר״י: כגון אני, שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה (יהושע א׳ ח׳): לא ימוש ספר התורה מפיך והגית בו יומם ולילה [5], צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ללמוד בה חכמת יונית [6]. — קהלת י״א ו׳. בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידיך. אם למדת תורה בנערותך, למוד תורה בזקנותך, שאין אתה יודע איזה מהן יתקיים לך, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים [7].

ה. ישראל. אומות העולם. נוצרים.

ויקרא כ״ב ל״ב [8]. ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי. אם מקדישים אתם את שמי, אף אני אקדש את שמי על ידכם, כשם שעשו חנניה מישאל ועזריה, שהיו כל אוה״ע שטוחין לפני הצלם, והן עומדין ודומין לתמרים, ועליהם מפורש בקבלה (שה״ש ז׳ ח׳): זאת קומתך דמתה לתמר. אמרתי אעלה בתמר. היום אני מתעלה בהם לפני אוה״ע, היום אני נפרע להם משונאיהם, היום אני מחיה להם המתים.—אומות העולם אין להם פדיון, שנא׳ (תה׳ מ״ט ח׳): אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו; חביבין ישראל

---

[1]) מכילתא לי״ש י׳ [המאמר מובא לעיל 7 הע׳ 4]. [2]) מכילתא לאותו פסוק.

[3]) סוטה ל״ז: ושם נסמן. נגד ד׳ ר״ע. השוה: פרידמן בית תלמוד II, 8.

[4]) מנחות צ״ט: תנא דבי ר׳ ישמעאל. [פי׳: שלא תסתפק בזה שיצאת ידי חובתך שלמדת איזה שעור בתורה. אלא צריך לעסוק בה תמיד].

[5]) ע׳ באור המקרא הזה לעיל 5.

[6]) מנחות שם. בירושלמי פאה 15 ע״ג, סוטה 24 ע״ג ובתוספתא (ע״ז א׳ כ׳) נאמר ששאלו שאלה זו את ר׳ יהושע (בן חנניה), וכן בשו״ט א׳ ב׳. אבל שם יש עקבות של הגירסא הבבלית (צאו וראו, חכמה יונית). השוה: רייפסן, מאמר חובות האב לבנו 39.

[7]) ב״ר ר״ש ס״א, קה״ר לאותו פסוק. בבבלי יבמות ע״ב ב׳ מחובר המאמר הזה יחד עם מאמרו של ר׳ עקיבא ושניהם בשם ר׳ עקיבא.

[8]) בקשר עם המאמר שהובא לעיל 16 ע״ד המצות ספרא י״ח ה׳ [בילקוט חסר שם אומרו].

שנתן הקב"ה אומות העולם תחתיהן כפרה תחת נפשותיהן, שנא' (ישעי' מ"ג ג'): נתתי כפרך מצרים, מפני מה? מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך ואתן אדם תחתיך ולאומים תחת נפשך[1]. — שמות י"ד ט"ו. מה תצעק אלי. בזכות ירושלים אני אקרע להם את הים, שנא' (ישעי' נ"א ט'): עורי עורי וכו' ירושלים עיר הקדש וכו' הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים[2] — מיום שחרב בית המקדש, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לאכל בשר ושלא לשתות יין, אלא אין גוזרין גזרה על הצבור אלא א"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה; ומיום שפשטה מלכות [רומא], שגוזרת עלינו גזרות קשות ומבטלת ממנו תורה ומצות ואין מנחת אותנו ליכנס לשבוע הבן, ואמרי לה: לישוע הבן [כלו' לברית מילה], דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא אשה ולהוליד בנים, ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו, אלא הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין[3].— בנין בית המקדש היה תמיד נגד עיניו ופעם רשם בפנקסו: אני ישמעאל בן אלישע קריתי (כלו' קריתי יחידי לאור הנר) והטיתי נר בשבת, לכשיבנה בית המקדש אביא חטאת שמנה[4].—פעם הביע ר' ישמעאל בהערה הלכותית אחת בהזכירו שם בית ישראל—הריני כפרתכם[5].—

גוי אחד פגע בר' ישמעאל ברכו. א"ל: כבר מילתך אמורה. פגע בו אחר וקללו, א"ל: כבר מילתך אמורה; אמרין ליה: כמה דאת אמרת לדין, אמרת לדין? אמר להם: כן כתיב (בר' כ"ז כ"ט): אורריך ארור ומברכיך ברוך[6].—כך היתה מדתו של ר' ישמעאל: ישראל וגוי שבאו לפניו לדין, אם היה יכול לזכהו בדיני ישראל, היה מזכהו (את הישראל) ואומר לו (לגוי): כך דיננו. ואם היה לזכהו (לישראל) בדיני הגוים, היה מזכהו ואומר לו (לגוי): כך דינכם[7].—כדאי לציין שר' ישמעאל סמך פעם בענין של הלכה ממעשה שהיה בקליאופטרה המלכה, שנתחייבו שפחותיה הריגה למלכות[8].

---

1) מכילתא כ"א ל'. מאמר זה בא בסוף שורה של דבר והפוכו (מה שיש ומה שאין לו פדיון). האנטיטזים הללו הם המשך להמאמר של ר"י שבא לעיל 14.

2) מכילתא לאותו פסוק. 3) ב"ב ס': ע' ח"א 116 וע' ח"ב 330 הע' 1.

4) שבת י"ב: תוספתא שבת א' י"ג. לפי עדותו של ר' נתן.

5) משנה נגעים ב' א', ספרא י"ג ב'. 6) ירו' ברכות בסוף פ"ח, ב"ר ס"ו בסוף.

7) ספרי דברים א' ט"ז. בברייתא ב"ק קי"ג א' נעשתה מסדתו של ר"י הלכה למעשה וגם נוסף ע"ז—ואם לאו באין עליו בעקיפין (כלו' בערמומיות כדי לזכות את העברי). נגד זה אומר ר"ע שזה אסור מפני קדוש השם. ע' לקמן פרק י"ב סוף סעיף א'. השוה Josef Kopp, Zur Judenfrage S. 102. 8) נדה ל':

ע״ד היחס שלו להיהודים הנוצרים שבארץ ישראל יעיד הספור הזה[1]: מעשה בר׳ אליעזר בן דמה (בן אחותו של ר׳ ישמעאל) שנשכו נחש ובא יעקב איש כפר סכניא[2] לרפאותו משום ישוע בן פנטירא, ולא הניחו ר׳ ישמעאל... אמר לו: אני אביא לך ראיה[3] שירפאני, ולא הספיק להביא ראיה עד שמת. אמר ר׳ ישמעאל: אשריך בן דמה שיצאת בשלום ולא פרצת גדרן של חכמים, שהיו אומרים: ופורץ גדר ישכנו נחש[4].—הגליונים וספרי מינין[5] אין מצילין אותם (מן הדליקה), אלא נשרפין הם במקומם, הן ואזכרותיהם — ומה אם לעשות שלום בין איש לאשתו, אמר המקום: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים (להשקות את הסוטה), ספרי מינין, שמטילין איבה וקנאה ותחרות[6] בין ישראל לאביהם שבשמים, על אחת כמה וכמה שיפרקו הן ואזכרותיהם, ועליהם הכתוב אומר (תה׳ קל״ט כ״א): הלא משנאיך ה׳ אשנא ובמתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי[7]. — מאמר

---

1) תוספתא חולין ב׳. ירושי׳ שבת 14 ע״ד. ירושלמי ע״ז 40 ד, ב. ע״ז כ״ז ע״ב, קהלת ר׳ י״א ח׳.—בן דמה רצה ללמד חכמת יונית (ע׳ חלק א׳ 81). ולפי הנראה היה לו משא ומתן עם פקידי רומא, כמו שנראה מהפתרון שפתר לו ר׳ ישמעאל את חלומו (ברכות נ״ו:). הפתרונות לחלומות שבאו שם אח״כ אינם מר׳ ישמעאל בן אלישע, אלא מר׳ ישמעאל ב״ר יוסי, כמו שנראה בדקדוקי סופרים. 2) לר״א בן הורקנוס היה משא ומתן עמו, ע׳ ח״א 81.

3) לפי דברי שני התלמודים הביא לו ראיה מדרשתו של ר׳ ישמעאל עצמו על הכתוב ויקרא י״ח ה׳: וחי בהם ולא שימות בהם.

4) בבבלי: קרא עליו ר״י: אשריך בן דמה שגופך טהור ויצאת נשמתך בטהרה וכו׳. בשאר המקורות בא באיזה שנויים.—במדרש הלגנדרי „עשרה הרוגי מלכות״ (יילינק ביהמ״ד ח״ב 72) קרא בת קול על מותו של ר״א בן שמוע: אשריך שהיית טהור ויצאה נשמתך בטהרה. ע״ד ר״א בן דמה בעצמו נאמר בהיכלות רבתי (ביהמ״ד ח״ג 86) שהוא מת על קדוש השם; ובמדרש עשרת הדברות ר׳ יהודה בן דמה. הספור שר״א בן דמה מת על קדוש השם נראה שמיוסד על פתרון החלום שנזכר למעלה בהע׳ 1.

5) הגליונים הם Evangelien וספרי מינים הם כתבי הקדש שנכתבו על ידי מין. ע׳ מאמרי R. D. E. J. XXXVIII. 39—42.

6) כך הוא בתוספתא שבת י״ג (י״ד) ה׳. בירו׳: איבה ותחרות ומחלקת, בספרי: איבה ושנינה וק׳ ועול דבבות (צ״ל ובעל דבבות), כמו שנראה מספרי במדבר § 42. ע׳ גינר J. Z. IX. 18 f.

7) תוספתא הנ״ל, ב׳. שבת קט״ז. בספרי במדבר § 16 מובא סתם ואח״ז בא בשם ר׳ ישמעאל המאמר שבתוספתא הנ״ל מיוחס לר׳ יוסי הגלילי, ולפי הבבלי לר׳ יוסי סתם. בירו׳ שבת 15 ע״ג מביא ר׳ טרפון את הכתוב תה׳ קל״ט כ״א, ודברי ר׳ ישמעאל הובאו סתם בלא שם אומרו. (זה מדרש דרשו...) בבבא הראשונה מהמאמר הזה משתמש ר׳ יהודה בר אלעאי נדרים ס״ו: ור׳ מאיר בספור סוטה ט״ז ע״ד, ויק״ר ט׳; באגדה עתיקה (סוכה נ״ג ב׳,

פולמוסי, כנראה נגד הנצרות, הוא מאמרו של ר׳ ישמעאל[1] ע״ד מעלת הכהונה של מלכי צדק, שלֻקחה הימנו: ביקש הקב״ה להוציא כהונה משם, שנא׳ (בראשית י״ד י״ח): והוא כהן לאל עליון, כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום, הוציאה מאברהם, שנא׳: ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון וכו׳ וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך. אמר לו אברהם: וכי מקדימין ברכת עבד לברכת קונו? מיד נתנה לאברהם, שנא׳ (תה׳ ק״י א׳): נאם ה׳ לאדוני וכו׳ וכתיב בתריה: נשבע ה׳ ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק,—על דבורו של מלכי צדק [והיינו דכתיב: והוא כהן לאל עליון—הוא כהן ואין זרעו כהן][2].

על דבר אחרית הימים אין מר׳ ישמעאל שום מאמר ורק צריך לציין כאן מחלקתו עם ר״ע על הכתוב (תהלים ל״ו ז׳): צדקתך כהררי אל: בזכות הצדיקים שקיבלו את התורה שניתנה מהררי אל, את עושה עמהם צדקה כהררי אל, אבל רשעים, שלא קיבלו את התורה שניתנה מהררי אל, את מדקדק עמהם עד תהום רבה[3].

ו. מאמרים פסידיפיגרפיים.

אישיותו של ר׳ ישמעאל מוכתרה בשני כתרים: הוא, בנו של כהן גדול, נעשה באגדה בעצמו לכהן גדול[4] וע״י מיתו מות קדושים נמנה בסוד חכמי ישראל שמסרו נפשם על קדשת השם, ועל זה נוסדה האגדה של

סכות י״א.) הושם בפי אחיתופל. בויקר׳ פ׳ בסוף, ודרך ארץ זוטא י״א נעשה סוה כלל ע״ד הערך הגדול של השלום.

[1]) ר׳ זכריה משמו, נדרים ל״ב: בויקר׳ כ״ה—תני ר׳ ישמעאל. [המלות שבאו בפנים בסוגרים אינן בבמדב״ר רבה]. ר׳ ישמעאל אומר במחלקתו עם ר״ע: אברהם אבינו כהן גדול היה (ע׳ לקמן פ׳ י״ב סעיף ב׳ קרוב לסוף). שם בבמד״ר יש מאמרו של ר״י ע״ד דיוקו של אברהם מהיכן צריך למול, וכן בב״ר מ״ז.

[2]) כהונת מלכי צדק בתור סמוס ראשון לישו הנוצרי היא הרעיון היסודי באגרת אל העבריים. השוה גייגר J. Z. VII. 120, נולדקן במאנאטסבעריכט של ברלין 1873 ע׳ 265. M. Friedländer R. d. Etudes Juives V. Bd. 1 ff.

[3]) ע׳ לעיל 12 הע׳ 2.

[4]) שר׳ ישמעאל היה בנו של כה״ג זה מוכח ברור משבועתו שנשבע בלבוש שלבש בו אבא וציץ שנתן בין עיני (תוספ׳ חלה א׳ י׳). בתור כהן גדול נזכר בברייתא המענית, שרשומה בשם תניא בברכות ז׳. שאולם לפי השערת צונץ Gottesdienstliche Vorträge S. 164 Anm. e. שברא׳ להחזיק בה, ,ברייתא זו צעירה מתנבראי. תוכן הברייתא דומה להיכלות, והוא השם שהוא קורא להקב״ה ,אכתריאל יה ה׳ צבאות׳ שבהיכלות הושם בפי ר׳ ישמעאל זהרדיאל יה אלהי ישראל (בית המד׳ ח״ג 85 ולהלן,

עשרה הרוגי מלכות[1]. אישיות שכזו מוכשרה מאד, שבצל האוטוריטט שלה תחסינה הדעות והיצירות הספרותיות של הדורות המאוחרים, להתכבד בכבוד עתיקות והדרת קדש. ולפיכך מצינו שמיוחסים לר' ישמעאל מאמרים בודדים וספרים שלמים בספרות המדרשית האפוקליפטית, שמהם יובאו כאן החשובים ביותר. — מאמרים אחדים של ר' ישמעאל, שצריכים לציינם בתור מאמרים פסידופיגרפיים, נמצאים במדרש משלי[2] ובפרקי דר' אליעזר. בספר האחרון ישנם ביחוד מאמרים מיוחסים לר' ישמעאל שטבועים בחותם הלגנדה ע"ד האישים הנזכרים במקרא[3]. מלבד זאת מאמר אחד שטבוע בחותם של תיאוסופיה אנטרופומורפית ע"ד הפעולות של אצבעות היד של הקב"ה[4]. ועוד אגדה ע"ד הממשלה הערבית בארץ ישראל[5]. והמלחמות של הישמעאלים, שתבאנה נגד מלכות רומא בטרם שיבוא המשיח[6]. במדרש משלי יש אגדה ארֻכָּה ע"ד יום המשפט, שמיוחסת לר' ישמעאל ושכונתה היא לפאר את תורת הנסתר ,מעשה מרכבה' ולעורר את הלבבות לעסוק בשאלות אלו[7]. במליצה

ועוד בח"ב 47—יהדריאל אלהי ישראל; ואולם בכל זאת, אחרי שברייתא זו באה אל תוך התלמוד בזמן מוקדם מאד בתור ראיה למאמרו של רב, היא מספיקה להוכיח שר' ישמעאל היה כהן גדול. הרוגמא היותר טובה למאמר האפוקריפי הזה שבתלמוד היא האגדה של ר' ישמעאל' שהוצאה לאור ע"י הורוביץ .Bibliotheca Hagg. I. 59. 4 שגם כן מתחיל מאמר אחד: ,בך שח לי אכתריאל יה ה' אלהי ישראל ידידי ישמעאל'. במקום אחר, בבבלי ברכות נ"א ע"א, מסופר שסוריאל מסר לר' ישמעאל שלשה דברים, הנוגעים לשמירת הבריאות (ע' אג' אמוראי א"י I. 191. 4) היא ג"כ הוספה מאוחרת.

[1]) עוד בברייתא ברכות נ"ז ע"ב נחשב ר' ישמעאל בתור טִפּוּס של מוסר נפשו ,הרואה את ר' ישמעאל בחלום ידאג מן הפורענות'. [2]) ע' ה"א 113.

[3]) מזמור של אדם הראשון (תה' צ"ב), פרק י"ט; מזבח של אדה"ר שעליו הביאו קרבנותיהם קין, הבל, נח ואברהם, פ' ל"א; שת וקין אבות הצדיקים והרשעים, פ' כ"א וכ"ב; אברהם פ' ט"ז כ"ט; יעקב פ' ל"ז, ל"ח; יוסף פ' ל"ט. במדרש ,עשרה מלכים' (הורוביץ .Billiotheka Haggadica I. B) מיוחסת לר"י האגדה ע"ד לבושו של אדה"ר שהיה מטיל אימה, שבפדר"א כ"ד מיוחסת לר' יהודה (ע' 38). באותו המדרש נמצא מאמרו של ר"י ע"ד חיאל בית האלי שחזר ובנה את יריחו, (ע' 41).

[4]) פדר"א פ' מ"ח.

[5]) סוף פ' ל'. ע' אדות זה גרץ תולדות היהודים V¹, 494 והורביץ שם ע' 24.

[6]) המלחמות ההן נרמזו בישעי' כ"א ט"ו, כי ,חרבות' הן מלחמות, לפי הנראה דורש ע"פ הערבית ,חרב'=מלחמה.

[7]) מדרש משלי ל"י נ'. בקטע, שנדפס גם בבהמ"ד של יילינק VI, 152 f. ביחוד, מְדֻבר שם ע"ד המשפט של לומדי תורה. מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה... מי שבידו שני סדרים או שלשה... מי שיש בידו הלכות... בא מי שיש בידו תורת

חקויית למשלי א׳ כ״ח דורש ר״י על יום המשפט. במשלי כ׳ ב׳ הוא רואה רמז למעשה מרכבה [1].

במדרש „עשרה הרוגי מלכות״ [2] מופיע ר׳ ישמעאל בתור כהן גדול ויודע שם המפורש. ועל ידו הוא עולה לרקיע ע״פ פקודת חבריו, שגם עליהם נגזרה גזרה למות מות קדושים, לדעת אם באמת גזרה היא מן השמים. והמלאך גבריאל היה מנהינו שם [3]. יסוד לגנדי יש גם בפרקים שב„היכלות״, הוא ספר הנסתר היותר חשוב שנשאר מימות הגאונים, שנקרא גם כן בשם ברייתא דר׳ ישמעאל ושבו ר׳ ישמעאל מדבר בגוף ראשון או שאומרים בשמו [4]. גם

כהנים... מי שבידו הגדה... מי שיש בידו תלמוד, הקב״ה אומר לו הואיל ונתעסקת בתלמוד צפית במרכבה. השאלות של תורת הנסתר באו שם במספר רב. הכתה הראשונה „מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה״ כנראה רומזת על הקראים. ולמיכך עונשם קשה מאד: „הקב״ה הופך את פניו ממנו ומצירי גיהנם מתגברין בו כזאבי ערב. והם נוטלין אותו ומשליכין אותו לגיהנם״. השוה מאמרי: התנגדות לַקָּרָאוּת במדרש מאֻחר במאנאטסשריפט של גריץ 1874 ע׳ 266 f. ובמאמרו של A. Hochmuth Szanto's Neuzeit J. 1868 שבזמן ההוא לא היה נגד עיני. וע׳ עוד המגיד VI, 319; אפנהיים בית תלמוד ח״א.

[1]) מאמרים אחרים שנתיחסו לר׳ ישמעאל במדרש משלי: — א׳ ד׳, נגד דעתו של ר׳ מאיר ור״ע מגביל ר״י את השם נער לעשרים שנה; ח׳ ל״ד (ע׳ אג׳ אמוראי א״י ח״ב 435): ט׳ ב׳, לדבריו שאמר ר״א בן עזריה (ח״א 160) מציג גדול מזה: אברהם גדול העולם ששימש את הכנענים; ט׳ י״ח: מכאן היה ר׳ ישמעאל דורש: אשרי אדם שמרחיק עצמו מן העברה; י״ד כ״ח מדבר בשבח הקדיש שאחרי דרשת האגדה בבתי המדרש; ל״ט י״ז (שבהוספה לאבות ו׳ ד׳ מובא סתם ע״ד תלמוד תורה); ל״ט י״ח (שנ״ב בהוספה לאבות ה׳ ד׳ ע״ד האמצעים שבהם התורה נקנית); ל״א א׳: ר׳ ישמעאל דורש המקרא הזה—ילקוט; ל״ג ה׳ (שבנוסח ב׳ באדר״נ פ׳ מ״ז ע׳ 130 מובא סתם: ג׳ חזרו למקומם); ל״ג כ״ד—מליצה חקויית לכתוב ברמז על דוד ושלמה. ל״ג כ״ט (דרש ר׳ ישמעאל); ל״א ד׳ (השוה לזה הרישא של מאמרו של ר׳ לוי, אגדת אמוראי א״י ח״ב 325, 3).

[2]) מדרש „אלה אזכרה״ בבית המדרש של יולינק ח״ב 64—72. ע׳ צונץ G. V. S. 142.

[3]) בתור אפיזודה מסֻפר (שם ע׳ 65). שר׳ ישמעאל היה דומה בתארו למלאך גבריאל. שנראה לאמו בדמות בעלה... כנראה נשתרבבו בזה מדעות משיחיות.

[4]) היכלות רבתי נדפס בביהמ״ד של יולינק III, 83—108. ספר קטן מהיכלות — מסכת היכלות, שמחברו גם כן קורא לעצמו בשם ר׳ ישמעאל, ושמשמע את דבריו מפי ר״ע (בנוסח שבהיכלות רבתי ד׳ ב׳ ג׳) נדפס גם כן בביהמ״ד II 40—47. השוה שם II, p.XX; III, p. XV, f; VI, p. XXXXIII ובקונטרס המגיד של יולינק 31. Zunz G. V. S. 167; Steinschneider Catal. Bodl. Col. 531 ff; Grätz in Frankel's Monatsschrift 1859, 67 ff.

בספר הזה העלו את רבו של התנא ר׳ ישמעאל, את ר׳ נחוניה בן הקנה, לאביר חכמי הסוד[1]. — מדרש תמורה, שעוסק במעשה בראשית, מיוחס לר׳ ישמעאל יחד עם ר׳ עקיבא[2]. ובמדרש „אלפא ביתא של ר״ע", ר׳ ישמעאל מודה לר״ע, שצריך להסתיר את תורת הנסתר[3]. גם ספר ה„תגין" מיוחס לר׳ ישמעאל[4].

פרק שנים עשר.

ר׳ עקיבא בן יוסף*).

אחרי שעברו מאה שנה מעט שנכנסו היהודים בפעם האחרונה להעביר את ממשלת הזדון של הרומאים מארצם, חזה רב, האמורא הגדול שבבבל, את החזון הזה ע״ד ר׳ עקיבא, שהיה רוח ההיה בתנועת ההתקוממות ההיא[5]: „בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב״ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבש״ע! מי מעכב על ידיך (לתת את התורה בלי כתרים)? א״ל: אדם אחד יש, שעתיד להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין של הלכות[6]. אמר לפניו: רבש״ע! הראהו לי. אמר לו: חזור לאחוריך. הלך וישב בסוף שמונה שורות[7] (במקום שישב ר׳ עקיבא ותלמידיו) ולא היה יודע מה הן אומרים. תשש כחו. כיון שהגיע (ר״ע) לדבר אחד (כלומר לענין אחד של הלכה), אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להם: הלכה למשה מסיני, נתיישבה דעתו; חזר ובא לפני הקב״ה, אמר לפניו: רבש״ע! יש לך אדם כזה, ואתה נותן התורה על ידי?! אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני. אמר לפניו: רבש״ע, הראיתני תורתו, הראני שכרו. אמר לו: חזור לאחוריך. חזר לאחוריו, ראה ששוקלין בשרו במקולין.

---

[1]) ע׳ ח״א 42. [2]) ביהמ״ד ח״א 106 ולהלן. תחלת פרשה ב׳ נמצא נ״כ במדרש שמואל פ׳ ד׳. [3]) ע׳ ביהמ״ד ח״ג XVII בהערה.

[4]) ע׳ בן יעקב Thes L. H. p. 615 N. 27

[5]) מנחות כ״ט: (ע׳ אג׳ אמוראי בבל ח״א 12) באלפא ביתא של ר׳ עקיבא מעבדה הלגנדה הזאת עוד בהרחבת דברים, אות צ׳ ביהמ״ד III, 44.

[6]) הדברים הללו „על כל קוץ וקוץ" מוסבים על הדרש על „קווצותיו תלתלים", שהיש ה׳ י״א, שנדרש ע״י ר״א ור״י (ע׳ ח״א 110 הע׳ 9).

[7]) המספר שמונה הוא מספר ענול. השורות הן שורות של הספסלים, שעליהם יושבים התלמידים בבית המדרש. ר׳ עקיבא שבא לעולם אחרי הרבה דורות מימות משה, היה צריך להתבקש בין השורות האחרונות.

---

*) עד תחלתו של ר״ע וצערו שסבל בלכתו ללמוד תורה ע׳ אדר״נ נ״א פרק ו׳ (ע׳ 28).

אמר לפניו: רבש"ע, זו תורה וזו שכרה? [1]) א"ל: שתוק, כך עלה במחשבה לפני'.—דומה לחזון זה יצר בן דורו של רב, הצעיר ממנו, האמורא של ארץ ישראל, ר' שמעון בן לקיש [2]):—מאי דכתיב (בראשית ה' א'): זה ספר תולדות אדם, וכי ספר היה לו לאדם הראשון? מלמד, שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו, כיון שהגיע לדורו של ר"ע, שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, אמר (תה' קל"ט י"ז): ולי מה יקרו רעיך אל.—בחזיונות הללו נשקף באפן ברור הכבוד אשר רחשו הדורות הבאים לתנא הזה, שבהשפעתו על התפתחות התורה עלה על כל התנאים. הוא היה האיש, שההשגחה הזמינתו לברוא יסוד מוצק לתורה שבעל פה ע"י דרשותיו החריפות, ובזה השלים את מלאכתו של משה רבנו, וביחד עם זה נערץ ר"ע בתור מוסר נפשו על קדושת השם, ויהי למופת לכל קדושי ישראל. ע"ד ענוייו, שמסופרים בדברים נוגעים עד הנפש [3]), קראו את התוכחה, שהוכיח הנביא (ישעי' מ"ז ו') את בבל העתיקה, על בבל החדשה, זו מלכות רומא, הרומסת את העמים הקטנים ברגל גאוה: לא שמת להם רחמים, על זקן [4]) הכבדת עלך מאד. — ואחד מאמוראי ארץ ישראל של המאה הרביעית [5]) דרש עוד (ישעי' נ"ג י"ב): וכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל — זה ר' עקיבא, שהתקין מדרש, הלכות ואגדות [6]). פעולתו זו של ר"ע הועילה

---

[1]) בברייתא על דבר מותו של ר"ע נאמר שמלאכי השרת קראו: זו תורה וזו שכרה. בשעה שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ברכות ס"א ב'. בספור שבירושלמי חגיגה ע"ז ב' ע"ד הנדוי שהכריזו על אחר, קרא כזאת אלישע בן אבויה, כשראה בהרינת אחד הקדושים, שנהרג יחד עם ר' עקיבא בן יוסף.

[2]) עבודה זרה ה'. סנהדרין ל"ח:

[3]) הנוסח היותר עתיק בעברית בבבלי ברכות ס"א: מקצר ובארמית בירו' ברכות 14 ע"ב ובסוטה 20 ע"ג.

[4]) תנחומא בילקוט לישעי' 327 § בסוף: על זקן—זה ר' עקיבא ששעבדה בו מלכות עד אין סוף. השם „זקן" נדרש כאן בתור תלמיד חכם. גם בחגיגה ט"ו: נאי' על ר"ע—זקן זה. בספרי במדבר י"א ט"ז (92 §) מוכיח מהכתוב ישעי' מ"ז ו': המקום מצטער על זקן אחד כנגד כל ישראל.

[5]) ר' יונה בשקלים ריש פ' ה' (48 ע"ג).

[6]) אעפ"י שלא נאמר בפירוש, צריך לומר שגם סוף הפסוק „תחת אשר הערה למות נפשו" רומז לר"ע. המלה „רבים" שבחצי הפסוק הראשון כנראה נדרשה על החכמים שנקראים בשם „רבי". ע"ד ענוייו של ר"ע ע' גם מאמרו של ר' יוחנן (אג' אמוראי א' I 252, 4) ושל ר' חנינא בר פפא (שם ח"ב 527, 2). השוה גם את המליצה החקוית לדברי שיר השירים (א' ד') מישרים אהבוך, שדרש ר' יהושע בן יונתן (אמוראי שלא נמצא במקום אחר) על מי שהרגן טורנוסרופוס הרשע: הרבה אהבו איתך

ליסד את התורה שבעל פה על יסוד תורה שבכתב, ומלבד זאת להביא את החמר של ההלכות לידי שטה וסדר. ר"ע עשה ע"י מדרש ההלכה את כל התורה שבכתב לריקמה אחת מרוקמה בחוטים הכי יפים, ומפני שסדר את החמר המרֻבה על פי תכנו השונה נחשב למיסד המשנה[1].

ערכו של ר"ע הכירו גם בני דורו וגם הבאים אחריו ויהי בעיניהם לאיש הפלא. מהראשונים צריך להזכיר את ר' טרפון, שכאשר שמע את ר"ע מיסד הלכה אחת על הכתוב, קרא בשמחה: אקפח את בני, שלא הטית ימין ושמאל. אני שמעתי, ולא היה לי לפרש, אתה דורש ומסכים לשמועה. בלשון הזה אמר לו: עקיבא! כל הפורש ממך כפורש מחייו[2]. עוד קרא עליו ר' טרפון: ותעלומה יוציא אור (איוב כ"ח י"א)—דברים המסותרים מבני אדם הוציאם ר"ע לאורה[3]. במאמר הידוע, שבו נמנו שבחם של חכמים[4], נאמר על ר"ע שהוא אוצר בלום (נ"א: בלום)[5]. למה ר"ע דומה? לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ. מצא חטים מניח בה, מצא שעורים מניח בה, כוסמין מניח בה, עדשים מניח בה; כיון שנכנס לביתו, מברר חטים בפני עצמן, שעורים בפני עצמן, פולים בפני עצמן, עדשים בפני עצמן; כך עשה ר"ע כל התורה טבעות, טבעות[6]. לפי

יותר מן הצדיקים הראשונים (מדרש זוטא לאותו כתוב ע' 13 הוצ' בובר. 351 הוצ' שכטר). הדרשה הזאת מיוסדת על הנקוד מְיֻשָּׁרִים. שכטר (J. Q. R VII, 735) יפה אמר. כי ר' יהושע זה הוא יהושע הגרסי, שנזכר בספור ע"ד ישיבתו של ר"ע בבית הסהר.

[1]) במדרש זוטא שם (ע' 13 הוצ' בובר; Z. 362 הוצ' שכטר): כך עמד ר"ע ופלש את התורה.

[2]) זבחים י"ג. ספרא ויקרא א' ה' (6 ע"ב). וכן בענין אחר בירו' יומא 38 ע"ד. השוה קדושין ס"ו:

[3]) אדר"נ פ' ו'. בנוסח ב' של אדר"נ פ' י"ב (ע' 29) אמר זה ר"א בן הורקנוס. במדרש הלל (יילינק ביהמ"ד V, 97) מובא זה סתם על ידיעתו של ר"ע בסתרי תורה. ע' אג' אמוראי א"י ח"ג 148. 2. במסכת כלה (32 ע"ב) אומר ר' טרפון לר"ע: רבי בחכמה, אלופי בדרך ארץ. השוה פסיקתא 39 ע"ב. [4]) ע' ח"א 162.

[5]) יותר נכון לקרוא „בלומ' (בכ"י כ"ח קרוב לראש — אוצרות בלומים) ע' אג' אמוראי א"י ח"ב 65, 6. גם לפי ב"ב נ"ח א' מוכח, כי גירסא זו היא הנכונה. (ע' דקדוקי סופרים XI, 145).

[6]) אדר"נ פ' י"ח. הנמשל הוא שר"ע הבדיל כל עניני ההלכה לסוגיהם ומכל התורה עשה שלשלת אחת של טבעות דבוקות זו בזו. פירושו של גרץ IV, 57, שגם לוי (ח"ב 139) מסכים לו, שר"ע עשה טבעות לתורה שאפשר לתפוס בה על ידן אינה נכונה, כי לפי דבריהם, היה צריך לכתב „לכלי' ולא „כלי'. אם הגירסא של רש"י (גיטין

דברי תנא אחד מהתנאים הגדולים: משמת ר"ע בטלו (בתוספתא—פסקו) זרועי התורה ונסתתמו מעינות החכמה[1].

הדברים הללו מספיקים להראות איזה מקום תפס ר"ע בתור בונה תורת היהדות. עבודתו הפוליטית היא פרק חשוב מאד בתולדות היהודים, וכן מאורעות חייו, המקֻשטים בקישוטי האגדה[2]) הם דוגמא מעודדת של איש, שזכה לעלות ממעמקי חשך למרומי האור ע"י כח הרצון והכשרון.

בפרק העשירי הובאו דרשות אחדות של ר' עקיבא, שר' אלעזר בן עזריה התקומם נגדן[3]. אך אלה הם רק קו אחד בפרשנותו של ר"ע ומתבטל לגמרי בתוך רבוי דרישותיו האגדיות. בהן תופסים מקום רחב המאמרות הקצרים, שנשארו מר"ע במספר יותר רב מאשר נשארו משאר התנאים. חלק מהם הוא מתכן פילוסופי־דתי ומוסרי. מרֻבה הוא מספר המאמרות שבהם מדֻבר על דבר עם ישראל; כן יש מספר גדול של מאמרות על דבר תלמוד־תורה. מבאורי כתובים באגדה (שאינם נוגעים להלכה) לא נשארו הרבה בערך, ורק מדות אחדות בדרכי הפרשנות. ביחוד ראוים לתשומת לב הבאורים האלינוריים, וכן אלה הבאורים שמצד הפלאתם עוררו התנגדות של בני דורו. אחרים מבאוריו נושאים עליהם חותם של דרשנות. ע"ד עוה"ב ואחרית הימים יש רק מאמרים אחדים מר"ע. בסעיפים הבאים יבואו מאמרי האגדה של ר"ע על פי חלוקה זו, המסֻמנת כאן.

ס"ז. ד"ה אוצר) „מסבעות, מטבעותי' (ע' נ"ב הוצ' שכטר. אדר"נ 67 הע' ה') נבונה, הבונה היא, שר"ע נתן צורה מוצקה לחמר התורה, כלומר: נתן להלכה בטוי מסוים.

1) כך הגי' בתוס' סוטה ט"ו נ' ובברייתא של התלמוד הבבלי סוף סוטה. בירוש' סוטה 24 ע"ג רק „פסקו מעיינות החכמה'; במשנה בת' בבלי: בטל כבוד התורה, אבל זה נאמר על ר' גמליאל. בירוש' — פסקו הדרשנים. אבל זה נאמר על בן זוסא. בתנא דבי אליהו זוטא א' אומר ר' דוסא לר' עקיבא (הספור לקוח מיבמות ט"ז): אתה הוא עקיבא הדרשן ששמך הולך... צריך לציין פה את המשל שנשא ר"ש בן אלעזר (ע' ח"ב 435) ע"ד ליסודו של ר"ע.

2) ע' נדרים נ'. אדר"נ ו'. דרך ארץ זוטא סוף פ' ח'. ביוגרפיה של ר"ע של לנדוי ע' פרנקל'ס מאנאטשריפט III, 45 ff. השוה עוד את הרשימה של נויבֻּרגר במאנאטסשריפט של גרץ 1873 ע' 385 ff.(*). 3) ע' ח"א 163.

---

*) בשבלי הלקט כ"א מביא אגדה: ר"ע היה יושב ובוכה [בשבת]. א"ל תלמידיו: למדתנו רבנו: וקראת לשבת ענג? א"ל: זהו ענג שלי (מקור אגדה זו לא נודע).

בתוספתא זבים א' ה': כשהיה ר"ע מסדר הלכות לתלמידים אמר: כל מי ששמע טעם על חברו יבוא ויאמר.

א. מאמרות. פתגמים אופיים.

הפתגם הראשון שבא מר״ע במסכת אבות מציגה את היחס הרציני בתור תרים נגד היצר הרע. „שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה״ [1]. דומה לזה הוא הפתגם השני: „מסרת סיג לתורה, נדרים סיג לפרישות״; וכן „סיג להכמה שתיקה״ [2]. עצותיו הנוגעות לדרך א״ץ הן מענינים שונים, אלא שבאו יחד במאמר אחד,—שנתן ר״ע לבנו ולתלמידו: שבעה דברים צוה ר״ע את ר׳ יהושע בנו [3]: א. אל תשב בגבוהה של עיר [4] [ותשנה]; ב. ואל תדור בעיר

---

[1]) אבות ג׳ י״ג. שחוק וקלות ראש מפריעים את רגש התפלה, ע׳ תוספ׳ ברכות ג׳ כ״א. ברכות ל״א.

[2]) שם. נשמט כאן „מעשרות סייג לעשר״ שכנראה זוהי הוספה מאחרת, ע׳ טיילור: Sayings of the Jewish Fathers 69. באבות דר״נ יש עוד הוספות על פתגם זה. ההוספות ההן מקושרות אל הפתגם העתיק: נדרים סייג לפרישות, וע״ז נוסף: סייג לטהרה קדושה, סייג לענוה יראת חטא. היסוד של ההוספות הללו הוא מאמרו הידוע של ר׳ פנחס בן יאיר (מ׳ סוטה סוף פ׳ ט׳. השוה ירוש׳ שבת 3 בראש ע״ג, ירו׳ שקלים 47 ע״ג. שהש״ר א׳ א׳; ב. ע״ז כ׳: יילינק ביהמ״ד VI, 117) המעלות שבהן אפשר להגיע לרוח הקדש ולחיי עוה״ב (ע׳ ה״ב 497). על המעלות הללו נחשבו על פי הסדר מאלה הנזכרות למעלה: 3—טהרה, 4—פרישות, 5—קדושה, 6—ענוה, 7—יראת חטא. בנוסח ב׳ של אדר״נ פ׳ ל״ג (714) נתרחב מאמרו של ר״ע בלשון זה: סייג לחכמה שתיקה, סייג לכבוד שלא לשחוק, ס׳ לקדשים טהרה, ס׳ לנדרים פרישות, סייג לתורה מסורת.

[3]) פסחים קי״ב. בכ״י וכן בספרים עתיקים שהביאו את המאמר הזה חסרות המלות „ר׳ יהושע״. ע׳ דקדוקי סופרים לאותו ענין. הדברים שצוה ר״ע לבנו נמצא בנוסח אחר שינה הרבה במדרשי אגדה המסודרים ע״פ קבוצים מספָרים: מדרש מעשה תורה יילינק ביהמ״ד ח״ב 98 ופרקא דרבנו הקדוש (בשלשה ספרים נפתחים של שֶׁהְֻגִּבלום למברג 1873 .p. 13 b). לפי נוסח זה צוה ר״ע לבנו ששה דברים (אצל שהגבלום— צוה ר״ע את בנו, אצל יילינק — צוה ר״ע את ר׳ יהושע) והם המספרים 6, 1, 4, 5 מהניסח שבתלמוד, והמצוה השניה והשלישית: „ואל תגביה את פתחך יותר מפתח חברך ואל תעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללים״. אל המצוה האחרונה השוה ברכות ח׳: ששם נמצאה בין הדברים שצוה רב לבניו. ע׳ ג״כ ח״ב 468, 2.

[4]) המלה שבסוגריים „ותשנה״ חסרה בכ״י מינכן, וע״י הוספה זו נשתנתה הכונה הראשונה של מצוה זו. יותר נראה שהכונה היא, שלא יתראה האדם כאלו הוא יותר גדול משאר בני האדם, כמו המצוה שבאה אחר זה באיזה נוסחאות (כמו שהובא בהערה הקודמת) „ואל תגביה את פתחך יותר מפתח חברך״. המלה „ותשנה״ חסרה ג״כ בביהמ״ד שם. בכלל, המצוה הזאת, כמו המצוה השלישית, לקוחה מבן סירא שהובאה בנדה ט״ז: שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי... המושיב שבת במרומי קרת (ע׳ משלי ט׳ ג׳, „גובהה של עיר״ הוא רק תרגום מלשון המקרא) והנכנס לבית חברו פתאם. על שאר הדברים שיש

שראשיה תלמידי חכמים[1]; ג. ואל תכנס לביתך פתאם, כל שכן לבית חברך[2]; ד. ואל תמנע מנעלים מרגליך[3]; ה. השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחרף מפני הצנה[4]; ו. עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות[5]; ז. והוי

צד שוה בין דברי ר״ע ובין דברי בן סירא הראה גרץ Gnosticismus u. Judenthum p. 119. ff.

[1]) הגירסא היותר נכונה היא „שראשה תלמיד חכם״, ע׳ ד״ס. בשני המדרשים שהובאו לעיל (ע׳ 28 הערה 3) נמצא זה בתוך הדברים שצוה ר׳ יהודה הנשיא לבניו ובבית המדרש ח״ב 97 נאמר ג״כ אל תשב בעיר שראשה תלמיד חכם. הטעם לזה כי התלמיד חכם אינו יכול להקדיש עתותיו לצרכי העיר. דבר מענין מספר לנו הירושלמי פאה כ״א ע״א, שכאשר רצו למנות את ר״ע לפרנס בקש זמן להמלך באנשי ביתו. אלה שהלכו אחריו שמעוהו אומר: על מנת מתקל, על מנת מבזייה כלומר, ואפילו אם זה יגרום לי מכשול וחטא ואפילו אם אתבזה ע״י התמנותי נכון אני לקבלה על עצמי. הפירוש הרגיל מתקל=מתקלל, אינו נכון, מפני שהמלה צריכה לבא בארמית. מתקל ומבזייה הם שניהם מקור או שם, ובעברית מכשול ובזיון.

[2]) בד״ס מובאה גירסא: הנכנס לבית פתאם. למאמר בן סירא שהובאה לעיל ע׳ 28 בהע׳ 4 מוסיף ר׳ יוחנן: ואפילו לבית חברך. במדרש מעשה תורה (שם) וכן בפרקא דרבנו הקדוש (שם) בא זה בתוך הצואה שצוה ר״ע את רשב״י, ונתחלק לשתי מצות בפ׳ דרבנו הקדוש: ואל תכנס לעיר פתאם ואל תכנס לביתך פתאם וכ״ש לבית חברך. במעשה תורה בקצור: ואל תכנס לעיר או לביתך פתאם. בפרקא דר׳ הקדוש מובא בתור ראיה שתי פעמים מבן סירא והם שני הכתובים מבן סירא כ״ב, כ״ב וכ״ג. ע׳ שכטר J. Q. R. III. 695, 704. בברייתא נדה ט״ז: (וכן בויק״ר כ״א) נאמר זה בשם רשב״י בעצמו בכנגון בן סירא: הנכנס לביתו ואין צריך לומר לבית חברו. השוה ג״כ לקמן 30 הע׳ 2. במסכת דרך ארץ ר״ש פ׳ ה׳: לעולם אל יכנס אדם פתאם לבית חברו וילמד כל אדם דרך ארץ מן המקום שעמד על פתח הגן וקרא לו לאדם, שנא׳ (בר׳ ג׳ ט׳): ויקרא ה׳א אל האדם ויאמר לו איכה.

[3]) בביהמ״ד ח״ב 98 באה הוספה „קיץ והרף״. אפשר שמצוה זו קשורה בזה שמסופר על ר״ע בעצמו שהלך יחף. קה״ר י׳ ז׳: ר״ע היה סליק לרומי פגע בו חד מרים מן מלכותא. א״ל: את הוא רביהון דיהודאי? א״ל: אין. א״ל: שמיע מינאי תלת מילין: דעל סוס מלך, דעל חמר בן חורין, מנעלים ברגליו בר נש, דלא דין ודלא דין, הפיר (הקבור) טב מיניה. אמר: תלת מילין אמרת, תלת מילי שמע לי הילופיהן: הדרת פנים זקן, שמחת לבב אשה, נחלת ה׳ בנים, אוי לו לאותו האיש דחסר שלשתן. ע׳ ח״ב 309, 7 ובאג׳ אמוראי א״י ח״ב 88, 3.

[4]) בב״ק צ״ב: (השוה ב״מ קי״ז:) מביאים רבה בר מרי ורבא ראיות לזה מהכתובים, הראשון מישעי׳ מ״ט י׳ והשני משמות כ״ג כ״ה.

[5]) גם בשבת קי״ח א׳ הובא זה בתור מאמרו של ר״ע. (השוה הברייתא הסתמית כתובות ס״ח.) באדר״נ ר״ש פ׳ נ׳: כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות. השוה ג״כ מאמרו של ר״ע ע״ד העבודה, אדר״נ

משתדל עם אדם שהישעה משחקת לו[1].—וכן שונות המה המצות, שצוה ר"ע בבית האסורים את תלמידו ר' שמעון בן יוחאי[2]: א. אם בקשת ליחנק התלה באילן גדול[3]; ב. וכשאתה מלמד את בנך, למדהו בספר מוגה; ג. לא תבישל בקדרה שבישל בה חברך (כלו': אל תישא גרושה בחיי בעלה); ד. מצוה ונוף גדול—אוכל פירות ולו ישכר[4]; ה. מצוה וגוף טהור—נושא אשה ולו בנים.

עוד קבוצה של צויים כאלה של ר"ע באו באבות דרבי נתן[5]. א. אל תבוא לבין הלצים שמא תלמד ממעשיהם[6]; ב. אל תאכל להם עם כהן עם

ר"ש פ' י"א: עתים שאדם עושה מלאכה ומתנצל מן המיתה, ועתים שאין אדם עושה מלאכה ומתחייב מיתה לשמים. כיצד? ישב אדם כל השבוע ולא עשה מלאכה, לערב שבת אין לו מה יאכל, היו לו מעות של הקדש בתוך ביתו ונטל מהם ואכל, מתחייב מיתה לשמים; אבל אם היה פועל והולך בבנין בית המקדש, אעפ"י שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו, ונטל מהן ואכל, מתנצל מן המיתה.

1) את שתי המצות האחרונות מביא ר' יוחנן משום אנשי ירושלים, פסחים קי"ג.

2) פסחים קי"ב ע"א וב'. במקורות שנזכרו לעיל 28 הע' 3 הן שש מצות ושלש הראשונות דומות לאלה שבתלמוד ד' וה' של המצות הנזכרות לעיל 29 הע' 2 והששית: בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה. בפרקא דר' הקדוש יש זוה עוד הוספה: "ואל תתנה לעם הארץ". זהו אותו המאמר שריב"ל אמר משום אנשי ירושלים (השוה ההערה הקודמת). פסחים קי"ג. בויק"ר כ"א נאמר בשם רב פתגם הדומה למצותו של ר"ע לרשב"י: אל תכנס לעיר פתאם ואל תכנס לבית פתאם, בתך בגרה שחרר עבדך ותנה לו. ומצאנו שרב כהנא תלמידו של רב מסר דבר בשם ר"ע (סנהדרין ע"ו.): איזהו עני רשע ערום? זה המשהא בתו בוגרת. ובויק"ר (שם) מספר, שר"ע אמר לתלמידיו: כל מי שיש לו בת בוגרת ילך וישיאה... ע' ג"כ דברי בן סירא בסנהדרין ק': "בגרה שמא לא תנשא" (השוה בן סירא מ"ב י').

3) ע"ד הכונה של המאמר הזה ע' Schuhl, Sentences et proverbes du Talmud et du Midrasch p. 73.— Schuhl מביא לזה מאמר של Publius Syrus (Publilius) שפתגמיו נאספו במאה הראשונה לספה"נ: Vel Strangulari pulchro de ligno juvat. — ערוך ערך אשל מביא דוגמא להמשל הזה, מהבבלי, שרגיל בארמית "תליא באשלי רברבאי" (ביצה כ"ז. ושם נסמן).

4) "ולו שכר" כצ"ל לפי הערוך ערך נף VI. כלומר נותן כספו על משכון ואוכל פירות המשכון, יש בידו מצוה וגם נוף גדול.

5) אדר"נ כ"ו. בנוסח ב' ל"ג (S. 71 f.) בקצת שנויים.

6) זהו הדבר שצוה גם ר' יהודה הנשיא לבנו (פסחים קי"ב:) אל תדור בשכנציב משום דליצני הוו ומשכי לך בליצנותא. וכנין זה במדרש מעשה תורה (שם): אל תדור עם אדם רשע מפני שאומרים: אוי לרשע, אוי לשכנו! בנוסח ב' של אדר"נ הצווי הראשון: אל תדור בין הגוים שלא תעבוד ע"ז, זהו הרכבה מצווי א' וצווי ו' של הנוסח א'. צווי ו' אין בנוסח ב'.

הארץ, שמא תמעל בקדשים; ג. אל תפרץ בנדרים, שמא תמעול בשבועות[1]; ד. אל תרגיל עצמך לאכל מן הסעודה, שמא יהא סופך לאכל מן הקיפה[2]; ה. ואל תבוא לידי ספק, שמא תבוא לידי ודאי; ו. ואל תצא חוצה לארץ, שמא תעבוד עבודה זרה[3]. במקור הזה הובא ג"כ מאמרו של ר"ע לשמירת הבריאות: האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום שלשה לאוין, שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומברך ברכה שאינה כתקונה[4].

מעין זה הוא מאמרו של ר"ע, שממנו נראה שהיה במדי[5]: בשלשה דברים אוהב אני את המדיים: כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא על גבי השלחן, כשנושקין אין נושקין אלא על גב היד וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה[6].

מה שנוגע לחיי החברה ביחוד לחברת תלמידי חכמים מגיד לנו המאמר הזה: הרחק משליש והדבק בשליש. הרחק מן הממאנים (ילדה שנתקדשה בקטנותה, כשהיא בוגרת, יוצאת מבעלה במאון), ומן הפקדון ומלעשות ערב בין

---

[1]) בנוסח ב': אל תבוא לידי שבועה שלא תבוא לידי נדרים.

[2]) כצ"ל, כנראה. ע' אוולאי „כסא רחמים" (ungvar 1868), באותו ענין. הנוסח הרגיל: שמא יהא סופך לאכל מן הקנים. מתפרש כך: — קָנִים=שיחים. שמהם צריך העני להתפרנס. אבל יותר נראה שהקנים נשתבש מהרית הקו', שבאמת פתרונו — הקיפה. בנוסח ב' חסר הצווי הזה. ובמקום זה הצווי החמישי שם: אל תבוא לידי שחוק שלא תבוא לידי עברה. מה שמתאים במדה ידועה לצווי ראשון בנוסח א'.

[3]) בברייתא נדרים כ' א' מובאים צווי ב' וצווי ג' סתם ובשנוי יחד עם צוויים אחרים. השוה ג"כ דרך ארץ פ' א' קרוב לסופו, ששם הני' אל תהא פרוץ בנדרים במקום אל תהא רגיל בנדרים שבתלמוד, ובאדר"נ—אל תפרוץ בנדרים. לצווי ו' השוה את הברייתא כתובות קי"א: בנוסח ב' מסתיים המאמר: ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש, שלפי אבות ב' ה' מיוחס להלל. שם בנוסח ב' בא אחר דברי ר"ע: הוא היה אומר: אין הבישן למד ולא הקפדן מלמד, אין בור ירא חטא ולא כל המרבה בסחורה מחכים ולא עם הארץ חסיד (ג"א פרוש)—כל זה הוא מדברי הלל, אלא שכאן הוא בסדר אחר. בנוסח א' ג"כ יש אחר דברי ר"ע הוא היה אומר—שג"כ לקוח מדברי הלל (משפט ב' ג' וד').

[4]) אדר"נ כ"ו קרוב לסוף. אזהרה לשמירת הבריאות הוא ג"כ צוויו של ר"ע (ברייתא סנהדרין י"ז:) שבא להוסיף על עשרה הדברים, שתלמיד חכם אסור לו לשבת בעיר שאין בה מהם, אף מיני פירא, מפני שמיני פירא מאירין את העינים.

[5]) ר"ע דרש בגנזק (gazaka) שבמדי, ב"ר ל"ג. השוה ע"ז ל"ד.

[6]) ברכות ח': תניא.

אדם לחברו; והדבק בחריצה, ובהפרת נדרים ובהטלת שלום בין אדם לחברו[1].—

שני מאמרים נמסרו בשמו של ר"ע ע"י רב כהנא, תלמידו של רב[2]. אחד מוכיח את האב שאינו משיא בתו אחרי שבגרה[3], והשני: הוי זהיר מן היועץ לפי דרכו—(כלומר ממי שבא לתת עצה, אעפ"י שלא דרשו ממנו[4].

ממאורעות חייו הרבים למד ר"ע את המצוה לבטוח תמיד בה': — לעולם יהא אדם רגיל לומר: כל דעביד רחמנא לטב עביד[5]. אותו הדבר רק בנוסח אחר נאמר בשם רבו של ר"ע, נחום איש גם זו, שהיה אומר על הכל: גם זו לטובה[6]. מדת הבטחון זו היא היסוד של השקפתו של ר"ע על הנהגת

---

1) אדר"נ נוסח ב' ל"ה (p 85). בירו' יבמות 13 ע"ג מובא זה בתור ברייתא סתמית. ברח מן שלש והידבק בשלש. וכן בב"ר ר"ש צ"ג, ששם האומר שם הוא ר' חנינא. בבבלי יבמות ק"ש א' בתור ברייתא דבר קפרא: לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק מן שלשה דברים. 3) סנהדרין ע"ו ע"א וב'.

2) ע' לעיל 30 הע' 2. הבמוי „רשע ערום" קבל ר"ע מרבו ר' יהושע בר חנניה. ע' ח"א 116.

4) רש"י מבאר „לפי דרכו" — להנאתו. אבל משמעות המלים אינה כך, גם אין לזה מובן מתאים להזהיר מזה שאין כל צרך להזהיר, מפני שהכל יודעים, שאין מקבלים עצה ממי שמיעץ להנאת עצמו. יותר נראה ש„לפי דרכו" פירושו: דרך אגב (בצרפתית chemin faisant, en passant) כמו: לפי דרכנו למדנו (מ' סוכה ב' א'). לפי דרכך אתה למד (מ' עדיות ב' ג'), שבזה רוצה לומר שמתוך דבר אחד אפשר ללמוד דבר אחר. אעפ"י שלא נאמר בפירוש (ע' Die älteste Terminologie S. 24 f.): ר"ע מזהיר שלא לקחת עצה מפי איש, שמעצמו בא ליעץ ושבודאי יש לו בזה פניה. בד"א זוטא פ' ח' בא זה בחלק השלישי מהפתגם המשֻלש: הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו וקרב לדבר המתקבל ולכל הדומה לו והוי זהיר מן המיעצך לפי דרכו. ה„מיעצך" בפָעל מראה שיש לו בעצה איזו טובת הנאה. (עפ"ז צריך להשלים אצל לוי במלונו ערך „יעץ" שאינו מביא כלל מבנין פָעל). אולי גם שני הצוויים הראשונים הם ג"כ מר"ע. אולם הצווי הראשון כבר נזכר ח"א 82. ולעיל ע' 17 הע' 3 במקור שהובא באחרונה מוסיף אח"כ: לפיכך אמרו חכמים הרחק מחטא הקל שלא יביאך לידי חמור. זהו הרעיון היסודי של חלק מהמאמרים של ר"ע שהובאו לעיל 30, 31 אל המאמר הזה שעל אודותיו דברתי במאמרי R. d. E. J. XXXVII, 302. השוה Schuhl a. a. O. p. 170 את הכתוב בן סירא ל"ז ח'.

5) ברכות ס': רב אמר זה משום ר' מאיר. לפי עדותו של רב הונא. המלה „עביד" שבסוף היא הוספה מן הגליון. ע' ד"ס. גם בספור שבא אחר זה אמר ר"ע: כל דעביד רחמנא לטב. ובסוף בעברית: כל מה שעושה הקב"ה לטובה.

6) תענית כ"א: השוה — Rosenthal Vier apokryphische Bücher S. 115 ששם הוא מביא מאמרו של פילוס במכתבו לרומיים ח' כ"ח וכו', לפי"ד Reusch, זהו הרעיון היסודי של ספר טוביה.

העולם ע"י הקב"ה, היודע הכל וטוב לכל, וביד האדם נתונה הבחירה החפשית. את השקפתו זו בטא בדברים הקצרים האלה: הכל צפוי, והרשות נתונה, ובטוב העולם נדון, והכל לפי רב המעשה[1]. —

ר"ע נותן את אמת הבחינה של יחוסו של האדם למקום ולבריות וכן למדת היושר שבלבבו[2]: אם שגורה תפלתו בפיו סימן יפה לו, ואם לאו סימן רע לו. הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו; אין רוח הבריות נוחה הימנו, אין רוח המקום נוחה הימנו; כל שרוח עצמו נוחה בשלו סימן יפה לו, אין רוח עצמו נוחה בשלו סימן רע לו[3].— ע"ד החטא אומר ר"ע: בתחלה דומה לחוט של עכביש ולבסוף נעשה כקלע

---

[1]) אבות ג' ט"ו, באדר"נ ל"ט בקצור ובשנוי: הכל צפוי והכל גלוי והכל לפי דעתו של אדם. הנוסחא „לפי רב המעשה" יש לה יותר על מה לסמוך מהנוסחא שנשמטה בה המלה „רוב" (ע' Taylor p. 11 f.), המשפט האחרון מתכון למה שנא' בקה"ר י' א' דרש ר"ע—להוק את באורו למלת „חק" בישעי' ה' י"ד (ע' לקמן)—בשם „דורשי רשומות" (ע' ח"א 22) האדם נידון אחר רובו. ולבאור נוסף שם: „לעולם יראה אדם עצמו כאילו הוא חציו חייב וחציו זכאי. עשה מצוה אחת—אשריו, שהכריע עצמו לכף זכות; עבר עברה אחת — אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה". בתוספ' קדושין א' י"ג וכן בבבלי קדושין מ' א' וב' מובא זה סתם. וע"ז מובאה ראיה מקהלת ט' י"ח: וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. ע' עוד ע"ד המאמר אצל גרץ Gnosticismus und Judenthum S. 94

[2]) תוספתא ברכות ג' ג'. כך הנוסחא בכ"י ויען וערפורט. בנדפסים כתוב „ר' יהודה" וכנראה חסר שם „בשם ר"ע". בנוסח אחד נשמט שם של מי שאמר בשמו ובנוסח אחר נשמט שם האומר הראשון. בפרק זה של התוספתא מספר ר' יהודה (בר אלעאי): כשהיה ר"ע מתפלל עם הצבור היה מקצר מלפני כולן, כשהיא מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בצד זה ובא ומצאו בצד אחר מפני הכריעות והשתחוויות שהיה עושה. (השוה ברכות ל"א). בתוספ' ב"ק ז' ב' נ"ב בא ר' יהודה במקום ר"ע.

[3]) המשפט הראשון בא בשנוי קצת במשנה ברכות ה' ו' וכן בברייתא ברכות ל"ד: ובירו' ברכות 9 ע"ד, ומיוחס לר' חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת. א"ל מנין אתה יודע? אמר להם אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו יודע אני שהוא מטורף. המשפט השני בא מלה במלה בתור משפט שלישי שבמאמרו של ר' חנינא באבות ג' י'. אולם כדאי לציין שבאדר"נ באו רק שני המשפטים האחרים של מאמרו של ר' חנינא. — ע"ד ר' חנינא בן דוסא כתב פרידלנדר מאמר מגוב מאד Ben Dosa und seiner Zeit; vrgl Grätz, Monatsschrift 1872. S. 331 ff.—באור למשלי י"ז י"ז המיוחס לר"ח בן דוסא (ע' מבוא למכילתא של פרידמן p. L II וכן בליטעראטור בלאטט דעם אריענטס VI, 182) מיוחס לפי המכילתא לי"ד ט"ו (29 ע"ב) לר' חנניה בן חכינאי (שמזה נעשה בטעות בן הרגיסאי). מאמרים פסידיפיגרפיים מר' חנינא בן דוסא נמצא במד' משלי י"א ד' ובפדר"א פ' כ"ט ול"א.

הזה של ספינה, שנא' (ישעי' ה' י"ח): הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה[1]. — ע"ד הירידה המוסרית שבאה מדרגה אחר מדרגה משליטת היצר הרע אמר ר"ע: המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו [והמפזר מעותיו בחמתו], יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שכך אומנותו של היצה"ר, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו: עבוד עבודה זרה, והולך ועובד[2].—ועוד מפני טעם אחר בא ר"ע להזהיר מן הכעס: „החובט פתו בקרקע והמפזר מעותיו בחמתו אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות"[3].—ר' עקיבא היה מתלוצץ בעוברי עברה. יומא חד אידמי ליה שטן כאתתא בריש דקלא, נקטיה לדקלא וקסליק ואזיל, כי מטא לפלגא דדיקלא שבקיה, אמר: אי לאו דמכרזי עלך ברקיע: הזהרו בר' עקיבא ותורתו, שויתיה לדמך תרתי מעי[4].

כמו הלל הזקן (ה"א 3), חשב ר' עקיבא את המצוה ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט י"ח) לכלל גדול בתורה ומהשקפתו על אהבת רע יוצאת אזהרתו זו: כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום חמשה לאוין: משום לא תקום (י"ט י"ח), ומשום לא תטור (שם), ומשום לא תשנא את אחיך בלבבך (שם יז), ומשום ואהבת לרעך כמוך (שם י"ח), ומשום וחי אחיך עמך (שם כ"ה ל"ו), מתוך ששונא אותה, רוצה הוא שתמות ונמצא מבטל פריה ורביה

---

[1]) ב"ר כ"ב. לפי הנראה אמר זה ר' ברכיה משמו (השוה ח"א 94, 4), שהוא גם המוסר את המאמר שבא שם קודם. בצורה אחרת נאמר המאמר ע"י רב אסי (סוכה נ"ב. סנהדרין צ"ט: ע' אג' אמוראי א"י ח"ב 168 הע' 3). בילקוט ישעי' § 270 כתוב ר' יוסי במקום רב אסי. בילקוט מכירי לאותו פסוק (ע' 46) כתוב רב אסי (במקום „בוכיא" כתוב שם „גימא").

[2]) אדר"נ פ' ג' (ע' 15). בבבלי שבת ק"ה ב' [הנוסח בפנים הוא לפי הבבלי]. השוה תוספ' ב"ק סוף פרק ט' האומר הוא ר' יוחנן בן נורי, בן דורו של ר"ע (ר"ש בן אלעזר בשם ר' חילפא בן אגרא בשם ר"י). ע' אג' אמוראי א"י ח"א 3, 38 [שם מוסיף בראש „מתלש בשערו"].

[3]) הירונימוס מביא באור לקהלת ד' י"ג ולהלן, שמרמז על היצה"ר, בשם העברי Barachiba (גם Baraciba) כמו שאמר לו מורו העברי Quem unum vel maxime admirantur בודאי שכונתו היא לר' עקיבא, כמו שחושב ראהמער Jud. L--bt Jahrg. XXV (1901) S. 90 f., וראיה לזה שהבאור הזה מתאים עם הבאור שבא בסתם בקה"ר לאותו פסוק.

[4]) קדושין פ"א. שם מסופר שמעין מאורע זה קרה גם לר' מאיר. כונת הלגנדות הללו היא, שבלי סיוע של הקב"ה א"א לעמוד מפני היצר אפילו לחסידי עולם. ע' הספור שבא בסגנון אחר באדר"נ ט"ז (ע' 63) שר"ע בהיותו ברומא עמד בנסיון.

מן העולם[1].—מהמלות „והי אחיך עמך" דורש ר"ע: חייך קודמין לחיי חברך[2].— וכן גם במה שנוגע למשפט פוסק ר"ע: אין מרחמין בדין[3]. — אפיי הוא דברו שאמר להנידונין לפניו: דעו לפני מי אתם עומדין! אתם עומדים לפני מי שאמר והיה העולם (דברים י"ט י"ז) ולא לפני עקיבא בן יוסף[4].

בתור חובה רבה מיוחדת של אהבת רע הוא בקור הולים, ולפיכך הזהיר: כל מי שאינו מבקר חולים כאלו שופך דמים[5]. הוא מרבה להזהיר על הרבית: קשה הרבית, שאף שאלת שלום הרי הוא רבית. כיצד? הוא לא שאל בשלומו מימיו עד שלוה הימנו, [עכשיו] הקדים לו שאילת שלום, הוי אומר: אף שאילת שלום רבית[6].

— ר"ע מרים את מעלתו של האדם: חביב אדם שנברא בצלם, חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנא' (בר' ט' ו'): כי בצלם אלהים עשה את האדם[7].—כל מי שהוא שופך דמים מעלים עליו כאלו הוא ממעט את הדמות (מחסר, כביכול, מהשכינה). מה טעם? שופך דם האדם באדם דמו ישפך, מפני מה? כי בצלם אלהים עשה את האדם[8].

---

[1]) אדר"נ כ"ז. בתוס' סוטה ה' י"א בשם ר' מאיר (ע' ה"ב 16, 3). השוה ח"א בסעיף ר"א בן יעקב ע' 50. באדר"נ נ' יש מאמר אחר של ר"ע: הנותן עיניו באשתו שתמות ויירשנה או שתמות וישא את אחותה, וכל הנותן עיניו באחיו שימות וישא את אשתו, סוף שקוברין אותו בחייהן, עליו הכתוב אומר (קהלת י' ח'): חופר גומץ בו יפל.— ע' השקפותיו של ר"ע עיד הנשואין, פרנקל 65. [2]) ע' ח"א ע' 45.

[3]) מ' כתובות ט' ב'. ע' וויס ח"ב 111 הע' א'. [4]) ירו' סנהדרין 18 ע"א.

[5]) נדרים מ'. [6]) תוספתא ב"מ סוף פ' ו'.

[7]) אבות נ' י"ד. באדר"נ כ"ט מיוחס זה לר' מאיר וכן המאמרים שבאים כאן אחר זה שמתחילים „חביבים" וגם חסרה בכלם ההוספה „חבה יתרה נודעת לו [להם], שחסרה גם בהוצ' Taylor שהוציא את המשנה אבות מכ"י. בכל אפן מה שכתוב ר' מאיר זהו טעות. ואולי גם כאן ר"מ אמר בשם ר"ע כמו לעיל 33 בהע' 2.

[8]) ב"ר סוף ל"ד. בתוס' יבמות סוף פ' ח'—הרי זה מבטל את הדמות. בברייתא ראשונה יבמות ס"ג: אומר ר"ע על מי שאינו נושא אשה שהוא ממעט את הדמות, מה שבברייתא השניה וכן בתוספתא שם, שם ובב"ר שם אומר כך ר"א בן עזריה (ע' ה"א 167 הע' 1). במכילתא נאמר רעיונו של ר"ע מתם (לכ' י"ז, 70 ע"ב הוצ' פרידמן): כיצד נתנו עשרת הדברות ה' על לוח זה וה' על לוח זה, כתיב: אנכי ה' אלהיך וכנגדו לא תרצח, מגיד הכתוב, שכל מי ששופך דם מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך. משל למלך בו"ד שנכנס למדינה והעמיד לו איקונית ועשה לו צלמים וטבעו לו מטבעות. לאחר זמן כפו לו איקונית, שברו לו צלמיו ובטלו לו מטבעותיו ומיעטו בדמותו של מלך, כך מי שהוא שופך דמים וכו'.

כאן צריך להביא המאמר, שהוא בודאי של ר״ע[1] ע״ד חמשה שאין להם סליחה: א. המרבה לשוב, ב. והמרבה לחטוא, ג. והחוטא בדור זכאי, ד. והחוטא על מנת לשוב, ה. וכל מי שיש בידו הלול השם[2].

ב. ישראל. וכוחים.

חבת המקום לאדם נשקפת מזה שנברא בצלם, וחבת המקום לישראל — שנקראו בנים. חביבין ישראל, שנקראו בנים למקום, חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנא׳ (דברים י״ד י״ג): בנים אתם לה׳ אלהיכם! חביבין ישראל, שניתן להם כלי חמדה, חבה יתרה נודעת להם, שניתן להם כלי חמדה, שנאמר (משלי ד׳ ב׳): כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו![3]. — אשריכם ישראל! קורא ר״ע—לפני מי אתם מיטהרין! מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים. שנא׳ (יחזקאל ל״ו כ״ה): וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם, ואומר (ירמיה י״ז י״ג): מקוה ישראל—מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב״ה מטהר את ישראל[4]. — ש״ב ז׳, כ״ג. אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו, — אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאמרו: כביכול, אמרו ישראל לפני הקב״ה עצמך פדית. [וכן אתה מוצא בכל מקום שגלו שכינה עמהם וכו׳][5]. — בישראל

---

[1] המאמר הוא באדר״נ בריש פ׳ ל״ט בלי שם אומרו. אבל אחריו בא „הוא היה אומר׳ שזהו בודאי של ר״ע כמו שנראה לעיל 33 הע׳ 1, ובכלל כל הפרק הוא כמעט כלו מר״ע. ע׳ להלן סעיף ז׳ קרוב לסוף.

[2] השוה מאמרו של ר׳ ישמעאל ע״ד התשובה לעיל 15 ועוד משנה יומא ז׳ ט׳. השוה: בן סירא ה׳ ה׳. ע״ד קדוש השם מלמד ר״ע שלא יבואו על הגוי בעקיפין, לעיל 19 הע׳ 7 הוא מוכיח שגזלת הנכרי היא גזלה מהכתוב ויקרא כ״ה מ״ט, ב״ק קי״ג ע״א וב׳, מפרא לאותו פסוק (שם רק א״ר שמעון ועפ״י התלמוד ר״ש אומר בשם ר״ע). אחרי המאמר הזה בא עוד מאמר בלי כל פתיחה והמאמר נוגע לחכמת הנסתר. אפשר שכאן נשמטה הפתיחה: „הוא היה אומר׳ וזהו ג״כ מר״ע: בעונו אין ספק לאדם לידע מה דמות למעלה, ואלמלא כן היו מוסרין לו מפתחות וידע במה נבראו שמים וארץ. ע׳ סעיף האחרון של פרק זה ע״ד ספר יצירה.

[3] אבות ג׳ י״ד. גם מאמרו של ר׳ ישמעאל מתחיל במלות „חביבין ישראל׳... (ע׳ לעיל 18). גם בוכוחו עם טורנוסרופוס מזכיר ר״ע את שבחם של ישראל שנקראים בנים למקום, ע׳ להלן.

[4] משנה יומא סוף פ׳ ח׳. הדרשה של „מקוה ישראל׳ נאמרה גם בשם ר׳ אלישר בן הורקנוס רבו של ר״ע. ע׳ ח״א 80.

[5] המקורות נסמנו בח״א 87 הע׳ 8. הדברים שבאו סמוך למאמרו של ר״ע [בפנים הובאה ההתחלה בסוגרים] אינה מר״ע. אלא בספרי במדבר § 161 בשם ר׳ נתן,

מתגלה, לדעת ר"ע, גדולתו וגבורתו ותפארתו של הקב"ה, וכך היא מבאר את הכתוב (דהי"א כ"ט י"א): לך ה' הגדולה — זו קריעת ים סוף, והגבורה זו מכת בכורות, והתפארת זו מתן תורה, והנצח זו ירושלים, וההוד זה בית המקדש [1]. החובה המוטלת על ישראל היא לפרסם גדולת ה' בעולם. — זה אלי ואנוהו, אדבר בשבחו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אומות העולם [2].

מקור החיים של עם ישראל הוא העסק בתורה. כשהקהיל ר"ע קהלות, למרות גזרת אדריאנוס, ללמדן תורה, אמר לו פפוס בן יהודה, שרצה בשלום [3]: אי אתה מתירא מפני מלכות? א"ל: אמשל לך משל. למה הדבר דומה? לשועל שהיה מהלך על שפת הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים (רצים?) ממקום למקום. אמר להם: מפני מה אתם בורחים? א"ל: מפני רשתות שמביאים עלינו בני אדם. א"ל: רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם, כשם שדרו אבותי עם אבותיכם. א"ל: אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות, לא פקח אתה אלא טפש, ומה אם במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה! אף אנחנו עכשיו שאנו יושבין ועוסקין בתורה, שכתוב בה (דברים ל', כ'): כי היא חייך ואורך ימיך, כך, אם אנו הולכין ומבטלין ממנה על אחת כמה וכמה! [4]. — ע"ד הערך של חכמי—זקני—ישראל דורש ר"ע על הכתוב (ויקרא ט' א'): ולזקני ישראל, נמשלו ישראל לעוף (שה"ש ב' י"ד: יונתי בחגוי הסלע): מה העוף הזה אינו פורח בלא כנפים, כן ישראל אינן יכולין לעשות דבר חוץ מזקניהם [5]. — בקנס העלבון שקבעו חכמים לפי כבוד הנעלב,

בסגילה כ"ט א' בשם רשב"י (ח"ב 98. השוה פרידמן במבוא למכילתא מהדורה שלו p. L V II). בשמו"ר ס"ב קרוב לראש על הכתוב (הושע ז' י"נ): והמה דברו עלי כזבים. ומה כזבים דברו על הקב"ה? דרש ר"ע: אמרו: וכי עמנו היה עסוק? עם עצמו היה עסוק, לעצמו פדה ולא [רק] אותנו. שנא' אשר פדית ממצרים גוי ואלהיו [דורש לך—את עצמך]. בשמו"ר ט"ו דורש ר' מאיר נ"כ על יסוד ש"ב ז' כ"ג, שמה שנא' בשמות י"ב ב' „לכם" פירושו לי ולכם היא הגאולה. ע"ד הרחבת המאמר של ר"ע ע"י חכמים מאוחרים, ע' אג' אמוראי א"י ח"ב 111.

[1]) ברכות נ"ח סוף ע"א. במתניתא תנא משמיה דר"ע.

[2]) מכילתא שמות ט"ו ב'. לזה הוא מביא עוד דרשות לפסוקים משה"ש, ע' להלן.

[3]) אולי זהו בנו של ר' יהודה בר פפוס, שעל אודותו ספר ר' אבהו (ירו' ברכות 5 ריש ע"ד) שר' יהושע בן חנניה אמר עליו לפני ר"נ—שכל מעשיו לשום שמים.

[4]) ברכות ס"א: מדרש משלי ט' ב'. ע' גרץ IV, 170. ע' רעיון שכזה עם משל מעולם הצמחים שנא' בשם ר' יהושע בן חנניה, בח"א 120.

[5]) ויק"ר סוף פ' י"א. בשמו"ר ה' ובתנחומא סוף שמות כתוב „למה נמשלו" ובסוף: אף ישראל אינם יכולין לעמוד בלא זקנים.

אמר ר״ע: אפילו עניים שבישראל רואין אותן כאלו הן בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב [1]. — בסגנון של משל המוני אומר ר״ע: יאה מסכנותא לברתיה דיעקב, בעקא סומקא ברישא דסוסיא חיורא. [נאה עניות לבת יעקב כסרט אדום בראש סוס לבן] [2]. — ויחד עם זה מספרת המסרת, שר״ע מכבד עשירים [3], בודאי מפני זה שבאוצרותיהם הם מפרנסים את עמם העני. כדאי לציין ביחוד את דעתו ע״ד הכסף והזהב שהוציאו בני ישראל ממצרים: — הכל [כלומר כל הנביאים, ישעיה א׳ כ״ב, הושע ב׳ י׳ וה׳ ד׳] קראו תגר על הכסף ועל הזהב שיצא עמהם [4].

הבטחון בתקומת מלכות ישראל ובנין בית המקדש היה כל כך חי בלב ר״ע, עד שלמרות תקיפותה הגדולה של רומא והרבנה הגדול של ירושלים, שהיו לנגד עיניו, היה יכול לשמוח, בהעלותו על לבבו תקות העתיד, גם בשעה שראה את חבריו בוכים [5]. את התקוה הזאת הוא מביע גם בברכה שיסד לליל הפסח: „כן יגיענו ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך וכו׳ ונשיר לך שיר חדש על גאולתנו ופדות נפשנו״ [6]. — הוא עשה לאשתו „עיר של זהב״, שעליה חקוקה העיר ירושלים, למען תזכר תמיד את עיר הקדש [7]. — ביום

---

[1]) משנה ב״ק ח׳ ו׳. השוה ג״כ ברייתא שבת קכ״ח.

[2]) ויק״ר ריש ל״ה (ומזה בילקוט ויקרא § 670). לפני זה בא משל דומה לזה מר׳ אחא (ע׳ לעיל 16 הע׳ 4 ותמצא שר׳ אחא אמר עוד בשם ר״ע). ע׳ אג׳ אמוראי א״י ח״ג 120, 1. בויק״ר י״ג (ומזה בילקוט § 536) ולישעי׳ § 256 נשמט „ר׳ עקיבא אומר״ ובמקום „רישא״ נאמר „ליבא״. בפסיקתא 117 ע״א וכן בשהש״ר א׳ ד׳ ובילקוט שה״ש § 981 נקרא ערף של ראש הסוס „קדליה״. בבבל, כנראה, לא ידעו מי יצר את המשל הזה, ולפיכך אומרו שמואל ויש אומרים רב יוסף בתור „אמרי אינשי״: יאי עניותא ליהודאי (בנוסח ישן: לישראל) כברזא סומקא לסוסא ח׳. ע״ד באור המלה ברזא (נ״א: ורדא) ע׳ קאהוט ח״ב 188. [3]) ערובין פ״ו. ע״ד עשרו של ר״ע ע׳ נדרים נ׳. [4]) ב״ר כ״ח קרוב לסוף.

[5]) ע׳ ח״א 66. תכונתו זו, לראות אור ונחמה במקום שאחרים מתיאשים, נראה גם מתוך דבריו שדבר לפני ר״א בן הורקנוס, בבואו לבקרו בחליו. סנהדרין ק״א. וכן בנחמו את ר״ג מרעיון אחד שהיה מענהו, ע׳ ח״א 66 [6]) מ׳ פסחים י׳ ו׳.

[7]) בשבת נ״ט ע״א וב׳ מבאר רבב״ח בשם ר׳ יוחנן את התכשיט המובא במשנה „עיר של זהב״ (מ׳ שבת, ו׳ א׳) — ירושלים דדהבא, כדעבד לה ר״ע לדביתהו. בירושי שבת 7 ע״ד מבאר האמורא הבבלי רב יהודה: „כגון ירושלים דדהבא״. אח״כ בא בירו׳ סוטה 23 ע״ד הספור ע״ד אשת ר׳ גמליאל שקנאתה באשת ר״ע שיש לה תכשיט שכזה ור״ג אמר לה: שאשת ר״ע הגונה שיעשו לה תכשיט שכזה, מפני שהיא סבלה הרבה בשביל שישתלם בעלה בלמודיו. בנדרים נ׳ א׳, ששם מְסֻפר כל הספור המלא שירה, מסה

תשעה באב, הזהיר ר"ע שלא לעשות מלאכה ואמר: כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם[1].

ידוע שר"ע השתתף בהתקוממות העם, שנחלה נצחון לרגע, בבקשו להקים את ממשלת ישראל. איזה באורים שבאר ר"ע איזה כתובים מראים שהוא הלהיב את העם להתקומם. על הגבור שעמד בראש תנועה זו, בן כוזיבא, קרא: דרך כוכב מיעקב (במדבר כ"ד י"ז)[2]. כזה מסר ר' שמעון בן יוחאי תלמידו של ר"ע, ותלמידו האחר ר' יהודה בר אלעאי אומר בשמו של רבו: הקול קול יעקב והידים ידי עשו (בר' כ"ז כ"ב) — קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידי עשו בביתר[3]. —מפלת הגבורים בביתר מצא ר"ע נרמז בתוכחה (ויקרא כ"ו י"ט): ושברתי את גאון עזכם — אלו הגבורים שבישראל, כגון יואב בן צרויה וחבריו[4]. — מהצד השני הוא בא להחליש את הקללה, שיכולה להביא לידי יאוש, ויקרא כ"ו ל"ח: ואבדתם בגוים ואכלה אתכם ארץ אויביכם, ואמר: אלו עשרה שבטים שגלו למדי[5]. — ביחוד אפית היא השיחה שבין

שסבלה אשת ר"ע, מקושר בו גם כן הענין של התכשיט שנתן ר"ע לרעיתו הנאמנה, שבעת שסבלה החקות ועוני הבטיח לה ר"ע: רמינא ליך ירושלים דדהבא.

[1]) תענית ל':

[2]) ירו' תענית 68 ע"ד. באיכה ר' ב' ב': אמר ר' יהודה: רבי היה דורש: דרך כוכב מיעקב, אל תיקרי כוכב אלא כוזב. כאן נשמטה הדרשה של ר' יהודה בשם ר"ע שמובאה לקמן. לפי הנראה טעה הסופר ע"י המלות "רבי [עקיבא] היה דורש" שישנן גם במאמרו של רשב"י. ואולם גם אם לא נשלים את השם עקיבא אחר רבי, גם כן הכונה ידועה: בשם "רבי" הוא מתכון לר"ע שהיה רבו. דרנברג שנה באמרו (ע' 423, 1. ע' ג"כ הערת פרנקל במאנאטסשריפט 1854 ע' 141) שרבי זה הוא ר' יהודה הנשיא. באיכה ר' צריך לתקן ע"פ ירו' תענית: רשב"י אומר.

[3]) ירו' תענית שם. בב"ר ס"ה נשמט "בביתר" וגם שם ר"ע שבשמו נאמר. ע' ג"כ תנחומא ב' תולדות י'. [4]) ספרא לאותו פסוק 112 ע"ב.

[5]) ספרא לאותו פסוק, 112 ע"ב. כדאי לציין שכנגד דעתו של ר"ע בשני הכתובים הללו מובא בספרי דעתן של אחרים (עפ"י הוריות י"ג: אחרים היינו ר' מאיר) שמתכונים לשלום. "גאון עזכם" הם לדעתן החשובים שבישראל, כגון פפוס (ע' לעיל 37) ווליאנוס מאלכסנדריה, אבל לא גבורי המלחמה (ע' גרץ IV, 441 שמוחק "בן יהודה" שבא אחר שם פפוס). ומה שנאמר "ואבדתם בגוים" הם מבארים: "אין אובדן אלא גולה". דוגמא לזה באיכה ר' א' א' מובאה מחלקת בין ר"ע ובין רבנן. ר"ע דורש כאלמנה, שרק מחלק ממנה נתארמלה—מעשרת השבטים, אבל לא מבנימין ומיהודה. ורבנן אומרין: אלמנה מאיש ומאלו ולא מהקב"ה, שנא' (ירמי' נ"א ה'): כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו.

ישראל ובין הגוים, שיצר ר׳ע על יסוד פסוקי שיר השירים[1]. שמות ט׳ו ב׳. זה אלי ואנוהו. אדבר בנאות שבחו של מי שאמר והיה העולם. שהרי אומות העולם שואלין את ישראל (שה׳ש ה׳ ט׳): מה דודך מדוד שככה השבעתנו? שכך אתם מתים בעולם עליו וכך אתם נהרגין עליו, שנא׳ (שם א׳ ג׳): על כן עלמות אהבוך – אהבוך עד מות, („עלמות׳–על־מות–עד מות), וכתיב (תה׳ מ׳ד כ׳ג): כי עליך הורגנו כל היום. הרי אתם נאים, הרי אתם גבורים, בואו והתערבו עמנו. וישראל אומרין להם: מכירין אתם אותו, נאמר לכם מקצת שבחו: דודי צח ואדום, כיון ששומעין שכך שבחו, אומרים לישראל: נלכה עמכם, שנא׳ (שם ו׳ א׳): אנה הלך דודך היפה בנשים? אנה פנה דודך, ונבקשנו עמך? וישראל אומרים: אין לכם חלק בו, אלא דודי לי ואני לו וגו׳ (שם ב׳, ט׳ז), אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שם, ו׳ ג׳).–

את ההבדל בין ישראל לעמים מוצא ר׳ע בתכונת האמונה שלהם. אוה׳ע, כשהטובה באה עליהם הם מכבדים את אלהיהם, וכשהפורענות באה עליהם הם מקללין את אלהיהם, אבל ישראל נותנים הודאה על הטובה כמו על הרעה[2].

ביחוד חריף הוא הפולמוס נגד אומות העולם בשיחתו של ר׳ע עם טורנוס־רופוס[3], שתחת רשותו היה ר׳ע תפוס במאסר ימים רבים. נשארו אחדות מהשיחות הדתיות שהיו ביניהם וישאין כל סבה לחשוב שהן בדויות. כנראה, היתה לרופוס ידיעה במדה ידועה בכתבי הקדש ובחקי עם ישראל, שבשבילו הוא נמנה לתלין ומרצח. פעם שאל את ר׳ע: למה הקב׳ה שונא אותנו, שנא׳ (מלאכי א׳ ג׳): ואת עשו שנאתי? א׳ל: למחר אני משיבך. למחר א׳ל רופוס: מה חלמת זה הלילה? ומה ראית? א׳ל: בחלומי היה לי הלילה שני כלבים, אחד שמו רופוס ואחד שמו רופינא. מיד כעס. א׳ל: לא

---

¹) מכילתא לאותו פסוק. (ע׳ לעיל 37 הע׳ 2). בספרי לדברים 343 § בא סתם. חלקים מהמאמר הזה של ר׳ע נמצאו סתם בשהש׳ר א׳ ג׳: על כן עלמות אהבוך — זה דורו של שמד, שנא׳ כי עליך הורגנו כל היום (גם כאן „עלמות׳ נחלק לעל — מות). ושם ה׳ ט׳: אויה אומרים לישראל: מה דודך מדוד. מה אלוה הוא מאלוהות, מה פטרון הוא מפטרונין... אויה אומרים לישראל: אנה הלך דודך... מה כנסת ישראל משיבה? מה מיבכם שואלים עליו ואין לכם חלק בו.

²) מכילתא לאותו פסוק (ע׳ לעיל 10). הכתובים המוכיחים שגם על הפורענות צריך לברך נמצאים גם במאמר אחר של ר׳ע לענין אחר. ע׳ לקמן ר׳יש סעיף ו׳ [שם מובא המאמר בשלמותו].

³) לפי גריץ IV³, 447 הוא Timus Rufus או Titus Annius Rufus. בין L’ Église Chretienne p. 195 מסכים לדעת Borghesi כי הוא Tineius, וכן דעתו של Schürer, Geschichte des Volkes Jsrael I³ 648, 689.

קראת שם כלביך אלא על שמי ושם אשתי? נתחייבת הריגה למלכות. א"ל ר"ע: ומה בינך לביניהם? אתה אוכל ושותה, והן אוכלין ושותין, אתה פרה ורבה, והן פרין ורבין, אתה מת והן מתים, ועל שקראתי שמם בשמך כעסת; והקב"ה נוטה שמים ויוסד א"ץ, ממית ומחיה, ואתה נוטל עץ וקורא אותו אלהים בשמו, לא כל שכן שיהא שונא לכם[1]. — אם בשיחה זו נגע ר"ע בשאלת היחס של הקב"ה לאוה"ע, מצאנו שיחה אחרת[2], שבה מְדבר ע"ד היחס שבין עשירים לעניים. טורנוסרופוס שאל בלעג: אם אלהיכם אוהב עניים, מפני מה אינו מפרנסן? א"ל: כדי שניצול בה [במצות הצדקה] מדינה של גיהנם. א"ל: אדרבה: זו שמחייבת אתכם לגיהנם. אמשול לך משל למה"ד? למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך, לא כועס עליו? ואתם קרויים עבדים, שנא' (ויקרא כ"ה נ"ה): כי לי בני ישראל עבדים. א"ל ר"ע: אמשל לך משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך, לא דורון משגר לו? ואנו קרואין בנים, דכתיב (דברים י"ד א'): בנים אתם לה' אלהיכם[3]. א"ל: אתם קרויין בנים וקרויין עבדים, בזמן שאתם עושין רצונו של מקום אתם קרויין בנים, ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום אתם קרויין עבדים ועכשיו אין אתם עושין רצונו של מקום. א"ל: הרי הוא אומר (ישעי' נ"ח ז'): הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית. אימתי עניים מרודים תביא בית? האידנא (עכשיו)[4], וקאמר: הלא פרוס לרעב לחמך.

---

[1]) תנחומא ריש תרומה.

[2]) ב"ב י'. בברייתא שבראשה נאמר בשם ר' מאיר: יש לו לבעל הדין להשיבך ולומר לך אם אלהיכם אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסן? אמור לו: כדי שניצול אנו בה מדינה של גיהנם, וזו שאלה שאל וכו'. אולי מסר ר"מ את השיחה הזו שהיתה בין טורנוסרופוס ובין ר"ע. [3]) ע' לעיל 36.

[4]) הוא מבאר „עניים מרודים" בדרך אירוניה מרה על גובי המס, שמחזרים בעניים על הפתחים. ע' מהרש"א לאותו מאמר. במדרש זוטא לשה"ש (מהדו' בובר ע' 17, מהדו' שבספר Z. 519 ff. ע' בהערה לזה J. Q. R. VII. 744) מובא משל של ר"ע ע"ד הצדקה: מי שנותן צדקה לעניים הרי הוא כאלו, כביכול, מלוה להקב"ה (δανειστής) וישמח שיש לו לוה שכזה, כמ"ש (משלי י"ט י"ז): מלוה ה' חונן דל. המשל מסביר את התשובה של ר"ג על הכתוב דברים ט"ו י'. — ע' עוד במדרש זו, המשל של ר"ע (להלן סוף סעיף ו') ששם הקב"ה הוא בתור מלוה והאדם הוא הלוה. במדרש משלי י"א ד' מיוחס מאמר לר"ע ע"ד כח הצדקה שמצילה ממות.

שתי שיחות ישנן ע"ד שתי מצות שהן ברית בין ה' ובין ישראל וערכן גדול מאד בעיני העם, ועליהן גזרו הרומאים בימי השמד בפקודה נמרצת, והן מצות שבת ומילה. כנראה היתה השיחה על דבר השבת חביבה מאד על בעלי האגדה. היא נמצאה תלמוד הבבלי[1]) וכן גם בספרים אגדיים עתיקים ומאוחרים[2]). בתלמוד נמסרו רק ראשי פרקים מהשיחה הזאת. אבל אפן השאלה והתשובה בתחלת השיחה בא בכל הנוסחאות בצורה אחת: שאל טורנוסרופוס את ר"ע: מה יום מיומים?[3]) (כלומר: במה נבדל יום השבת משאר הימים, שאתם מקדשים דוקא אותו?) א"ל: ומה גבר מגוברין? (מה לאיש כמוך להיות שר וגדול מכל האנשים[4]). א"ל: דמרי צבי (אדוני הקיסר חפץ לגדלני).—שבת נמי דמרי צבי[5]) (ענה ר"ע: גם בשבת רצה הקב"ה להקדישו מכל הימים). א"ל: מי יימר דהאידנא שבתא (מי יאמר שהיום הוא שבת)?[6]). —

---

[1]) סנהדרין ס"ה: ואף שאלה זו שאל ט' הרשע את ר"ע. „ואף" זה שבא בהתחלה חסר באיזה מקורות, ע' ד"ס.

[2]) ב"ר י"א: ט' הרשע שאל את ר"ע. פסיקתא ר' כ"ג (119 ע"ב מהדורת פרידמן). תנחומא „כי תשא" קרוב לסוף: מעשה בט' הרשע שפגע בר' עקיבא א"ל. מדרש עשרת הדברות, יילינק ביהמ"ד ח"א 75 (הקוי לספור התלמוד). השוה שאלתות דרב אחאי פ' א'.

[3]) בב"י מינכן במקום „יומ" — היום (וכן ברש"י). וזה יותר מתאים אם נאמר שהשיחה היתה בשבת, כמו שמוכיח הלשון להלן „מי יימר דהאידנא שבתא". גם בפסיקתא ובמדרש עשרת הדברות כתוב „היום".—„מיומים" אין זה רבוי זוגי „מִיּוֹמַיִם", זהו רק תרגום עברי לא נכון מהארמית „מיומין", כמו שהיא בפסיקתא. בתנחומא ובמדרש עשרת הדברות בא באמת „מימים", וכן בעין יעקב; בב"ר נ"כ „מיומים". ע"ד השאלה והתשובה הזאת השוה ג"רץ Gnosticismus und Judenthum 121, שב ד"א מביא הַקְבָלָה מבן סירא ז' י"ב.

[4]) גבר (נ"א: גברא). במדרש עשרת הדברות יש הוספה מקלקלת „ומאי את". בב"ר בא ר"ע לבאר את הלשון הקצרה של השאלה והתשובה—מאי שנא יומא דשבתא מכל יומא... מ"ש טורנוסרופוס מכל גוברין. וכן בפסיקתא ובתנחומא.

[5]) נ"א: „מריה" וזה יותר נכון מן „מרי" (ע' ד"ס). בב"ר בא זה בלשון של באור... שרצה המלך לכבדני, אף זו שרצה הקב"ה לכבדה; וכמעט ככה בפסיקתא ובתנחומא. אך בתנחומא במקום „מלך"—מלך מלכים (רוצה כנראה בזה להגדיל את ערך הקיסר שהוא מלך מלכים).

[6]) ע' לעיל הע' 3. בב"ר הכנון אחר: „מנאן את מודע לי". בפסיקתא „מנו ידעי", במדרש עשרת הדברות—„מינה". בתנחומא בא כאן גם השאלה: מדוע הקב"ה עושה מלאכה בשבת, ולתשובה שאחריה מקושרות הראיות מהמן, מהאוב וממסבטיון.

א"ל: נהר סבטיון[1]) יוכיח (נהר אחד של אבנים ובכל ימות השבת שוטף והולך וביום השבת שוקט ונח[2]), בעל אוב יוכיח (שאינו עולה בשבת)[3],

[1]) הצורה העתיקה של השם הזה היא „סבטיון" ומזה נעשה אח"כ „סמבטיון" (וגם „סנביון" — ע' ר"ם). בכל אופן, המלה היא יונית (כמו שהיה נהוג אצל יהודי ארץ ישראל שבמקום שמעון קראו סימון Σιμον או לויטס Λευιτης במקום לוי, והאגדה שעליה רמז ר"ע היא אותה האגדה — שבאה רק בסדר מהופך — שעליה מדבר בן דורו של ר"ע, הגדול ממנו בשנים, יוסיפוס פלויוס, בתור חזיון טבעי רגיל (De bello Jud. .VII .5 .1). הוא כותב, כי הנהר הזה הוא בציר (Phönicien) ואומר, שהיהודים קורין לו Σαββατιχος מפני ששת ימים הוא יבש ורק ביום השבת הוא זורם. Plinius (Hist. Nat. 31, 2) מספר להפך מה שמתאים יותר לאגדה היהודית In Judaea nivus Sobbatis omnibus sicatur. ממקור אחד נדח Fumer-ad-dêr (עין בֶּדֶקר Palästina und Syrien מהדורה שניה ע' 439) הובא בז'ורנל Zeitschrift der deutsche Palästinavereins VII. 30 — Der Sabbatflus der Alten. Dort befand sich Schon zu Thutmes III Zeit eine Ortschaff Schabaton.

בעל אגדה של המאה השלישית ר' שמואל בר נחמן קורא לנהר זה סמבטיון שמאחוריו נמצאים שרידי עשרת השבטים (ירו' סנהדרין 29 ע"ג בסוף, איכה ר' ב' ה'). במאה הרביעית אמר ר' יהודה בר סימון (ב"ר ע"ג) שכל עשרת השבטים גלו מעבר לנהר סמבטיון ושבטי יהודה ובנימין נפוצו לכל המדינות. בתרגום ירושלמי שמות ל"ד י' נאמר כי בני משה יושבים „מן לגיו לנהר סמבטיון". מכל אותם היסודות חֻבְּרָה האגדה המְאֻחרת ע"ד הסמבטיון. ע' ס' אלדד הדני, ביהמ"ד ח"א, 103, 111 (שם הנהר הוא שבטיון). והאגדה ע"ד בני משה, ביהמ"ד VI f. 15. השוה ג"כ מה שכתב בוקסדורף ערך סבט (Col. 1417—1421). ומאמרו של Bodenschatz בס"ף ח"ד. וכן ע' Grünbaum in z. d. der Kirchlichen Verfassung der Juden D. M. G. XXIII. 62 ff. וכן של המחבר הזה Jndisch-Deutsche Chrest. S. 496. וכן אצל קרויס Lehnwörter II. 369, רשימת הספרים הנרשמים שם.

[2]) בזה הוא, כנראה, רוצה לומר, שהזרם שלו הוא כל כך חזק, עד שהוא מושך אבנים. (השוה Josephus l. l. πολύς γαρ ὤν ὅτε ρει, και κατα την φοραν σῦ σχολαιος) אבל האגדה המאוחרת עשתה ממנו נהר רק מאבנים ומחול. ע' אלדד הדני שם p. 112: והנהר גולל כל ששת ימי השבוע אבנים וחול בלתי שום טפת מים. רש"י סנהדרין: נהר אחד של אבנים. הערבים שלקחו אגדה זו ע"ד בני משה קורין לסמבטיון ואדי (s. Kazwînî Kosmographie ed. Wüstenfeld p. 17 f.) אלרמל=נחל החול, Kazwînî ib. 184 f. Vgl. Masûdi 1, 369. ומקומו בסיניב. אבל הם מספרים על דבר עוד איזה „נהר אלסבתי" שמקומו הוא באנדלוסיה. בפסיקתא נשמטה המלה אבנים ו„מושך" הוא איפוא זורם (=בארמית נגד): שכל ימות החול הוא מושך ובשבת אינו מושך. במדרש עשרת הדברות: שאין לו מנוחה עד שיבוא שבת.

[3]) בב"ר י"א: א"ל לנגרא את נגיד לי (אתה הוחה אותי בתשובה של מה בכך, כי הרוצה לשקר ירחיק עדותו). בפסיקתא: את סובלי לרוח. בפסיקתא באה תשובה זו גם על הראיה מהמן שלא ירד בשבת.

קברו של אביו יוכיח, שאין מעלה עשן בשבת[1] (כל ימות השבת היה מעלה עשן, שהיה נדון ונשרף, ובשבת פושעי גיהנם שובתין)[2].—חזר אצל ר' עקיבא. אמר לו: אם כדבריך, שהקב"ה מכבד את השבת, אל ישיב בו רוחות, אל יוריד בו גשמים, אל יצמח בה עשב[3]? א"ל: תיפח רוחיה דההוא גברא! אמשל לך משל: לשנים שהיו דרים בחצר אחת, אם אין זה נותן עירוב וזה נותן עירוב, שמא מותרין לטלטל בחצר? אבל אם היה אחד דר בחצר הרי הוא מותר בכל החצר כולה[4]; אף כאן הקב"ה לפי שאין רשות אחרת עמו, וכל העולם כולו שלו, מותר בכל עולם כולו. ולא עוד אלא שהרי אוכלי המן מעידין עליו, שכל ימות השבת היה יורד ובשבת לא היה יורד[5].

השיחה ע"ד המילה בין ר"ע ובין טורנוסרופוס[6] לכאורה נראה, כי עיקר השאלה שם לא ע"ד המילה אלא על ענין אחר, אבל כשאנו משוים אותה לשיחה דומה לזו בין פילוסופוס אחד ובין ר' הושעיה[7], נראה ששם מְדֻבָּר רק על דבר ענין המילה. „מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע: איזו מעשים נאים—של הקב"ה או של בשר ודם? א"ל של ב"ו נאים. א"ל טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ, יכול אדם לעשות כיוצא בהם? א"ר ר"ע: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין עליו, אלא אמור דברים שהן מצויין בבני אדם. א"ל: למה אתם מולין? א"ל: אני הייתי יודע שעל דבר זה אתה שואלני, ולכן הקדמתי ואמרתי לך, שמעשי בני אדם נאים משל הקב"ה. הביא לו ר"ע שבלים וגלוסקאות, א"ל: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשי

---

[1]) בסדרי עשרת הדברות חסרה הראיה השניה. העשן העולה מהקבר נמצא ג"כ באגדה ע"ד אלישע בן אבויה, וגאולתו ע"י ר' מאיר.

[2]) החלק הזה של השיחה, שבכל אופן הוא הוספה מאוחרת, מקושט בפסיקתא ובתנחומא בעוד פרטים ע"ד ענוי הנשמות בגיהנם [טורנוסרופוס נסה להעלות את אביו מקברו ביום השבת ולא עלה, ביום הראשון עלה. „א"ל מן דמיתת איתעבידת יהודאי דאת נטר שבתא—מיום שמֵּתָּ נעשיתָ יהודי שאתה שומר שבת? — א"ל: בני, כל מי שאינו משמר השבת אצלכם, בא לכאן ומשמרה בעל כרחו...].—השוה ג"כ המעשה שקרה לר"ע עם המת, במדרש עשרת הדברות (ביהמ"ד ח"א 80). ע' צונץ G. Vorträge S. 132 Anm. d. [3]) ע' ח"א 59.

[4]) בפסיקתא ובתנחומא באו הדברים הללו: יודע אני שאתה בקי בתורתן של עבריים.

[5]) בפסיקתא ובתנחומא הובאה ראיה זו מהמן שלא במקומה, ע' לעיל 42 הע' 6 וע' ג"כ לעיל מחלקת ר"י ור"ע לשמות כ' י"א. [6]) תנחומא ר"ש תזריע.

[7]) ב"ר י"א (ע' אגדת אמוראי א"י ח"א 92) וכן בפסיקתא ר' כ"ג (116 ע"ב) אך במקום ר' הושעיה כתוב שם „רבי"—ר' יהודה הנשיא, אך אפשר שנשמט השם „הושעיה"

ידי אדם, וכי אין אלו נאים יותר מן השבלים?[1]. א"ל טורנוסרופוס: אם הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו? א"ל ר"ע: ולמה שררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו, ואמו חותכו?[2]. [ומה שאתה אומר: למה אינו יוצא מהול? לפי שלא נתן הקב"ה את המצות לישראל, אלא לצרף אותם בהן, ולכך אמר דוד (תה' י"ח ל"א): כל אמרת ה' צרופה.[3]]. — בהתאמה לשיחה זו בא מאמרו של ר"ע[4] ע"ד מקום הערלה: „ארבע ערלות הן. נאמר ערלה באזן — הנה ערלה אזנם (ירמי' ו' י'), ונאמר ערלה בפה — הן אני ערל שפתים (שמות ו' ל'), ונאמר ערלה בלב — וכל בית ישראל ערלי לב (ירמי' ט' כ"ה), ונאמר ערלה בגוף — וערל זכר (בר' י"ז י"ד). ונאמר לו: התהלך לפני והיה תמים, אם ימול מן האזן אינו תמים, מן הפה אינו תמים, מן הלב אינו תמים, ומהיכן ימול ויהיה תמים? הוי אומר זה ערלת הגוף[5]. — שיחה אחת היתה לו לר"ע עם איש אחד „זונין", שזהו בודאי מי שהיה ממונה של ר' גמליאל[6]. זונין אמר לר"ע[7]: לבי ולבך יודע דעבודה זרה לית בה ממשא, והא קא חזינן גברי דאזלי כי מתברי, ואתי כי מצמדי[8] (ראינו אנשים

---

[1]) בשיחה של ר' הושעיה: כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסין צריכין למתוק, החטין צריכין להטחן, אפילו אדם צריך תקון.

[2]) בשיחה של ר' הושעיה: אם חביבה היא המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון. בב"ר מ"ו השאלה הזאת שאל אברהם את הקב"ה.

[3]) החלק האחרון של השיחה הוא בלי ספק הוספה מאוחרת, כי הרעיון שלא נתנו המצות אלא לצרף בהן הבריות נמצא במדרשים יותר עתיקים, ויק"ר י"ג וב"ר מ"ד, בשם רב. ע' אג' של אמוראי בבל ע' 25.

[4]) ב"ר מ"ו, ויק"ר כ"ה נגד דבריו של ר' ישמעאל. ע' לעיל 21 הע' 1.

[5]) וויס ח"ב 112 הע' א' מוצא במאמר זה דבר פולמוסי נגד הנצרות, שבטלה את המילה. בשיחה אחת, שהיא אמנם אפוקריפית, של ר"ע עם גוי אחד שהיה עוסק בפרנסת עניים — ע"פ „אור זרוע" ח"א דף נ' ע"ד, מובא בביהמ"ד של יילינק V, 162, מילסרגו, קורא ר"ע למילה חותם, שבו חתם הקב"ה את בני ישראל שהם שלו.

[6]) ע' פסחים ס"ט. השוה גולדפן Rahmers Judisches Litteraturblatt 1891 (20) S. 124.

[7]) ע"ז נ"ה. ומזה בשנויים במדרש עשרת הדברות, ביהמ"ד ח"א 71.

[8]) במדרש עשרת הדברות: שהולכים לע"ז פלונית חיגר ונתרפא, סומא ונתפקח, חרש ונתפתח. הכונה היא לאמונה באינקובציין, כלומר שהחולה ילין במקדש אסקליפיוס או סרפיס, ושם מגלים לו בחלום את הרפואה הדרושה (ע' Sueton Vesp. 1. Tac. Hist. IV. 81. Dio Cassius 66. 8.). ביבלר דעיר תשובת רבי על Chrysostomos Homilie c. Judaeos I. (ע"ד מקדש של המטרונה בדפנה) ferner auf dem

פסחים שהלכו לבית עבודה זרה כשאבריהם נתפרקו מחמת הליין, וחזרו באברים מצומדים)? אמר לו: אמשל לך משל: למה הדבר דומה? לאדם נאמן שהיה בעיר, וכל בני העיר מפקידין אצלו שלא בעדים, ובא אדם אחד והפקיד לו בעדים. פעם אחת שכח והפקיד אצלו שלא בעדים. אמרה לו אשתו: בוא ונכפרנו. אמר לה: וכי מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן, אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורין בשעה שמשגרין אותן על האדם, משביעין אותן שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני, ובשעה פלונית, ועל ידי פלוני, ועל ידי סם פלוני. כיון שהגיע זמנן לצאת, הלך זה לבית עבודה זרה, אמרו יסורין: דין הוא שלא נצא, וחוזרין ואומרין: וכי מפני ששוטה זה עושה שלא כהוגן, אנו נאבד את שבועתנו[1].

מעין סניגוריה הוא מאמרו של ר״ע על הכתוב דברים י״ד ז׳: אך את זה לא תאכלו. אמר ר״ע: וכי משה קניגי ובלסטרי היה (צייד של חיה ועופות)? מכאן תשובה לאומרים אין תורה מן השמים[2].

Jahresbericht der Ludwig-Gymnasiums im Darmstadt vom J. 1899 sowie auf die Zeitschrift für Wiss. Theologie Jahrg. 1901 S. 74.

[1]) הבטוי „שוטה״ נאמר במדרש עשרת הדברות על השואל בעצמו, וזהו לא נכון. קרוב לזה הוא דברו של ר״ע במחלקתו עם ר׳ יוסי הגלילי. שאמר על הכתוב דברים י״ג ג׳ ובא האות והמופת: ראה עד היכן הגיע הכתוב לסוף דעתו של עו״ז ונתן להם ממשלה, אפילו יעמידו חמה ולבנה כוכבים ומזלות אל תשמע להם. מפני מה כי מנסה ה״א אתכם! אמר ר״ע: חס ושלום שיעמיד להם הקב״ה חמה ולבנה כוכבים ומזלות לעו״ז. הא אינו מדבר אלא במי שהיו נביאי אמת בתחלה וחזרו להיות נביאי השקר, כחנניה בן עזור (ירמיה כ״ח א׳), ספרי דברים לאותו פסוק, § 84, קצת שונה בסנהדרין צ׳. ע׳ להלן סעיף ד׳ הלעג שלו על עו״ז.

[2]) ספרי דברים § 102, בחולין ס״ב׳ מובא המאמר הזה סתם בקשר עם המאמר שנמצא בספרי בשם ר״א סמוך למאמרו של ר״ע (ע׳ הערתו של פרידמן שם ובית תלמוד ח״א 239) ע״ד השפיעה וג״כ אינו מזכיר את שמו של ר״א, ורק אמורא אחד מביא זה בתור ברייתא (אעפ״י שלא נאמר שם בפירוש שזהו ברייתא) לפני רב חסדא. קניגי κυνηγός ובלסטרי βαλιστάριος. רב חסדא אמר לרב תחליפא בר אבינא: לך כתיב קניגי ובלסטרי באגדתיך ופרשה (ע׳ אג׳ אמוראי בבל 63). — כאן צריך ג״כ לציין שבתשובתו על שאלת הלכה אמר: אל תתנו מקום למינין לרדות אחריכם (תוספתא יומא ג׳ (ב׳) ב׳). ע׳ בית תלמוד ח״א 270. —עוד צריך לציין פה אמרי רבנן בשם ר׳ הושעיה שאל בלצא את ר׳ עקיבא א״ל: מהיכן הרעש נעשה? א״ל: בשעה שהקב״ה מסתכל בבתי עו״ז ובאומות היאך נתונין בשקט ובשלוה בעולם, ורואה ביתו הרב ונתון בידם של ערלים, כביכול, הוא מקנא ושואג ומיד השמים והארץ רועשים, שנא׳ (יואל ד׳ ט״ז, עמוס א׳ ב׳): ה׳ מציון ישאג ומירושלים יתן קולו שאג ישאג על נוהו. אבל גם ברעש ה׳ מחסה לעמו (יואל שם). השוה לזה מאמרו של ר׳ נהוראי ירושלמי ברכות 13 ע״ג

ג. תלמוד תורה.

באותה המועצה המהוללה שהיתה בעלית בית נתזה בלוד בימי גזרת אדרינוס[1], דנו על השאלה מה יותר גדול, תלמוד או מעשה? נענה ר׳ טרפון ואמר: מעשה גדול, נענה ר״ע ואמר: תלמוד גדול[2]. נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול שמביא לידי מעשה[3].

יש מאמר קצר מלא תכן של ר״ע, שבו הוא מזהיר על השקידה בלמודים: זַמֵר בכל יום—זַמֵר (שיר הזמר שאותו מזמרין בכל יום נקרא זמר)[4]. ממשה למד ר״ע, כיצד צריך המורה ללמד את התלמידים[5]. — „מנין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו? שנא׳ (דברים ל״א י״ט): ולמדה את בני ישראל. ומנין—עד שתהא סדורה בפיהם, שנא׳ (שם): שימה בפיהם, ומנין שחייב

וקשינא בב׳ ברכות נ״ט. השם „בלצאי״ מזכיר „בצלהי״ פסיקתא 145 ע״ב. בדאי שמשבש הוא מ„בצלאל״. ע״ד האמורא האגדי הזה שהיה במאה הרביעית ע׳ אג׳ אמוראי א״י ח״ג 666.

[1]) ע׳ גרץ IV², 463. [2]) ע׳ לעיל 37.

[3]) קדושין מ׳: וכן שהשיר ב׳ י״ד. בספרי דברים י״א י״ג 41 § אין דעות ר׳ טרפון ור״ע ורק הסיום: נענו כולם וגמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה. בירו׳ פסחים 30 ע״ב וחגיגה 76 ע״ג נמצא ג״כ רק הסיום: „התלמוד קודם למעשה״. בב״ק י״ז א׳ כך הוא הנוסח: גדול למוד התורה, שהלמוד מביא לידי מעשה.

[4]) סנהדרין צ״ט ע״א וב׳, לפי גירסת הערוך ערך „זמר״. (השוה ד״ס). מתאים לזה הנוסח השני של הפתגם הנמצא בתוספתא אהלות ט״ז ח׳ ופרה ד׳ (ג) ז׳ „זמר בתדירא זמרי״. ע״ד המלה „בתדיראי״ (בתוספ׳ בי-תדירא וגם בית דירה) ע׳ תרגום חבקוק א׳ י״ג. השוה לוי ה״א 543 ח״ב. ע״ד שקידתו של ר״ע בלמודים ע׳ פסחים קי״ט א׳: תניא אמרו עליו על ר״ע: מימיו לא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וערב יום הכפורים. בע״פ — בשביל תינוקות שלא ישנו ובעיוה״כ — כדי שיאכילו את בניהם. (ע׳ ד״ס). השוה ג״כ הספור שבשמחות פ׳ ח׳ [כשהיה ר״ש בנו של ר״ע חולה לא ביטל בית מדרשו אלא פקדו ביד שלוחו. בא הראשון ואמר לו: נטען (כלו׳ חליו קשה). אמר להן: שאלו, עד שבא השני ואמר לו: הכביד. החזירן לתלמוד תורה. בא השלישי ואמר לו: נוסס. אמר להם: שאלו. בא הרביעי ואמר לו השלים. עמד וחלץ תפלין וקרע את בגדו ואמר להם: אחינו ישראל, שמעו! עד כאן היינו חייבים בת״ת, מכאן ואילך אנו חייבים בכבודו של מת. נתקבצו קהל גדול לקבור את בנו של ר״ע, אמר להן: הוציאו לי ספסל לבית הקברות, ישב ודרש ואמר וכו׳. הדרשה נמצאה להלן בפנים.

[5]) ערובין נ״ד: בשנויים מועטים, ביחוד בסגנון, במכילתא שמות כ״א א׳. שלש המדרגות של ההוראה באו במכילתא בלשון זה: ידעין למדין שונין, (ע׳ פרידמן בהערתו שם). ובלשון הברייתא: הראות פנים, סדורה בפיהם, למד.

להראות לו פנים (לתת טעם לדבריו)? שנא' (שמות כ"א א'): ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"[1]).

מהמשל: שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך (משלי ה' ט"ו), לומד ר"ע את התקדמות הלמוד העולה מהבנה פשוטה במה ששומע מאחרים למדרגת חידוש, שיכול להדש מעצמו. „מה בור מים יכול להוציא מים מאליו, אף תלמיד חכם אם לא למד תחלה אינו מלמד; ונוזלים מתוך בארך — מה באר מים חיים באים (לישאוב הימנה) מכל צדדיה, כך ת"ח באים תלמידים ולומדים הימנו[2]). — תחת שר' ישמעאל דורש את המקרא „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידיך" (קהלת י"א ו') על הלומד[3]), דורש ר"ע אותו על המלמד: אם היו לך תלמידים בנערותך, עשה לך תלמידים בזקנותך, שאין אתה יודע איזה מהן מתקיים לך זה או זה, ואם שניהם כאחד טובים[4]).

---

[1]) ע"פ המכילתא מבאר ר"ע „תשים לפניהם" — ערכה לפניהם כשלחן ערוך וראיה מביא מדברים ד' ל"ה. ואולם לפי לשון הברייתא „הראות פנים" דורש ר"ע „לפניהם" — על פי טעמם. מענינת הבחינה שבחן ר"ע תינוק אחד ע"ד הכרתו במציאות ה' (תוספתא נדה ה' ס"ז): [מעשה בתינוק אחד, שהקדיש קרדום אחד לשמים והביאו אביו לפני ר"ע, והיה ר"ע בודקו. א"ל: בני, למי הקדשת, שמא לחמה ולבנה ולכוכבים ולמזלות שהן יפין? אמר: לא הקדשתיו אלא למי שהברזל שלו ברוך הוא. אמר ר"ע: בדוק זה ומתוקן]*).

[2]) ספרי דברים י"א כ"ב. 18 §. [3]) ע' לעיל 18.

[4]) ב"ר ר"פ ס"א. תנחומא כ' חיי שרה 8, קה"ר לאותו פסוק, יבמות ס"ב: אחרי זה באה שם מסרת: י"ב אלף תלמידים היו לו לר"ע מעכו ועד אנטיפרס וכולם בפרק אחד מתו שהיתה עיניהם צרה אלו באלו, ובסוף העמיד שבעה: ר' מאיר ור' יהודה ר' יוסי ור"ש ור' אליעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר ור"א בן יעקב, ואית דאמרי: ר' יהודה ור' נחמיה ור' מאיר ור' יוסי ורשב"י ור' חנינה בן חכינאי ור' יוחנן הסנדלר. א"ל: בני, הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה אלו לאלו, תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם. עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה. בנוסח ב' דאדר"נ פ' ד' (ע' 15) בא אחר דרשתו של ר"ע לקהלת י"א ו' שנ"ל: הוא היה אומר: אם בא עני אצלך בשחרית ונתת לו איסר והלך לו ובא אחר במנחה, אל תאמר כבר נתתי לראשון, אלא (מוטב) תתן לאחרון כי אינך יודע וכו'. וכן גם במדרש משלי כ"ה כ"ז.

---

*) בתנחומא יתרו: מעשה בר' עקיבא, שקראו החזן ברבים לקרות בס"ת בצבור, ולא רצה לעלות. אמרו לו תלמידיו: רבינו! לא כך למדתנו: כי היא חייך וארך ימיך, ולמה נמנעת מלעלות? אמר להן: העבודה! לא נמנעתי לקרות אלא על שלא סדרתי אותה פרשה שנים, שלשה פעמים; שאין אדם רשאי לומר דברי תורה לפני הצבור עד שיסדרם אותה שנים שלשה פעמים בינו לבין עצמו. שכן מצינו בהקב"ה שהוא נותן מענה לשון לכל הבריות והתורה גלויה לפניו ככוכב (נ"א: ככתב) אחד, וכשבא ליתן אותה לישראל כתיב בו (איוב כ"ח כ"ז): אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואחרי כן — ויאמר לאדם".

אולם בב"ר הוא פלוגתא דר' אחא ורבין. ובשמו"ר פ' נאמרה דרשת הכתוב איוב כ"ז כ"ח בשם ר' אחא ואח"כ מסופר שם שר' יוחנן בן תורתא בא פעם אחת לפני ר"ע, א"ל: עמוד וקרא בתורה, א"ל: לא עברתי על הפרשה, ושבחוהו חכמים.

על הכתוב (איוב כ"ח י"ז) לא יערכנה זהב וזכוכית אמר ר"ע: מה כלי־זהב וזכוכית אם נשברו יש להן תקנה, אף תלמיד חכם שאיבד משנתו יכול להזור עליה[1]. -- כל המגביה עצמו על דברי תורה למה הוא דומה? לנבלה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך, שנא' (משלי ל' ל"ב): אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה[2]. — על עניתנותו של ר"ע מעידה הדרשה שדרש על קברו של בנו[3]: אחינו [בית] ישראל שמעו[4], לא שאני חכם, ויש כאן חכמים ממני, לא שאני עשיר, ויש עשירים ממני, אנשי דרום[5] מכירין את ר"ע, אנשי גליל מאין מכירין? האנשים מכירין את ר"ע, הנשים והטף מאין?[6], אלא יודע אני ששכרכם מרובה, שלא נצטערתם ובאתם אלא לכבוד תורה ולשם מצוה[7]. מנֻחם אני, שאלו היו לי שבעה בנים

---

[1]) קה"ר ז' ח' ורות רבה נ' י"ג. בבבלי חגיגה ט"ו ע"א: „אעפ"י שברח יש לו תקנה". בירו' חגיגה 77 ע"ב מחובר בטעות פירושו של ר"ע עם פירושו של ר' מאיר. והו' אחד משלשה דברים שאלישע בן אבויה אמר לתלמידו ר' מאיר, אחרי ששמע את פירושו,—ר"ע רבך לא כך דרש. ע"פ הירושלמי חגיגה אמר ר"ע כך: „ומה אם נשתברו יכול הוא לחזור ולעשותן כלים כמו שהיו, אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא להזור וללמדו כתחלה". עפ"י אדר"נ פ' כ"ד אמר אלישע בן אבויה בעצמו, מה שלפי מקורות אחרים אמר זה ר' מאיר, ויחד עם זה שנוי בדרשתו של ר"ע: „מה כלי זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה. וכל כלי זכוכית אין להם תקנה כשנשתברו, אלא אם כן חזרו לבריתן". השוה שבת י"ח א' ע"ד הזכוכית: תחלת ברייתו מן החול. מתקנת כלי הזכוכית לומר ר' יוסי בן חלפתא ראיה לתחה"מ (ח"ב 189). ע' ג"כ להלן סעיף ו' בסוף.

[2]) אדר"נ פי"א. דורש „נבלת" כפעל הנגזר מהשם „נבלה". בב"ר פ"א נשתנה הסגנון ועי"ז נחלש הבטוי: מי גרם לך להתנבל בדברי תורה על ידי שנשאת עצמך בהן. בברכות ס"ג ב' אמר רשב"ג את מאמרו של ר"ע במעט כמו שבא בב"ר ״ ושם ר"ע לא נזכר שם.

[3]) שמחות פ' ה'. השוה מו"ק כ"א: המסרת שבשמחות היא העקרית. שם נקרא בנו של ר"ע ר' שמעון וכן בירו' ברכות 10 ע"ד, ששם מסופר ע"ד התונתו של בן ר"ע. נקרא ג"כ שמעון. ואולם בשבת ס"ז: ובתוספתא ז' (ח) ט' לא נקרא שמו. במו"ק: „מתו בניו של ר"ע", שלפי הנראה מיוסד בטעות על איזה מלות שבדרשתו, שר' עקיבא אמר: אילו הייתי קובר שני בנים הייתי מנוחם בכבוד שהראו למת.

[4]) בשמחות חסר „בית" לפני „ישראל" וכן „שמעו".

[5]) דרום (ולהפך מזה—גליל) בא כאן במובן יותר רחב (ע' ח"ב 505, 3).

[6]) בברייתא שבתלמוד נאמר רק „ואם בשביל עקיבא באתם הרי כמה עקיבא בשוק".

[7]) בברייתא: אלא כך אמרתם: תורת אלהיו בלבו (תה' ל"ז ל"א). וכל שכן ששכרכם כפול.

קברתים [1], לכו לבתיכם לשלום [2]. — מעין זה הוא מאמרו הנוזמאי: אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רבותי [כלו': ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע, ה"א 19] אלא רבותי הסרו ואני לא הסרתי אלא כמריה באתרוג, המריה נהנה והאתרוג לא הסר וכממלא מאמת המים וכמדליק מנר לנר [3]. — שם מסופר גם כן: פעם אחת שהה ר"ע לבוא לבית המדרש, בא וישב לו מבחוץ, נשאלה שאלה, אמרו: הלכה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה, אמרו: תורה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה, אמרו: עקיבא מבחוץ [שלא רצה לפסוע על ראשי התלמידים לילך ולישב על מקומו — מ"כ]. פנו לו מקום, בא וישב לו לפני רגליו של ר' אליעזר [4].

גם כאשר עלה למדרגה העליונה בין חכמי זמנו, היה ר"ע נזכר על אדות אותו הזמן, שבו היה נחשב עוד על המפלגה הבזויה של „עמי הארץ", הבורים וחסרי התרבות. ועל מחשבתו היה עולה אותו הרגש של בוז, שהיה תוקף אותו אז נגד תלמידי חכמים: „כשהייתי עם הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור [5]. — כן היה נזכר ע"ד חסדי אשתו שעזרה לו להשתלם בלמודיו, וצריך להחשב כי השבח שבו שבח ר"ע אותה לפני תלמידיו באמת יצא מפיו: „שלי ושלכם — שלה הוא" (כלומר התורה שלי והתורה שלכם באה רק מידה — בעזרתה) [6]. — נשאר ספור יפה איך היה ר"ע מחזיק בידי הלומדים: — מעשה בר' טרפון שנתן לר' עקיבא מאה ושמונים קנטרים של זהב, אמר לו: קנה לנו אוסיא (אחוזה). הלך ר' עקיבא עשה בהם מצות הרבה (כלומר חלק לעניים). אחר ימים בא אצל ר' טרפון, אמר לו: מה עשית? יפה היא האוסיא שקנית לנו? א"ל הן, ואין שבחה בעולם. — והיכן היא האוני (שטר המכירה)?

---

[1]) במקום זה היה כנראה הנוסח הראשון „מנוחם אני אילו שבעה בנים קברתי". זה נראה מהנוסחא האחרת: אפילו שנים בנים התנים מנוחם הוא בשביל כבוד שעשיתם. מה שבא אח"כ „ולא שאדם רוצה לקבור את בניו, אלא יודע אני שהוא בן עוה"ב שזיכה את הרבים", הוא הוספה מאוחרת, אחרי שנשתנה המשפט שבא לפני זה, כדי לרכך את הקושי שיש בבטוי שלו. [2]) זה אין בשמחות.

[3]) שהש"ר א' ג', [4]) שהש"ר שם.

[5]) פסחים מ"ט: ע' לצרוס, Die Ethik des Judenthums S. 375

[6]) כתובות ס"ג. נדרים נ'. הוא אמר זאת בשעה שפגשה אשתו אותו, אחרי שנפרדו זמן ארוך, והתלמידים רצו להדפה מעליו. לפי אדר"נ פ' ו' (וזהו, לפי הנראה, המקור העתיק), כאשר אשתו היתה יוצאה בקרדושין (סעילים) ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו: רבי ביישתנו ממה שעשית לה. אמר להם: הרבה צער נצטערה עמי בתורה (ע' לעיל 38 הע' 7). גם מאמרו (שבת כ"ב ב') „איזהו עשיר? מי שיש לו אשה נאה במעשים" הוא גם כן כנראה מהשפעת אשתו.

אמר לו: הרי היא ביד דוד, [שנא׳:] פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד (תהל׳ קי״ב ט׳)[1]. עוד צריך לציין פתגם־יין, שקרא ר״ע במשתה בנו על כל כד וכד: המרא לחיי רבנא ולחיי תלמידהון[2].

ד. מדות הדרשה. פרשנות. באורי מלות. שיר השירים.

מרבו נחום איש גמזו קבל ר״ע את הכלל „רבוי ומיעוט“, והביא אותו לידי התפתחות שלמה, לדרוש „אתין וגמין אכין ורקין“, ועל ידי זה עשה את התורה שבכתב ליסוד התורה שבעל פה, גם במקום שלא היו מספיקות המדות של הלל ור׳ ישמעאל[3]. נזכרו גם איזה מדות של דרישה של ר״ע, אבל בכל אפן אינן כל כך רבות כמו של ר׳ ישמעאל. השיטה שלו — לדרוש כל מלה וכל אות, במקום שיש בכתוב איזו נטיה קלה מן הרגיל, ולהוציא מזה דינים — לא היתה צריכה הרבה לכללים מיוחדים.

המדה הי״ג של ר׳ ישמעאל, התלויה בספק אם גם היא אחת מהמדות של הלל[4] — שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, נאמרה גם בשם ר׳ עקיבא אך במלות אחרות, ואולי יש להן גם קצת מובן אחר[5].

---

[1]) ויקרא ר׳ ל״ד בסוף בארמית; בפסיקתא רבה כ״ה קרוב לראש בעברית.

[2]) תוספתא ז׳ (ח) ט׳. בבלי שבת ס״ז: (השוה ד״ס) חמרא וחיי לפום רבנן, חמרא וחיי לפום תלמידיהון. בירו׳ ברכות 10 ע״ד—חמרא טבא לחיי רבנן ותלמידיהון.

[3]) ע׳ ח״א 43. מהספור ע״ד תחלתו של ר״ע באדר״נ פ׳ ו׳ נראה שעוד בראשית ימי למודו נטה כבר אחר דרשת האותיות. אחרי ששמע דבריו של ר״א ור״י, „הלך וישב לו בינו לבין עצמו, אמר: אלף זו למה נכתבה? בית זו למה נכתבה? דבר זה למה נאמר?“

[4]) פרנקל 19 וגרץ IV, 419 הושבים ע״פ הנוסח של תוספתא סנהדרין סוף ז׳ ואדר״נ פ׳ ל״ז ש„בנין אב משני כתובים“ היא אחד משבע מדות של הלל. אך במקור השלישי שלאותן המדות (פתיחה לספרא) נקרא בנין אב (ע״פ גירסת הראב״ד) מדה אחת והבאה אחריה „שני כתובים“ הוא לפי דעת המפרש הגיל המדה הי״ג מהמדות של ר׳ ישמעאל.

[5]) מכילתא י״ב ה׳ (4 ע״ב בהדורת פרידמן)—מדה בתורה: שני כתובים זה כנגד זה ומותרין זה על ידי זה [עד ש]יתקיימו במקומן... יבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם. שלש האותיות „עד ש׳“ שבאו בסוגריים צריך להציג אותן לפני המלה „יבוא“. על פי מדה זו הוא מבאר את הסתירה בין הכתובים: כתוב אחד אומר (שמות י״ב ה׳): מן הכשבים ומן העזים תקחו וכתוב אחד אומר (דברים ט״ז ב׳): וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר, כיצד יתקיימו שתי מקראות הללו? זו מדה בתורה שני כתובים וכו׳ ת״ל (שמות י״ב כ״א): משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח, צאן לפסח ולא בקר לפסח. וכן הוא

ערך גדול יש לכלל שיסד ר״ע: כל פרשה שהיא סמוכה לחברתה למידה הימנה[1]. על דבר המלה „לאמר״ הרגילה מאד בתורה, אומר ר״ע: כל מקום שנאמר בו „לאמר״ צריך לדרוש (כלומר לבקש שם עוד כונה נסתרת, מלבד הכונה הנלויה[2]. דוגמא לזה נמצא במאמר אחד אגדי של ר״ע לשמות י״ב א׳: לאמר — צא ואמור להם, שבזכותם הוא מדבר עמי, שכל ל״ח שנה שהיה כועס על ישראל לא היה מדבר עמי, שנא׳ (דברים ב׳ ט״ז): ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה׳ אלי לאמר[3]. — במדה אחת, שהיא יותר נוגעת לתכן הענין, משתמש ר״ע במחלקתו על ר׳ יוסי הגלילי ע״ד הכתוב דברים י״ב ב׳: לפ״ד ר׳ יוסי: אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלהיהם, אלהיהם על הגבעות, ולא הגבעות אלהיהם. אמר ר״ע: אני אובין ואדון לפניך: כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה[4].

לדעת ר״ע כל המצות שבתורה שוות בערכן, ונגד דעתו של ר׳ ישמעאל[5] שאמר: כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד, אמר ר״ע: כללות ופרטות

מבאר הסתירה שבין ויקרא י׳ א׳, ויקריבו אש זרה ובין ויקרא ט״ז א׳, בקרבתם לפני ה׳ ע״י הכתוב השלישי בבמדבר ג׳ ד׳, בהקריבם אש זרה, הוי על הַקְּרָבָה מתו ולא על הקריבה. (שם אינו פורש את המדה). כך הוא לפי גירסת הילקוט שהיא הנכונה, ולא כמו שרוצה וייס להפוך. בשתי הדוגמאות הללו אין הכתוב השלישי בא לפשר בין שני המקראות הסותרים — כמו שרוצה ר׳ ישמעאל — אלא שההכרעה היא במקום שיש שני כתובים נגד אחד הסותר.

[1]) ספרי במדבר כ״ה ב׳ § 131 בראש. איך הוא משתמש במדה זו לבמדבר כ״ה ב׳ לא נתפרש שם, אבל זה מתפרש ע״י מה שנאמר בסנהדרין ק״ו, כמו שהראה פרידמן בהערתו. ספק הוא אם דרשה זו, כמו שאר הדרשות המובאות שם, שהן דוגמאות של דרשות אגדיות עפ״י המדה הזו, הן של ר״ע, או שמסדר הספרי השתמש במדה זו של ר״ע לדרשותיו הוא. מה שוייס, ח״ב 114 בראש העמוד, אומר שהמדה „סמיכות״ המציא ר״ע—אינו נכון, כי בה השתמש גם ר׳ אלעזר בן עזריה, כמו בהלכה כן גם באגדה, ע׳ ח״א 171.

[2]) ספרי במדבר ה׳ ה׳ § 2. השוה נ״כ ח״א 172 הע׳ 4 ע״ד „לאמר״ שבשמות ב׳ א׳ יש מחלקת בין ר׳ ישמעאל ובין ר׳ עקיבא. ע׳ מכילתא לאותו פסוק. ה„לאמר״ שבשמות ט״ו א׳ הוא יסוד לדרשתו של ר״ע במשנה סוטה ה׳ ה׳. השוה מכילתא שם, וברייתא בירו׳ סוטה 20 ע״ג, ב. סוטה ל׳: ע״ד ה„לאמר״ שבשמות י״ב א׳ ע׳ להלן סעיף ה׳, קרוב לראש.—ע׳ נ״כ הופמן Zur Einleitung S. 8.

[3]) מכילתא שם. השוה ספרא ויקרא א׳ א׳ (4 ע״ב).

[4]) ספרי לאותו פסוק § 60, משנה ע״ז ג׳ ה׳. [5]) ע׳ לעיל 18 הע׳ 3.

נאמרו בסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב[1]. [ואין לך כל דבר מצוה ומצוה שכתובה בתורה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמונה בריתות].

מהבאורים של ר"ע שאינם נוגעים להלכה כבר נרשמו אלה שבהם הוא חולק על ר' ישמעאל[2]. כאן עלינו לרשום את אלה הבאורים, שבהם הוא חולק על ר' יוסי הגלילי[3]. — בר' כ"ב א'. והאלהים נסה[4] ר' יוסי אומר: גִדְלוֹ כנס הזה של ספינה [כנראה, ריה"ג רוצה להרחיק את הגשמות–המתרגם], ור"ע אומר: נסה אותו בודאי[5], שלא יהיו אומרים: הממו, ערבבו, ולא היה יודע מה לעשות.—שמות כ"ד ט"ז. וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים. משה עלה בענן ונתכסה בענן ונתקדש בענן, כדי לקבל תורה לישראל בקדושה, שנא' וישכן כבוד ה' וכו'. ר' עקיבא אומר: וישכן כבוד ה' מראש חדש, ויכסהו הענן להר, ויקרא אל משה—משה וכל ישראל עומדין ולא בא הכתוב אלא לחלק כבוד למשה (לפ"ד ר' יוה"ג „ויכסהו" נאמר על משה ולפ"ד ר"ע על ההר)[6].—דברים כ' ח'. הירא ורך הלבב. ר"ע אומר כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה[7]. ר' יוסי אומר זהו המתירא מן העברות שבידו[8]. — דברים ל"ג כ"ג. ים ודרום ירשה. ר' יוסי הגלילי אומר: זהו ים כנרת ושפתו הדרומית; ור"ע אומר: זה מי מרום וים

---

1) סוטה ל"ז: ושם נסמן. השוה כרך ב', 92, 3.

2) ע' לעיל 8—12 הם ביאורים לבר' כ"א ט'; שמות י"ב ב'. כ"ב. ל"ז. ל"ח; כ' י"א. י"ח וכ"ג; כ"ב כ"ז; ויקרא י' ב'; במדבר ה' כ"ח; ט' ו'; דברים י"ב כ"ח; י"ח י"; תה' ע"ח כ"ה; ק"ד י"ב. ע' ג"כ תשובותיו על שאלות של ר' ישמעאל ע"ד המלה „את" בבראשית א' א'; ד' א'; כ"א כ'. וע' ח"א 43 ולעיל 6 הע' 4.

3) בכלל שמו של ריה"ג בא לפני ר"ע. מחלקת אחת הובאה כבר לעיל 46, 1 וכן קודם לביאורו של ר"ע שנזכר לעיל 51 הע' 5 לויקרא ט"ז א' באה דעתו של ר"י הגלילי (ספרא לאותו כתוב) שרק בשביל הקריבה מתו בני אהרן. מסה שהובא לעיל ח"א 87 הע' 8 נראה שלפי מקור אחד נחלקו ריה"ג ור"ע ע"ד הכתוב ש"ב ז' כ"ג. 4) ב"ר נ"ה.

5) ע"ד המלה „בודאי" ע' ח"א 94, 3.

6) יומא ד' ע"א וב'. אדר"נ ר"ש פ' א'.

7) משנה סוטה ח' ה'. בתוספתא סוטה ז' כ"ב: רק הירא—ודאי; בספרי לאותו כתוב § 197: הירא ורך הלבב כמשמעו.

8) בתוספתא מביא ראיה מתהלים מ"ט ה': למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני. בספרי כתוב סתם: שיש עברה בידו בסתר, לפני דברי ר' עקיבא, ואח"כ באה דעה שלישית בשם ר' יוסי הגלילי: זהו בן ס' שנה. ע' הערתו של פרידמן ע"ז.

כנרת[1]. — ש״א י׳ ב׳. בצלצח [דורשים נוטריקון][2]. ר׳ יוה״ג אומר: צח צל יום; ר״ע אומר: צה צל[3] של זקן (יעקב, שנאמר לו:) „ומלכים מחלציך יצאו׳ (בר׳ ל״ה י״א[4]).—וכן באה בדרך נוטריקון מחלקת ע״ד המלה, שאינה נמצאה במקום אחר.—„תרצדון׳ (תה׳ ס״ח י״ז)[5], לפי דעת שניהם הוא נוטריקון „תרוצו לדון׳, אלא שריה״ג פתר קרא בהרים. בשעה שבא הקב״ה ליתן תורה בסיני, היו ההרים רצים ומדיינים אלו עם אלו, זה אומר: עלי התורה ניתנת, וזה אומר: עלי התורה ניתנת, תבור בא מבית אלים וכרמל מאספמיא, הה״ד (ירמי׳ מ״ו י״ח): חי אני נאם ה׳ כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא[6]. זה אומר: אני נקראתי, וזה אומר אני נקראתי, אמר הקב״ה: למה תרצדון הרים. כלכם גבוהים אלא כולכם גבנונים (בעלי מומים), היך מד״א (ויקרא כ״א כ׳): או גבן או דק. כולכם נעשה עבודה זרה על ראשיכם, אבל סיני שלא נעשתה עבודה זרה עליו, ההר חמד אלהים לשבתו, וירד ה׳ על הר סיני (שמות י״ט כ׳); אף על פי כן—אף ה׳ ישכון לנצח—בבית עולמים. ר׳ עקיבא פתר קרא בשבטים. בשעה שאמר שלמה לבנות את בית המקדש, היו השבטים רצין ומדיינין אלו עם אלו, זה אומר בתחומי יבנה וזה אומר בתחומי יבנה. אמר להם הקב״ה: שבטים, למה תרצדון? כולכם שבטים, כולכם צדיקים, אלא גבנונים, מהו גבנונים? — גנבים, — כולכם הייתם שותפים במכירתו של יוסף, אבל בנימין שלא נשתתף במכירתו של יוסף, ההר חמד אלהים לשבתו.—

— ארבעה דברים היה ר״ע דורשם[7], ואין אני (ר״ש בן יוחאי) דורשם כמותו, ודברי נראים מדבריו: א. הרי הוא אומר: (בר׳ כ״א ט׳): ותרא שרה את

---

[1]) ירושי ב״ב 15 ע״א. השוה ספרי לאותו כתוב § 355.

[2]) ע״פ דרך זו דורש ר״ע בענין של הלכה במחלקתו עם ר׳ ישמעאל את המלה „יקוסנו׳ במדבר ל׳ י״ז. ע׳ נדרים פ״ז: [3]) ילקוט שמואל § 109. במדרש שמואל י״ח, שממנו לקח הילקוט, נשתבשו הדברים. השוה מהדו׳ בובר ע׳ 89.

[4]) אפשר שר״ע דורש הדמיון שיש בין אותיות „בצלצח׳ ובין „חלציך׳, וכן דרשתו לגבנונים—גנבים, ע׳ להלן. [5]) ב״ר ריש צ״א. במכילתא שמות י״ט י״ח סתם ובקיצור.

[6]) (בית אלים, נ״א בית אלהים). אספמיא היא Apamea. במכילתא כ׳ א׳ באה אגדה זו סתם ובקשר עם ענין אחר. בסגילה כ״ט א׳ אומר זה ר׳ אלעזר הקפר. שם דורש ג״כ בר קפרא לתהלים ס״ח י״ז כמו ריה״ג בב״ר, רק הנוטריקון „תרצדון׳ —תרוצו-דין—חסר שם. בשו״ט ס״ט, מהדורת יילינק בביהמ״ד V, 72, בא הפירוש הזה לתהלים ס״ח י״ז בתערובת איזה דברים מהמכילתא ומהתלמוד. שם האומר הוא ר׳ נתן. כנראה מפני שבמכילתא בא סמוך לזה מאמרו של ר׳ נתן.

[7]) ספרי דברים ואתחנן § 31. קצת בשנוי בתוספתא סוטה ו׳ ו׳. הדבר השני

בן הגר המצרית מצחק—שעבד עבודה זרה[1], ואני אומר: לא לענין הזה (צריך), אלא לענין חלוקת נחלה, היה ישמעאל אומר: לא אני נוטל שני חלקים שאני בכור? לכן שרה אמרה: גרש את האמה הזאת ואת בנה. ודברי אני רואה מדבריו. ב. כיוצא בו (במדבר כ"א י"ב): הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יאסף ומצא להם,—כמשמעו (וכי הוא מספיק להם)[2], דברי ר"ע. ואני אומר: אפילו תכנים להם כל צאן ובקר שבעולם סופם לרנן אחריך, אלא אני הולך ומפייסם, השיבתו רוה"ק (שם פסוק כ"ג): עתה תראה היקרך דברי אם לא; ודברי נראים מדבריו. ג. כיוצא בו (יחזקאל ל"ג כ"ד): בן אדם יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל לאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה, — והלא דברים קל וחמר: ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ, אנו שעובדים אלהות הרבה אינו דין שנירש את הארץ, [דברי ר"ע]. ואני אומר: ומה אברהם שלא נצטוה אלא מצוה אחת ירש את הארץ, אנו שנצטוינו מצות הרבה אינו דין שנירש את הארץ. ומה נביא משיבם על כן? (שם פסוק כ"ה): כה אמר ה' על הדם תאכלו וכו' ודם תשפכו וכו' והארץ תירשו? ואני רואה דברי מדבריו. ד. כיוצא בו (זכרי' ח' י"ט): צום הרביעי וכו'—צום הרביעי זה י"ז בתמוז, שבו הובקעה העיר[3]. ולמה נקרא שמו רביעי? שהוא חדש רביעי. צום החמישי זה תשעה באב, שבו חרב ביהמ"ק בראשונה ובשניה, ולמה נקרא שמו חמישי? שהוא חדש חמישי. צום השביעי זה שלישי בתשרי, שבו נהרג גדלי' בן אחיקם. ומי הרגו? ישמעאל בן נתניה, ללמדך שקשה מיתתם של צדיקים לפני הקב"ה כחרבן בית המקדש. צום העשירי זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים, שנא' (יחזקאל כ"ד ה'): כתב לך את שם היום וכו'[4]. ואני אומר: צום העשירי זה יום החמישי בטבת שבאתה שמועה לגולה שהוכתה העיר, שנא' (יחזקאל ל"ג כ"א): בעשירי בחמישי לחדש בא אלי הפליט מירושלים לאמר הֻכתה העיר, ושמעו ועשו יום שמועה כיום שרפה. ורואה אני דברי מדבריו, שאני אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, והוא אומר על ראשון אחרון ועל אחרון ראשון, אלא שהוא מונה

מובא גם בספרי במדבר § 95. הדבר הרביעי נמצא בפתיחתא לכל הקבוצה בר"ה י"ח: ואולם בירושלמי 68 ע"ג יש לו פתיחתא מיוחדת.

[1]) ע' לעיל 9. [2]) ספרי במדבר: מספיקין הן להן. בתוספתא: ומי מספק להן? בספרי דברים נשמטו דברי ר"ע.

[3]) בירוש' שם נזכר בדברי ר"ע עוד מאורעות מעציבים שקרו לפי דברי המשנה תענית ד' ז' באותו היום. [4]) ע' מלכים ב' כ"ה א'.

לסדר הרשים, ואני מונה לסדר פורעניות, וביהודה מתענים על המעשה ובגליל על השמועה.

פה צריך לציין עוד מאמרים אחרים שלא נכנסו לתוך סעיפים אחרים.— שמות כ' ד'. ואשר במים מתחת לארץ — להביא את הבובּיא (כלומר: מראה הפנים שנראים במים כמו בראי, שלא יעשה זה לעבודה זרה)[1]. — ויקרא ה' כ"א. ומעלה מעל בה' — לפי שהמלוה והלוה והנושא והנותן אינו מלוה ואינו לוה ואינו נושא ואינו נותן אלא בשטר ובעדים, לפיכך בזמן שהוא מכחיש, מכחיש בעדים ובשטר, אבל המפקיד אצל חברו אינו רוצה שתדע בו נשמה, אלא שלישי שביניהם (כלו' הקב"ה), בזמן שהוא מכחיש, מכחיש בשלישי שביניהם[2]. — במדבר ה' ט"ו. מנחת זכרון. שומע אני זכות וחובה? תלמוד לומר מזכרת עון, כל הזכרונות לטובה וזו לפורענות, דברי ר' טרפון. ר"ע אומר: אף זו לטובה, שנאמר (שם) ואם לא נטמאה האשה ונקתה וכו'[3].— שמואל א' ה' ג'. ויסו אחר הבצע — קופה יתרה של מעשר נטלו בזרוע[4]. — במדבר כ"ח ו'. עולת תמיד העשויה בהר סיני. ר' אליעזר אומר: מעשיה נאמרו בסיני, והיא עצמה לא קרבה, ור"ע אומר: קרבה ושוב לא פסקה, אלא מה אני מקיים (עמוס ה' כ"ה): הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל? שבטו של לוי, שלא עבדו עבודה זרה, הן הקריבו אותה[5]. — יונה ג' א'. ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר—שנית דברה עמו שכינה, שלישית לא דברה עמו[6]. —איוב מ"ב י"ב. וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו—בזכות מצות ומעשים טובים שהיו בידו מראשיתו. — קהלת ז' ח'. טוב אחרית דבר מראשיתו,—בזמן שהוא טוב מראשיתו[7]. —

---

[1]) מכילתא לאותו פסוק. מה שהרמב"ן מפרש שזה מוסב על השדים אינו מוכרח. ע' ערוך ע' בבואה.

[2]) ספרא לאותו פסוק (24 ע"ד). ר' חנניה בן חכינאי תלמידו של ר"ע אומר זה בקצור בתוספתא שבועות ג' ו'. אין אדם כוחש (נ"א כופר) בעמיתו עד שכופר בעיקר.

[3]) ספרי לאותו פסוק 8 §, תוספתא סוטה א' י'; ירו' סוטה 18 ע"ד.

[4]) שבת נ"ו. תוספתא סוטה מ"ד ו'. [5]) חגיגה ו':

[6]) יבמות צ"ח. בן יאסיין אמר: כשהלכתי לכרכי הים מצאתי גר אחד שנשא אשת אחיו מאמו. אמרתי לו: בני מי הרשך? אמר לי... על ספסל ישב ר"ע ואמר שני דברים וכו'. במכילתא בפתיחתא 2 ע"א—מתב. בן יאסיין הוא בלי ספק ר' יוסי בן יאסיין, תנא שאחרי דורו של אדריאנוס. ע' על אדותיו מאמרי ע"ד חכמי קסריה, מאנאטסשריפט 1901 ע' 300 ועוד 1902 S. 83 e. b. [7]) שני הבאורים הללו מסר אלישע בן

מבאורים הלכותיים צריך לציין כאן אלה שנזכרו במשנה גופא [1]) בתוך קבוצה של שבע הלכות, שר״ע מוציא אותן ממקראות שאינם הלכותיים,—ישעי׳ ל׳ כ״ב, משלי ל׳ י״ט, ישעי׳ ס״א י״א, שמות י״ט ט״ו, בראשית ל״ד כ״ה, ישעי׳ א׳ י״ח, תה׳ ק״ט י״ח [2]). —להן אפשר לצרף גם את דרשתו לויקרא י״ט כ״ד ,הלולים׳—מכאן שלא ישעום אדם כלום עד שיברך [3]). —וכן הראיה שהוא מביא מהכתוב (ויקרא י״ט כ״ו): לא תאכלו על הדם, מכאן לסנהדרין שהרגו את הנפש, שאין טועמין כל אותו היום [4]). — וכן מה שדריש מהכתוב דברים ל׳ י״ט: למען תחיה אתה וזרעך, שהאב חייב ללמד את בנו אף לשוט על פני המים [5]). —

מבאורי המלות של ר״ע מעידים תשומת לב ביחוד אלה שמראים על ידיעתו בשפות זרות, שעל ידן מבאר את המקרא [6]). הם נמצאים בברייתא בתלמוד בבלי [7]) על המלות: יובל [8]), גלמודה [9]), קשיטה, כריתי (בר׳ נ׳

אבויה לר״מ, ירו׳ חגיגה 77 ע״ב, קה״ר ח׳ ז׳. הבאור השלישי שמסר אלישע בן אבויה בשם ר״ע נמצא לעיל 49 הע׳ 1. בבבלי חגיגה ט״ו א׳ במקום הבאור לקהלת ח׳ ז׳ מובא באורו של ר״ע לקהלת ז׳ י״ד.

[1]) שבת ט׳, א׳—ד׳. [2]) הדיוק מברי ל״ד כ״ה מובא במשנה גופא שבת י״ט ג׳, וכן בברייתא שבת קל״ד: ובב״ר פ׳ בשם ראב״ע. בברייתא נאמר: אעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר (S. Die alteste Terminologie S. 51 ff.) וכן הדיוק מתה׳ ק״ט י״ח. הדיוק מישעי׳ ל׳ כ״ב מובא בשם ר״ע גם בע״ז במשנה נ׳ ו׳ ותוספתא זבים ד׳ ו׳. ההלכה, שמוציא ר״ע מישעי׳ ס״א י״א מובאה סתם בלי ראיה במשנה כלאים ג׳ א׳. הדיוק שמישעי׳ א׳ י״ח נמצא במשנה יומא ד׳ ב׳.

[3]) ספרא לאותו פסוק. ברייתא ברכות ל״ה. תנחומא ב׳ 14 מקץ—שנה ר׳ חייא בשם ר״ע. ע׳ ח״ב 523, 2. [4]) ספרא לאותו פסוק. סו״ק י״ד: סנהדרין ס״ג.

[5]) ירו׳ קדושין 61 ע״א. בבבלי קדושין כ״ט א׳ סתם: ויש אומרים: אף להשיטו במים (נ״א: בנהר). כאן צריך להזכיר את המאורע שמסופר בשתי נירסאות (יבמות קכ״א. בירו׳ יבמות 15 ע״ד רק הנירסא השניה) או שר״ע בעצמו טבעה ספינתו בים והוא ניצול בנס, או שזה קרה לאחד מתלמידיו.

[6]) לפי האמור בסנהדרין י״ז א׳ היה ר״ע מאלה שידעו שבעים לשון.

[7]) ר״ה כ״ו. בירו׳ ברכות 13 ע״א מיוחס הבאור ליובל וגלמודה לבעל האגדה ר׳ לוי. השוה Neubuer Geogr. du Talmud 306

[8]) הוא שמע שבערביא קורין לאיל—יובל. נויבואר מזכיר, כי בלוחות הקרבנות של ציר שנמצאים ב Marseille Z. 7. נקרא התיש—יובלא. השוה Stade Morgen-ländische Forschungen S. 201. — האגדה ע״ד פגישתו של ר״ע עם מלך ערב נמצאה בתנחומא נשא. S. Perles in Grätz, Monatsschr. 1873 S. 15

[9]) בגליא קורין לנדה גלמודה (ר׳ לוי בירו׳ ברכות במקום גליא—אפריקה). אחרי שזה מדבר ע״ד לשון שמחוץ לא״י, יותר נכון הוא לומר, שגליא זו היא galatien

ה' [1]. וכן באורו למלת ,פתאים' (תה' קט"ז ו'), שבערב קורין לנער פתי [2]. — תשומת לב מעירה המחלקת ע"ד המלה ,דק' (ויקרא י"ג ל') [3]: יקוי קצר דברי ר"ע. ר"י בן נורי אומר: אפילו ארוך. אמר ריב"נ: מה לשון אומרת [4]: דק מקל זה, דק קנה זה—דק לקוי קצר או דק לקוי ארוך. א"ל ר"ע: עד שאנו למדין מקנה נלמד משער, דק שער של פלני—דק לקוי קצר, ולא דק לקוי ארוך.

בין כתבי הקדש נותן ר"ע ערך מיוחד לשיר השירים.— נגד מי שאמר שגם על שיר השירים היתה מחלקת אם היא מטמאה את הידים (סימן שנתקבלה בתוך כתבי הקדש), אמר ר"ע: הס ושלום! לא נחלק אדם אחד מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים, שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתנה בו שיר השירים, למה? שכל הכתובים קדש וזה קדש קדשים [5]. — בין אלה שאין להם חלק לעוה"ב חושב ר"ע המנענע קולו בשיר השירים בבית המשתאות

שבאסיה הקטנה, ולא gallaea הקרובה לעקרון, כמו שמבאר לוי בטלוני ח"א 33 ע"א וקאהוט ערוך ח"ב 294.—במוטה מ"ב א' אומר האמורא ר' אלעזר (בן פדת) שבמדינות הים (זאת אומרת: מחוץ לארץ ישראל) קורין לנדה גלמודה. גם זה, כמו דברי ר' לוי, בודאי סומך על דברי ר"ע. גם במקום אחר, ב"ר ע"ט קרוב לסוף, בא ג"כ באור זה אך בלי שם המקום, ששם שמע זאת.

[1]) באפריקה קורין למעה (למטבע קטנה) קשיטה. באור אחר לאותה מלה נמצא בב"ר ע"ט (S. Zipser in Literaturblatt des Orients 1848 p. 634 f).

במדינות הים קורין למכירה כירה (א"די צ"ל כריה). גם כאן במקום רבי צ"ל ר' עקיבא. ע' ד"ב IV. השוה רקמה VII. ע' אג' אמוראי א"י, ה"א 122, 3.

[2]) ע' ח"א 99 הע' 1. לזה שייך ג"כ באורו ל,טוטפות' (שמות י"ג ט"ז, דברים ו' ח' וי"א י"ח), סנהדרין ד': ישם נכמן, בסבילתא ובספרי אין זה. Vgl. zu diesen fremdsprachlichen Etymologien in algemeinen Joel, Blicke 1, 51 f.

[3]) מ. נגעים י', א'. ספרא לאותו פסוק (ש' 65).

[4]) בספרא: מה הלשון אומר. במשנה: מה הלשון? אומרים.

[5]) משנה ידים ג' ה'; פתיחא לשיר השירים רבה. במדרש זוטא לשה"ש (מהדורת בובר p. 4, מהדורת שכטר Z. 22) מובא מאמרו של ר"ע בנוסח אחר (שכטר מביאו בציונים שלו J. Qu R. VII 731): ,אלו לא ניתנה תורה דיים היה לישראל בשיר השירים וכדי לנהוג את העולם'. ר"ע מביא ראיה שמגלת אסתר נכתבה ברוה"ק מהכתוב ,ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה' (אסתר ב' ט"ו). כנראה, שהוא מפרש את הכתוב, כמו שמפרשים רבנן (אחר פירושם של תלמידי ר"ע ר' יהודה ור' נחמיה): נושאת חן בעיני העליונים ובעיני התחתונים, כמד"א (משלי ג'): ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. אבל עדות שכזו יכולה להנתן רק ע"י רוה"ק.— במזמורי הלל, שלפי דעת ר' עקיבא נאמרו ע"י חנניה מישאל ועזריה—על דברי כל אחד ואחד רוה"ק משיבה, פסחים קי"ז.

ועושה אותו כעין זמר [1]. — ר"ע ראה בשיר השירים את סמל ההוד וההפארת שיש ביחס שבין הקב"ה ובין כנסת ישראל, וציוריו מהמוטעמים היותר חשובים שבתולדות ישראל. מהשיחה, שנזכרה לעיל [2] שבין ישראל ובין הגוים, שנוסדה על הכתוב בשיר השירים א' ה' וו', נראה שר"ע חושב, כי הדוד הוא הקב"ה וההודה כנסת ישראל, שבאה בהגשמה ו„בין הבנות" — עמי הנכר. גם על כתובים אחרים משיר השירים באו באורים של ר"ע. במדרש שה"ש יש שלשה דברים, שבהם הוא חולק על ר' אליעזר רבו לשה"ש א' ה', א' י"ב וב' י"ד [3]. א' ה'. צאי לך בעקבי הצאן. ר"א אומר: מהררה שנטלו ישראל בידם ממצרים אכלו ממנה ל"א יום, מהררה זו [אתה יודע] מה אני להם בסוף — בעקב, הה"ד (תה' ע"ב ט"ז): יהי פסת בר בארץ. ר' עקיבא אומר ממה שהקפתי אותם בענני כבוד, כמד"א (שמות י"ג): לא ימיש עמוד הענן יומם, אתה יודע מה אני עושה להם בסוף — בעקב, הה"ד (ישעי' ד' ו'): וסוכה תהיה לצל יומם [4]. — א' י"ב. עד שהמלך במסבו. ר"א אומר: עד שהמלך מלכי המלכים הקב"ה במסבו — ברקיע — כבר היה הר סיני מתמר באור, שנא' (דברים ד' י"א): וההר בוער באש; ר"ע אומר עד שהמלך מלכי המלכים הקב"ה במסבו ברקיע כבר (שמות כ"ד ט"ז): וישכן כבוד ה' על הר סיני [5]. ב' י"ד. יונתי בחגוי הסלע. ר"א פתר קרייא בישראל, בשעה שעמדו על הים: יונתי בחגוי הסלע — שהיו חבויים בסתרו של ים, הראיני את מראיך, הה"ד (שמות י"ד י"ג): התיצבו וראו את ישועת ה', השמיעני את קולך — זו השירה, שנאמר: אז ישיר משה, כי קולך ערב — זה השיר, ומראך נאוה — שהיו ישראל מראין באצבע ואומרים: זה אלי ואנוהו. ר"ע פתר קרייא בישראל, בשעה שעמדו לפני הר סיני: יונתי בחגוי הסלע, שהיו חבויין בסתרו של סיני, הראיני את מראיך, שנאמר וכל העם רואים את הקולות, השמיעני את קולך — זה קול שלפני עשרת הדברות, שנא' (שם כ"ד ז'): כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, כי קולך ערב — זהו קול שלאחר עשרת הדברות, שנא' (דברים ה' כ"ה): וישמע ה' את קול דבריכם וגו' היטיבו כל אשר דברו, ומראך נאוה, שנא' (שמות כ' י"ה): וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק [6]. — ישה"ש ב' י"ב. קומי לך. „לכי" כתיב. יו"ד — עשרה. בזכות יו"ד דברות שאתה עתיד לקבל בסיני — קומי לך רעיתי יפתי וגו' [7]. —

[1]) תוספתא סנהדרין י"ב י'. השוה ח"א 140. באדר"נ ל"ו קרוב לסוף בא המאמר הזה וכן המאמר שבא בסוף סעיף ז' — בשם ר' יוחנן בן נורי. [2]) ע' לעיל 40 הע' 1.
[3]) ע' שהשיר לכתובים הללו. השוה ח"א 83 וע' 94. [4]) ע' ח"א 86.
[5]) ע' ח"א 82, 2. [6]) ע' לקמן בריש הסעיף הסמוך.
[7]) תנחומא ב' בא 7 בפתיחתא של ר' תנחומא.

לשה״ש ה׳ ב׳ מובא בשם ר״ע מאמר, שאינו מובן [1]. גם לשה״ש א׳ ט׳ נמצא באורו של ר״ע: זה אחד מן המקראות שפפוס דרשם, ור״ע אמר לו: דייך פפוס! ודריש באופן אחר. — לססתי ברכבי פרעה — לססתי כתיב (חסר ואו), אמר הקב״ה: כשם ששׂשׂתי על המצרים לאבדם, כך כמעט ששׂתי על ישראל לאבדם, ומי גרם להם שינצלו? מימינם ומשמאלם [כלומר: הזכיות שהיו להם]. ר״ע דורש „לססתי" לששתי [2].

באור אלינורי שלו למקרא אחד של הלכה הוא באורו של ר״ע לדברים כ״א י״ג: ובכתה את אביה ואת אמה — זה ע״ז, על יסוד הכתוב בירמיה (ב׳ כ״ז): אומר לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתני [3].

ה. לספורי המקרא ונושאיהם. אגדות עזות.

כמו רבו ר׳ אליעזר כך היה גם ר׳ עקיבא אוהב לשפר את ספורי המקרא ע״י דרשות ופרחי שירה. אם ר׳ אליעזר אמר: שכל מכה ומכה שהביא הקב״ה על המצרים במצרים היתה של ארבע מכות, ויוצא שבמצרים לקו ארבעים מכות ועל הים מאתים מכות, אמר ר״ע: כל מכה ומכה שהביא הקב״ה על המצרים במצרים היתה של חמש מכות, ובמצרים לקו חמשים מכות ועל הים חמשים ומאתים מכות [4]. — את המלה סכות (שמות י״ב ל״ז, ויקרא כ״ג מ״ג) הוא דורש „אין סכות אלא ענני כבוד, שנא׳ (ישע׳ ד׳ ה׳): כי על כל כבוד חופה, ואין לי אלא לשעבר, לעתיד לבוא מנין? וסכה תהיה

---

[1]) מדרש זוטא לאותו פסוק. מהדורת בובר 33, מהדורת שכטר Z. 1093. לשון המאמר: למה היה העולם דומה? לבעל הבית שעשה כליו ולא פתחן שהיו ברואים כבר חזר ופתחן. לפני זה בא באור אחד לפסוק: אני ישנה ולבי ער — זה העולם נדמה לישן הזה והרתיק (והקיש) עליו המקום ועוררו.

[2]) מכילתא שמות י״ד כ״ט. סוף המאמר צריך להשלים מהמאמר שלפני זה וכן היא באמת בילקוט § 328 מימינם — מצות מזוזה שנקבעה בימין, ומשמאלם — מצות תפלין שמניחין בשמאל. בשהש״ר א׳ ט׳ מייחס מאמרו של ר״ע לפפוס ולהפך, אך הנכון הוא כמו במכילתא וכך היא גם באדר״נ ששם נאמר בשם פפוס, אעפ״י שבמקצת משונה, דומה למה שנאמר בשמו במכילתא. בילקוט שה״ש § 983 גורס ג״כ כמו במכילתא, אבל איזה פרטים לקח ממקור אחר. מה שנאמר שישראל ראויים היו לאבדם נוסד על הדעה שהם הוליכו עמהם ע״ז (ע׳ ה״א 87). ע״ד באוריו של פפוס ע׳ בסעיף הסמוך.

[3]) ספרי לאותו פסוק 213, יבמות מ״ח:

[4]) ע׳ לעיל 82. ע״ד המכה הרביעית „ערוב" ע׳ מאמרו של ר״ע בשמות ר׳ י״א קרוב לראש. ע״ד השניה „צפרדע" ע׳ ה״א 163.

לצל יומם (ישעי' שם ו') [1]. — שמות י"ט ד'. ואשא אתכם על כנפי נשרים. זה יום מתן תורה שהיו ישראל נרתעין לאחוריהם שנים עשר מיל וחוזרין י"ב מיל *), על כל דבור ודבור [ונמצאו מהלכין באותו היום מאתים וארבעים מיל. באותה שעה אמר הקב"ה למלאכי השרת: רדו וסייעו את אחיכם, שנא' (תה' ס"ח י"ג): מלכי צבאות [דרש מלכי — מלאכי ה' צבאות] ידדון ידדון, ידדון בהליכה ידדון בחזרה [2], ולא במלאכי השרת בלבד אלא אף הקב"ה, שנא' (שה"ש ב' ו'): שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני [3]. — שמות י"ט י"ט. משה ידבר והאלהים יעננו בקול. מלמד שנתן הקב"ה כח וגבורה במשה, והיה הקב"ה מסייעו בקולו, ובנעימה שהיה משה שומע בו, היה משמיע את ישראל [4]. — ע"ד הכתוב, שמות כ' י"ח, וכל העם רואים את הקולות, הובאה כבר מחלקת בין ר"ע ובין ר' ישמעאל [5]. — כתוב אחד (שמות כ' כ"ב) אומר: כי מן השמים דברתי עמכם, וכתוב אחד (שם י"ט כ'): וירד ה' על הר סיני? מלמד שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים; שנא' (תה' י"ח י'): ויט שמים וירד [6]. — דברים ל"ד ד'. זאת הארץ. מלמד שהראה הקב"ה למשה ארץ ישראל כשלחן ערוך [7]. — שמות

---

[1]) ע' ח"א 86 הע' 3 ושם נסמנו המקורות. השוה באורו של ר"ע לשה"ש א' ח' בסעיף הקודם. [2]) [„ידדון" קרי יְדַּדוּן, פעל יוצא—המתרגם].

[3]) מכילתא לאותו פסוק. והמלות שבאו בסוגרים נשלמו ממכילתא כ' י"ח. וכן בא זה סתם ומקוצר בספרי דברים ל"ב י' (§ 313). וכן ריב"ל, שבת פ"ח:

[4]) מכילתא לאותו פסוק. ע"ד המלה „נעימה" ע' לוי ח"ג 412 ע"ב.—חנניה בן אחי ר"י בן חנניה מוצא ע"י דרשתו זו של ר"ע רמז לשיר מן התורה. ספרי במדבר ט"ו, ג', § 116. השוה ערכין י"א סוף ע"א. שניהם חשבו „יעננו"—יזמרו. — השוה דרשתו של ר' שמעון בן עזאי (תלמידו של ר"ע) בשם ר"ע על המלה לאמר בריש המכילתא (לשמות י"ב א'); השוה לעיל 52 הע' 2) „בקול שאהה שומע בו, בו למדי".

[5]) ע' לעיל 10. ע' נ"כ מאמרו של ר"ע: צמצם הקב"ה שכינתו בין שני הכרובים כדי לדבר עם משה, ספרי א' א' (4 ע"א).

[6]) מכילתא לאותו פסוק (72 ע"ב). במכילתא י"ט כ' הובא מאמר סתם אבל גם הוא לפי הנראה מדברי ר"ע: „וירד ה' על הר סיני. שומע אני על כלו? ת"ל על ראש ההר. יכול ממש שירד הכבוד והציעו על הר סיני? ת"ל כי מן השמים. מלמד שהרכין הקב"ה שמים התחתונים ושמי שמים העליונים על ראש ההר וירד הכבוד והציען על הר סיני, כאדם שהוא מציע את הכר על ראש המטה וכאדם שהוא מדבר מעל הכר. Rosenthal Vier apok. Bücher S. 59. Vergleicht damit IV buch Esra 3.18.

[7]) ספרי במדבר כ"ז י"ב, § 136. השוה ח"א 109 הע' 7.

---

*) עי' מכילתא לשמות כ' כ"א, שמחנה ישראל היה י"ב מיל.

י״ב ב׳. החדש הזה. זה אחד משלשה דברים שנתקשה משה והראהו המקום את כלן באצבע, כיוצא בדבר (ויקרא י״א כ״ט): וזה לכם הטמא, (במדבר ח׳ ד׳): וזה מעשה המנורה [1].

איזה דבר פלא מופלג דרש ר״ע לשמות ה׳ ב׳ ובעד הדבר הזה קבל נזיפה מר״א בן עזריה [2]. וכן נזף בו ראב״ע כאשר פגע ר״ע בכבודו של אליהוא שבספר איוב שאמר עליו שהוא בלעם [3]. וכן קבל ר״ע נזיפה מר׳ יהודה בן בתירה שהיה ראש ישיבה בנציבין (Nisibis) בשביל שפגע בכבוד צלפחד ובכבוד אהרן. על הראשון אמר שהוא היה המקושש עצים ביום השבת (סמך על המלה „במדבר״—במדבר ט״ו ל״ב וכ״ז ג׳), ועל האחרון אמר, שגם הוא נתנגע יחד עם מרים, בסמכו על מה שנא׳ (שם י״ב ט׳): ויחר אף ה׳ בם, [בם—רבים]; ע״ז ענה ר״י בן בתירה: עקיבא, בין כך ובין כך עתיד אתה ליתן את הדין: אם כדבריך — התורה כיסתו ואתה מגלהו, ואם לאו — אתה מוציא לעז על אותו צדיק [4]. — גם ע״ד שני הוטאים שבכתבי הקדש יש מחלקת בין ר״ע ובין ר׳ יהודה בן בתירה, הראשון אומר, שאין להם חלק לעולם הבא, והאחרון אומר, שיש להם חלק לעוה״ב [5]. — בשביל מאמרים

---

[1]) מכילתא י״ב ב׳ (2 ע״ב), ספרי במדבר 61 §. בבבלי מנחות כ״ט א׳ בשם תנא דבי ר׳ ישמעאל. בפסיקתא 54 ע״ב: תני ר׳ שמעון בן יוחי. ע׳ בפתיחתא של פרידמן למכילתא LV. בספרא י״א ב׳ (47) נמצא ההערה המתמיהה שמשה בעצמו הראה לישראל את החיות בסמך על הכתוב ויקרא י״א ב׳, ט׳ י״ג וכ״ט. השוה עוד חולין ס״ב. ויקרא ר׳ י״ג (תני ר׳ חייא). תנחומא שמיני. [2]) ע׳ ח״א 163. [3]) ע׳ ח״א 164.

[4]) שבת צ״ו: צ״ז. בספרי במדבר 105 § (השוה 113 §) הובאו הדברים הקשים של ר״י בן בתירה, מבלי להזכיר שנאמרו על ר״ע, בודאי מפני כבודו של ר״ע: עתיד ליתן את החשבון כל מי שאמר נתנגע אהרן... כל מי שאומר צלפחד מקושש היה. הנזיפה השלישית, שבאה שם להגן על כבודו של ר׳ עקביא בן מהללאל היא לא של ר״י בן בתירה, אלא של ר׳ יהודה בר אלעאי, תלמידו של ר״ע, כמו שמוכח ממשנה עדיות ה׳ ו׳. ע׳ דרנבורג 372. ר״ע בא עם בן בתירה, כמו שאר התנאים של זמנו, להצדיק את משה על ששבר את הלוחות, אדר״נ ב׳.

[5]) ר״ע לומד מהכתוב „ויאבדו״ (במדבר ט״ז ל״ג) שמשפחתו של קרח אבדה מהעוה״ב. ור׳ יהודה בן בתירה, להפך, מבאר אבד כמו „כשה אובד״ (תהי׳ קי״ט קע״ו) כאבדה המתבקשת. סנהדרין ק״ט: תוספתא סנהדרין י״ג ט׳. השוה ח״א 99, 5 וע׳ 100. המחלקת השניה היא ע״ד דור המבול ששניהם מודים שאין להם חלק לעוה״ב, אלא שר״ע לומד זה מבראשית ז׳ כ״ג: וימח את כל היקום אשר על פני האדמה... וימחו מן הארץ, וימח—בעוה״ז וימחו — בעוה״ב. בן בתירה אומר לא חיים ולא נידונין, שנא׳ (בר׳ ו׳ ג׳): לא ידון רוחי—לא דין ולא רוח. סנהדרין ק״ח. תוספ׳ סנהדרין י״ג ו׳ ששם צריך להשלים „דברי ר״ע״. במשנה סנהדרין י״א (י׳) ג׳ מובאה דעתו של ר״י בן בתירה

אגדיים עזים קבל ר"ע נזיפה שלש פעמים: שתי פעמים מר' ישמעאל על שבאר „עוף השמים" (תה' ק"ב י"ב) אלה מלאכים, ועל שבאר „לחם אבירים" (תה' ע"ח כ"ה) לחם של מלאכים [1]. ושוב קבל נזיפה מר"א בן עזריה על שבאר „כרסוון" (דניאל ז' ט'), שהם מדות הדין והרחמים [2].

דברים עזים בבאורים האגדיים של ר"ע הם מה שאמר על הכתוב (שמות ה' כ"ג): והצל לא הצלת: יודע אני שאתה עתיד להצילן אלא מאי איכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין. באותה שעה בקשה מדת הדין לפגע במשה, וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר, לא פגעה בו מדת הדין [3]. — על הכתוב (הושע ז' י"ג): והמה דברו עלי כזבים, דרש ר"ע: אמרו: וכי עמנו היה עסוק [כלו': לגאול אותנו]? עם עצמו היה עסוק, לעצמו פדה ולא פדה אותנו, שנא' (ש"ב כ"ג): מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו [4].

נגד המאמרים של ר"ע שבשבילם קבל נזיפה, נמצאה שורה של מאמרים של אחד מבעלי האגדה — פפוס, שר' עקיבא אמר לו עליהם: פפוס דייך! ודרש דרשות אחרות [5]. פפוס זה הוא בודאי לא אחר אלא זה שבא ליתן עצה מטוב לב לר"ע, פפוס בן יהודה [6], אך ברוב המקורות בא במקום פפוס אחד מהתנאים הקדמונים, רבי פפוס [נ"א פפיים] [7], והטעות באה ע"י

סתם. בב"ר כ"ו מובא נ"כ ר"י ב"ב — ר' יודן בן בתירה, רק בלשון אחרת. השוה נ"כ ירו' סנהדרין 29 סוף ע"ב.

[1] ע' לעיל 11.

[2] ע' ח"א 163. קודם שקבל את מדרשו של ר' יוסי הגלילי באר זאת ר"ע בהגשמה „כסא אחד לו וכסא לדוד". [3] שמו"ר ה' קרוב לסוף. ע' לעיל 10 הע' 6.

[4] ע' לעיל 36 הע' 5. בתור מאמר אגדה עז אפשר לחשוב גם את המאמר שהובא לעיל שבתחלתו נאמר: אילולא שהדבר כתוב כל האומרו חייב מיתה.

[5] מכילתא שמות י"ד י"ח (33 ע"א), שהש"ר א' ט', עוד מקורות נסמנו להלן.

[6] ע' לעיל 37. אוריגינלית, אך לא צודקת, היא דעתו של (Löw, Ben Chnaja VI. 827 Ges. Schr. II 34) — פפיס (פפוס), שר"ע הירק עליו היא הבישוף מהירפוליס.

[7] במכילתא שם הוא נקרא תמיד פפוס. פעמים גם בלי שם התאר „רבי", ולפעמים עם השם „רבי". לפי הנראה בא שם התאר הזה בתור תקון מאחד הסופרים, אחרי שבשאר המקורות הוא מובא תמיד בהוית שם התאר רבי. רק האורתוגרפיה של השם אינו תמיד אחה, פעם „פפיס" ופעם פפיים. בשהש"ר שם כתוב תמיד ר' פפיס. בב"ר כ"א ר' פפיס, בתנחומא שמות (לאוב כ"ג יי"ג) ר' פפיס. שוחר טוב מהדורת בובר: בתשובתו של ר"ע: דייך פפיס, ואולם „דרש ר' פפי" נשתבש ל„דרש ר' פנחס". שגיאה שכזו נמצאה גם בשמו"ר ד' (לאוב כ"ג יי"ג) שבמקום דרש ר' פפוס צ"ל ר' פפוס.

הדמיון בין השמות הללו. אולם אין ספק שצריך להבדיל בין שני נושאי השמות הללו, ותשובותיו של ר״ע לא היו נגד התנא הזקן ר׳ פפיס, שנזכר בתור עד יחד עם ר׳ יהושע בן חנניה על איזה חקים שנעשו בזמן הבית השני [1]. — א. על הכתוב (בר׳ ג׳ כ״ב): הן האדם היה כאחד ממנו, דרש ר׳ פפוס כאחד ממלאכי השרת. א״ל ר׳ עקיבא: דייך פפוס! אלא הקב״ה נותן לפניו שני דרכים, אחד של מות ואחד של חיים ובחר לו דרך המות [2]. ב. על הכתוב (תה׳ ק״ו כ׳): וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, שומע אני בשור של מעלה? ת״ל אוכל עשב. א״ל ר״ע: דייך פפוס! א״ל: מה אתה מקיים בתבנית שור אוכל עשב? — בשור של מטה, יכול בשור של שאר ימות השנה? ת״ל: אוכל עשב — אין לך מנוול ומשוקץ יותר מן השור בשעה שהוא אוכל עשב. ג. על הכתוב (איוב כ״ג י״ג): והוא באחד ומי ישיבנו — דן יחידי לכל באי העולם ואין מי ישיב על דבריו. א״ל ר״ע: דייך פפוס! אמר ר׳ פפוס: ומה אתה מקיים: והוא באחד ומי ישיבנו? א״ל: אין להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם, אלא דן הכל באמת והכל בדין [3]. ד. על הכתוב (שה״ש י״א ט׳:) לססתי ברכבי פרעה — רכב פרעה על סוס זכר, כביכול נגלה הקב״ה על סוס זכר, שנא׳ (חבקוק ג׳ ט״ו): דרכת בים סוסך [4]. רכב פרעה על סוס נקבה שיכולה לסבול טורח הדרך ולרוץ אורח יותר מזכר,

בתנחומא ב׳ וירא 21 ושמות 14 (לאיוב כ״ג י״ג) — דרש ר׳ פפיים ו„דייך פפיים״. בילקוט תמיד ר׳ פפיים. באדר״נ (לשה״ש א׳ ט׳) ט״ז — ר׳ פפיום (נ״א: פפיים).

[1]) משנה עדיות ז׳, ה׳ — ז׳ (תוספתא סנהדרין ב׳ י״ג). ע׳ פרנקל 71; וייס ח״ב 120 דא צדק ביחסו לר׳ פפייס מאמרו של פפוס אחרי שבעצמו במבוא למכילתא מהדורה שלו, ע׳ XXXIV חושב שפפוס היינו פפוס בן יהודה.

[2]) ר״ע דורש „ממנו״ — מבחירת עצמו נעשה כזה, שיש לפניו רק דרך אחת. בשהש״ר מיוחסים דברי פפוס לר״ע ולפפוס מיוחסים דברי ר׳ יהודה בר סימון שבב״ר לאותו פסוק — כיחידו של עולם, ודבריו של ר״ע מיוחסים לחכמים. על הנוסח שבמכילתא ושבב״ר בכל אופן יש יותר לסמוך. ע׳ גינר אורשריפט ע׳ 329.

[3]) בשהש״ר במקום „אלא דן הכל״ — „לפי שהכל״. בשמו״ר ד׳ חסר דברו של ר״ע. בתנחומא במקום שהובא לעיל 63 הע׳ 7 מובאים דברי פפוס ודברי ר״ע בשנויים רבים, ועפ״ז בילקוט איוב.

[4]) באדר״נ כ״ה, ששם הובאו רק דברי פפוס בשבושים. הראיה היא לא מחבקוק ג׳ ט״ו, אלא מג׳ ח׳ וזה דוקא יותר נכון. בשהש״ר א׳ ט׳ כמו לבראשית ג׳ כ״ב מסורסת המסרת, ודעתו של פפוס מיוחסת לר״ע ולהפך. דבריו של פפוס נתרחבו ע״י דבריו של ר״י בר אלעאי שבמכילתא שלשמות ט״ו ג׳ (37 ע״ב); בשו״ט י״ח י״א נמסר המאמר בכל הרחבתו מתב. דומה לבאור זה נמצא במדרש זוטא לאותו פסוק (מהדורת בובר ע׳ 15, מהדורת שכטר 417) בשם ר׳ מאיר.

כביכול נגלה הקב"ה על סוס נקבה, שנאמר: לססתי ברכבי פרעה. א"ל ר' עקיבה: דייך פפוס[1]! א"ל: ומה אתה מקיים לססתי ברכבי פרעה? תשובתו של ר"ע באה לעיל[2]. — אפשר שגם שני הדברים שנאמרו משום ר' פפיס[3], שבהם בטא בטויים עזים כנגד שני אישים גדולים שבכתבי הקדש, ומשום זה הם שייכים אל המאמרים האגדיים העזים של פפוס — צריך לייחס אותם ג"כ אל פפוס. המאמר הראשון הוא: גנאי הוא לחזקיה וסיעתו שלא אמרו שירה עד שפתחה הארץ ואמרה שירה, שנא' (ישעי' כ"ד ט"ז): מכנף הארץ זמירות שמענו. המאמר השני: גנאי הוא למשה וששים רבוא שלא אמרו „ברוך", עד שבא יתרו ואמר „ברוך" (שמות י"ח י')[4].

ו. ד ר ש ו ת.

נשארו דוגמאות אחדות מבאורי ר"ע לכתבי הקדש לשם חזוק האמונה. לפי הנראה היה חביב עליו הרעיון של קבלת יסורין באהבה. על הכתוב (שמות כ' כ"ג): לא תעשון אתי, הוא דורש: לא תעשון עמי כדרך שאחרים מנהגין במדינות, כשהטובה באה עליהם הם מכבדים את אלהיהם, שנא' (חבקוק א' ט"ז): על כן יזבח לחרמו, וכשהפורענות בא עליהם הם מקללים את אלהיהם, שנא' (ישעי' ה' כ"א): וקלל במלכו ובאלהיו, אבל ישראל אם אביא עליהם הטובה יתנו הודאה וכשאביא עליהם יסורים יתנו הודאה, וכן דוד אומר (תה' קט"ז י"ג): כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא [ונאמר שם (שם ג' וד'): צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא], וכן איוב אומר (א' כ"א): ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך, על מדה טובה ועל מדה פורענות. מה אשתו אומרת לו: עודך מחזיק בתמתך ברך אלהים ומות, וכן הוא משיב: כדבר אחת הנבלות תדברי. ואנשי דור המבול שהיו כעורין בטובה, וכשבא עליהם פורענות קבלו אותה בעל כרחם, ואנו שהיינו נאים בטובה, לא נהיה נאים בפורענות? לפיכך אמר: כדבר אחת הנבלות תדברי. ועוד—שיהא שמח אדם ביסורין יותר מהטובה, שאפילו אדם עומד בטובה כל ימיו אינו נמחל לו העברות שבידו, ומי מוחל לו העברות?

---

[1]) דייך פפוס. זוהי הצורה התמידית של תשובתו של ר"ע. בתנחומא שמות נעשה מן „דייך" בשבוש „חייך", ואחרי שאין לזה כל מובן, נתוסף לו: „אין דורשין כן". בתנח' ב' בשני המקומות וכן בילקוט איוב כ"ג: „דייך, אין דורשין כן". [2]) ע' לעיל 60.

[3]) סנהדרין צ"ד. תנא [אמרו] משום ר' פפיס. ילקוט שמות י"ח ט"ו (§ 268)— בשם ר' פפוס אמרו. רבינוביץ בד"ס שם מציין בילקוט כ"י לישעי' כ"ב „פיפוס". במכילתא שמות י"ח ט"י (58 ע"ב), ששם יש המאמר השני, הגי' ר"א ר' פפיס. (השוה 63 הע' 7).

[4]) במכילתא משום כבודו של משה נאמר זה רק על ישראל.

הוי אומר היסורין [1]. את הרעיון הזה מקשר ר״ע גם אל המלות „ובכל מאדך״ (דברים ו׳ ו׳), על יסוד הצלצול השוה שבין המלות „מדה״ ו„מאד״. „אם נאמר בכל נפשך קל וחמר בכל מאדך? אלא בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, בין במדת הטוב בין במדת הפורענות״ [2]).—מאמונתו החזקה בטובת היסורים שאב ר״ע שמחה גם בראותו את ר׳ אליעזר רבו חולה, כמו שספר רבה בר בר חנה [3]): כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו. אמר להן חמה עזה יש בעולם. התחילו הן בוכין, ור״ע משחק. אמרו לו: למה אתה משחק? אמר להן: מפני מה אתן בוכים? אמרו לו: אפשר ספר תורה שרוי בצער ולא נבכה? אמר להן: לכך אני משחק, כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמיץ, ואין פשתנו לוקה, ואין שמנו מבאיש, ואין דובשנו מדביש, אמרתי: שמא חס ושלום קבל רבי עולמו, ועכשיו שאני רואה רבי בצער אני שמח. במקור אחר בברייתא [4]) נאמר שבאו לבקרו ר׳ טרפון ור׳ יהושע ור׳ אליעזר בן עזריה ור״ע, ואחרי שאמר כל אחד את דברו, נענה ר״ע ואמר: חביבין יסורין. אמר להם: סמכוני ואשמעה דברי ר״ע תלמידי שאמר: חביבין יסורין, אמר לו: עקיבא, זו מנין לך? אמר: מקרא דורש (מ״ב כ״א א׳): בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וכו׳ ויעש הרע בעיני ה׳ וכו׳. וכי חזקיהו מלך יהודה לכל העולם כולו לימד תורה ולמנשה בנו לא לימד תורה? אלא מכל טורח שטרח בו ומכל עמל שעמל בו לא העלהו למוטב אלא יסורין, שנא׳ (דה״י ב׳ ל״ג): וידבר ה׳ אל מנשה ואל

---

[1]) מכילתא לשמות כ׳ כ״ג (72 ע״ב) [ע׳ לעיל 40 הע׳ 2].

[2]) ספרי דברים 32 § לזה מובא שם דוגמאות מדוד, איוב, דור המבול ואנשי סדום, כמו שבמכילתא שם. ובן המיום ועוד יהא אדם שמח ביסורין וכו׳. במקום „ר׳ יעקב״ צ״ל כמו בילקוט „ר׳ עקיבא״. השגיאה באה על נקלה מפני שהמאמר שלפני זה הוא של ר״א בן יעקב. בברייתא ברכות ס״א: מובא רק ההתחלה של דרשתו לדברים ו׳ ו׳—ובכל נפשך—אפילו הוא נוטל את נפשך, שבספרי דברים 32 § מובא סתם, ואח״כ בא שם הספור ע״ד מיתתו של ר״ע. במשנה ברכות פ׳ ה׳ בא סתם: בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו במאוד מאוד. הראיות מתהלים קט״ז ואיוב ב׳ י׳ הובאו בירוש׳ ברכות 14 ע״ב בשם אמוראים מאוחרים. — בשמחות פ׳ ח׳—ר״ע אומר: ד׳ בנים למלך, אחד לוקה ושותק, ואחד לוקה ומבעט, ואחד לוקה ומתחנן, ואחד לוקה ואומר לאבא: הלקני. אברהם לוקה ושותק, שנא׳: קח נא את בנך, היה לו לומר: אתמול אמרת לי (בר׳ כ״א) כי ביצחק יקרא לך זרע. איוב לוקה ומבעט, שנא׳ (איוב י׳ ב׳): אומר אל אלוה אל תרשיעני, הודיעני על מה תריבני. חזקיה לוקה ומתחנן, שנא׳ (מ״ב כ׳ ב׳): ויתפלל אל ה׳... דוד אמר הלקני, שנא׳ (תה׳ נ״א ד׳): הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני.

[3]) סנהדרין ק״א. השוה ח״א 90 . [4]) שם בסנהדרין.

עמו ולא הקשיבו וכו' ובהצר לו חלה את פני ה' וכו' ויעתר לו. הא למדת, שחביבין יסורין.

— דרש ר"ע מעשה דור המבול בגנזק של מדי ולא בכו, וכיון שהזכיר להם מעשה איוב מיד בכו, וקרא עליהם המקרא הזה (איוב כ"ד כ'): ישכחהו רחם מתקו רמה עוד לא יזכר ותשבר כעץ עולה. ישכחהו רחם — הן שכחו רחמיהם מן הבריות, אף הקב"ה שוכח רחמיו מהם [1].—

סבות לדרשות צבוריות היו תעניות והספדים. מְסֻפר [2], שפעם ירד ר"א לפני התיבה (בתענית) ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה, ירד ר"ע אחריו ואמר: אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה. אבינו מלכנו למענך רחם עלינו, וירדו גשמים. הוו מרנני רבנן. יצאה בת קול ואמרה: לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מדותיו, וזה אינו מעביר על מדותיו [3]. — בירושלמי [4] מְסֻפר, שר"ע הסביר זה במשל: למלך שהיו לו שתי בנות, אחת חצופה ואחת כשרה, אימת דהות בעייא ההיא חצופתא עלת קומוי. אמר: ייבון לה מה דהיא בעייא ותיזיל לה [החצופה מתי שרצתה היתה באה לפניו, והוא היה אומר: תנו לה מה שהיא מבקשת ובלבד שתלך לה], ואימת דהות ההיא כשירה עלת קומוי, הוה מאריך רוחיה: מתחמד מישמע שועתה [ובזמן שהכשירה היתה באה לפניו, היה מאריך רוחו: הוא היה חומד לשמוע בקשתה]. — אפשר שבדרשה לתענית צבור דרש ר"ע גם באורו לבמדבר י' ט' „על הצר הצורר אתכם' — על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור [5]. וכן באורו לדברים ד' ל' [6]: בצר לך — כל צרה שהיא של יחיד צרה, וכל צרה שאינה של יחיד אינה צרה.

מההספדים של ר"ע כבר נזכר ההספד שנשא על קברו של בנו [7]. כן התוכחה שלו שנשא באזני החיים לעשות חסד עם

[1]) ב"ר ל"ג קרוב לסוף. מאיוב והמבול למד ר"ע ג"כ, כמו שנראה מכאן, לדעת את הטובה שיש ביסורין. השוה ג"כ להלן 72. [2]) תענית כ"ה ב'.

[3]) ירו' תענית 66 ג' וד'. ראוי לציין כי המדה שהיה מעביר על מדותיו היתה גם לרבו נחום איש גם זו. ע' ח"א 45, שע"ז זכה לאריכת ימים.—[4]) ירושלמי תענית פ' ג' ה"ד. וע"ז מוסיפה הגמרא: ואית שרי מימר כן? אלא שלא לחלל שם שמים בי ר' אליעזר בא להמליץ על מעשי הקב"ה וזה ג"כ נחשב על האגדות העזות של ר"ע.

[5]) ספרי לאותו פסוק (§ 76). [6]) דברים ר' ב', ר' יוחנן בשמו. (דריש „לך" ביחיד).

[7]) ע' לעיל 49. בשבת קנ"ו ב' מסופר: ר"ע היתה לו בת. אמרו לו כלדאים (Chaldäer): באותו היום שתכנס לחפתה ישכנה נחש ותמות. היה [ר"ע] דואג מאד לדבר הזה. באותו היום (של החופה) לקחה המכבנה שלה [מין תכשיט שיש לו סיכה בראשו] ותקעה אותו בחור. וקרה שנתקע בעין הנחש; בבקר, בבואה לקחתו, נמשך

המתים [1]) בסמכו על הכתוב (קהלת ז' ב'): והחי יתן אל לבו. ע"ז אמר ר"ע, כפי שמסר תלמידו ר' מאיר, פתגם קצר בסגנון עממי: א. עבד דיעבדון (עשה חסד עם המתים כדי שיעשו עמך כשתמות אתה); ב. ספוד דיספדון (ספוד את המתים כדי שיספידו אותך); ג. קבור דיקברון (קבור, שיקברוך); ד. לווי דילוון (לוה כדי שילווך [2]). — כשמתו בני ר' ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים: ר' טרפון, ור' יוסי הגלילי, ור"א בן עזריה ור"ע לנחמו [3]). אמר להם ר"ט: דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדות, אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חברו. אמר ר"ע: ואני אחרון... [אחר שכל אחד נשא הספד] נענה ר"ע ואמר (זכריה י"ב י"א): ביום ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד הדדרימון בבקעת מגידו. [ואמר רב יוסף: אלמלא תרגומיה דהאי קרא לא הוה ידעינא מאי קאמר: בעידנא ההוא יסגא מספדא בירושלים כמספדא דאחאב בן עמרי דקטל יתיה הדדרימון בר טברימון]... והלא דברים קל וחמר: ומה אחאב מלך ישראל שלא עשה אלא דבר אחד טוב, דכתיב (מ"א כ"ב ל"ה): והמלך היה מעמד במרכבה נכח ארם— כך, בניו של ר' ישמעאל על אחת כמה וכמה [4]).

הבאורים של ר"ע לכתבי הקדש, שנאמרו בכונה לחזק את לב העם בתקותו ולהלהיב אותו להתקומם נגד הרומאים, כבר נזכרו למעלה. כאן צריך לציין את באורו האוריגינלי לישע' ה' ב', שנתן אמץ בלבו לצחוק, בשעה

הנחש אחריו. אמר לה אביה: איזו מצוה עשית? אמרה לו: בערב בא עני, וקרא על יד הדלת, וכולם היו טרודים בסעודה ולא היה איש שומע לו, לקחתי את המנה שלי ונתתיה לו. אמר לה: עשית מצוה. יצא ר"ע ודרש: וצדקה תציל ממות (משלי י' ב') ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה. אגדה זו נמסרה בארמית הבבלית.

[1]) ירושי' כתובות ל"א: ר"מ אומר משום ר"ע, וכן בתוספתא מגילה ד' (ג') ט"ז; בתוספ' כתובות ז' ו' נזכר רק שם ר' מאיר וכן בבבלי כתובות ע"ב. מו"ק כ"ח: נדרים פ"ג ע"ב; בקהלת ר' י' ז' — סתם.

[2]) בתוספתא מגילה וכתובות הסדר הוא: א, ד, ב, ג. ואחר הפעל באה מלת הכנוי „לך". הנוסח שבקהלת דומה לזה שבתוספתא ורק במקום „עבד דיעבדון" נאמר „גמול חסד דיתגמיל חסד". הנוסחאות שבתלמוד בבלי שונות קצת זו מזו. במקום צווי ואחריו גוף שני בא בהוה ואחריו גוף שלישי: א. דספיד יספדוניה, ב. דקבר יקברוניה, ג. דידל [סי' שמרים קולו בהספד] ידלוניה. ד. דלווי ילווניה. ה. דטען יטענוניה. במו"ק חסר ד' והג' בא בסוף. בנדרים פ"ג ב' יש רק א' וב' ובין שניהם דיבכון (צ"ל דיבכי) יבכון ליה. ע' לוי ה"א 408, ערוך ערך דל II. [3]) מו"ק כ"ח: ע' לעיל 2.

[4]) ספק הוא אם ר"ע סמך על התרגום הזה או שמעצמו דרש את הפסוק כמו המתרגם. הבאור הזה מיוסד ע"ז שהדדרימון הוא בן הדד, וזהו אותו בן הדד בן טברימון, שהיה בימי אחאב, מ"א ט"ו י"ח.

שראה את חבריו בוכים על חרבות ירושלים [1]: אמרו לו חבריו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: לכך אני מצחק, דכתיב ואעידה לי וכו' את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנביאתו של אוריה, באוריה כתיב (מיכה ג' י"ב): ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער [2], ובזכריה כתיב (זכרי' ח' ד'): עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים, עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתירא, שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא ניחמתנו, עקיבא ניחמתנו! [3].

באורים, שכונתם היא לעורר את העם למעשים טובים, הם באוריו לדברים י"ז ו' ולישעי' ה' י"ח. דברים י"ז ו'. ע"פ שנים עדים או שלשה עדים יומת המת, — אם מתקיימת העדות בשנים, למה פרט הכתוב בשלשה? א"ר עקיבא: לא בא השלישי להקל, אלא להחמיר עליו ולעשות דינו כיוצא באלו, ואם כן ענש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, על אחת כמה וכמה ישלם שכר לנטפל לעושי מצוה כעושי מצוה [4]. בישעי' ה' י"ד. ופערה פיה לבלי חק — למי שאין בידו מצוה אחת שיסייע לו לכף זכות [5]. —דומים בצורתם לבאורו לדברים י"ז ו' המה דרשותיו שקשר לויקרא ה' י"ז, במדבר ל' י"ג ודברים י"ח י"א. — במדבר ל' י"ג. אישה הפרם וה' יסלח לה. במה הכתוב מדבר? באשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה והפר לה, והיא לא ידעה שהפר לה בעלה, והיתה שותה יין ומטמאה למתים. ר"ע כי הוה מטי להאי פסוקא הוה בכי: אמר: ומה מי שנתכוין לאכל בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, אמרה תורה: צריכה כפרה וסליחה, מי שנתכוין לאכל בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר — על אחת כמה וכמה! כיוצא בדבר אתה אומר: ויקרא ה' י"ז: ולא

---

[1]) ע' לעיל 38. הספור נמצא בספרי דברים 43 §, מכות כ"ד: ואיכה ר' ה' י"ט.

[2]) את הנבואה של מיכה ג' י"ב יחס ר"ע לתכלית דרושו לאוריה, כמ"ש בירמיהו כ"ו כ', שגם הוא נבא כך. ע' תוספות מכות שב.

[3]) התרגום לישעי' ח' ב' נוסד על הדרשה הזאת, ע' לעיל 68 הע' 4.

[4]) ספרא ויקרא ה' י"ז (27 ע"א). משנה מכות א' ז'. באדר"נ ל' בא זה בתוך מאמר עומד ברשות עצמו: רע"א: כל המדבק בעוברי עברה אעפ"י שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן, וכל המדבק בעושי מצוה, אעפ"י שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן. ואחר זה מביא משל מעדיב ומסין. ע' לעיל 30.

[5]) ירו' קדושין 61 ע"ד. ובן קהלת ר' י'. ע' לעיל 33 הע' 1.

ידע ואשם ונשא עונו. כשהיה ר"ע מגיע לפסוק זה היה בוכה. ומה מי שנתכוין לאכל שומן ועלה בידו חלב, אמרה תורה: ולא ידע ואשם ונשא עונו, מי שנתכוין לאכל חלב ועלה בידו חלב, על אחת כמה וכמה! [1]). — דברים י"ח י"א. ודורש אל המתים. זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה, וכשהיה ר"ע מגיע למקרא זה היה בוכה: ומה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טומאה, שורה עליו רוח טומאה, המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טהרה על אחת כמה וכמה! אבל מה אעשה ועונותינו גרמו לנו, שנא' (ישעי' נ"ט ב'): כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם [2]).

שני מאמרים יותר ארוכים של ר"ע, שבהם נתן טעם פשוט לקרבנות החגים והמזמורים שהיו הלויים אומרים בבית המקדש. המאמר הראשון [3]): אמר ר"ע: הבא [עומר] שעורים בפסח, שהוא פרק שעורים, שתתברך עליך תבואה [4]). הבא חטים בכורים [שתי הלחם] בעצרת, שהוא פרק החטים,

---

[1]) קדושין פ"א: נזיר כ"ג: בתוספתא נזיר נ' י"ד מובא מה שאמר לבמדבר ל' י"ג. וכן נמצא בירו' נזיר 53 ריש ע"ב. אך שם נשתבש „עקיבא" ל„יעקב" (השוה לעיל 66 הע' 2). בספרא ויקרא ה' י"ז (26 ע"ד) מיוחסים דבריו של ר"ע בצורה אחרת לר' יוסי הגלילי ובשם ר"ע באה שם דרשה אחרת. (בראב"ד נשתנה גם בזה ר' עקיבא לר' יעקב). בספרי לבמדבר ל' י"ג (§ 153) נמסרו דברי ר"ע סתם ובהרחבת דברים. — סנהדרין ס"ה: לדברים י"ח י"א. בספרי לאותו פסוק (§ 173) בא במקום ר"ע — ר"א. אם זוהי גירסא נכונה או צריך לחשב, שזהו לא ר' אליעזר בן שמוע, כמו שחושב וייס, ח"ב 165 הע' ב', אלא ראב"ע כי הסגנון שבספרי (חבל עלינו...) דומה למאמרו של ר"א בן עזריה שהובא בח"א 166 לברי מ"ה נ' — ב"ר סוף פרק צ"ג (אוי לנו מיום הדין...).

[2]) כך בסנהדרין שם. בקצרה בספרי לאותו פסוק: מה אם מי שמדבק בטומאה רוח טומאה שורה עליו, המדבק בשכינה דין הוא שתשרה עליו רוה"ק, ומי גרם? כי אם עונותיכם וכו'. צריך לציין כי בשיחתו של ר"ע עם רופוס (ע"ד השבת) מעשה אי"ב תופס מקום גדול, ע' לעיל 43.

[3]) תוספתא ר"ה א' י"ב. בתוספתא סוכה ג' י"ח חסר המשפט הרביעי ע"ד ר"ה והשלישי ע"ד חג הסוכות בא בקשר עם הכתוב זכריה י"ד י"ז. בירו' ר"ה נ"ז, ב' בא המאמר, ג"כ בלא המשפט הרביעי, בקשר עם ראיה מהכתוב ע"ד ניסוך המים. — בנוסח היותר ארוך בתלמוד הבבלי ר"ה ט"ז א', שר' יהודה שם אומר בשם ר"ע, המסגרת של המאמר היא אחרת ולכל משפט בא בתחלתו: מפני מה אמרה תורה הביאו... והתשובה באה: אמר הקב"ה הביאו לפני...

[4]) בירוש' בא כאן בשגיאה אחרי „שעורים" הראשון „בכורים" (מהמשפט השני). בבבלי: עמר. בתוספתא (לא בכ"י ערפורט) עמר שעורים. בבבלי: במקום „פרק שעורים" — זמן תבואה.

שתתברך עליך פירות האילן [1]. נסוך מים בחג, שהוא פרק גשמים, שיתברכו עליך גשמים [2]. אמרו לפניו מלכיות, שתמליכוהו על כל מעשיו; זכרונות, שיעלו זכרוניכם לפניו לטובה, ושופרות, שתעלה תפילתך בתרועה לפניו [3].— תניא ר' יהודה אומר בשם ר"ע [4]: בראשון (ביום א' לשבוע) מה היו אומרים (הלויים בבית המקדש)? לה' הארץ ומלואה (תה' כ"ד), על שם שקנה והקנה ושליט בעולמו. בשני מה היו אומרים? גדול ה' ומהלל מאד (תה' מ"ח), על שם שחילק מעשיו ומלך עליהם. בשלישי היו אומרים: אלהים נצב בעדת אל (תה' פ"ב), על שם שגילה ארץ בחכמתו והכין תבל לעדתו. ברביעי היו אומרים: אל נקמות ה' (תה' צ"ד), על שם שברא חמה ולבנה ועתיד ליפרע מעובדיהן. בחמישי היו אומרים: הרנינו אלהים עוזנו (תה' פ"א), על שם שברא עופות ודגים לשבח לשמו. בששי היו אומרים: ה' מלך גאות לבש (תה' צ"ג), על שם שגמר מלאכתו ומלך עליהן. בשביעי היו אומרים: מזמור שיר ליום השבת (תה' צ"ב), ליום שכלו שבת [5].

יש שני מאמרים אגדיים קבוציים של ר"ע שהצד השוה שבהם שבכל אחד מהם יש חמשה דברים, שנקדת השקפה אחת מאחדת אותם. — האב זוכה

---

[1]) פרק חטים נאמר רק בכ"י ערפורט. בדפוס—פרק אילן. וכן בבבלי — זמן פירות האילן. במקום "חטים בכורים" נאמר בבבלי "שתי הלחם". הבכורים של חטים הם יחד התחלה להבאת בכורים של פירות האילן. ולפיכך הבכורים של חטים הם קרבן גם בעד פירות האילן.

[2]) במקום הצווי "נסך מים" (כמו בתוספתא סוכה כ"י ערפורט) כתיב בתוספתא ר"ה (ג"כ כ"י ערפורט) השם "ניסוך המים". ומזה בא בנדפס ובכ"י וינה: הבא ניסוך המים. בבבלי בא ג"כ בצווי רק ברבים "נסכו מים". בירושלמי בא כמו היקש: "אמור מעתה ניסוך המים בחג שיתברכו לפניך המים".

[3]) כך הוא בתוספ' ר"ה. מיוחסים טעמי התפלות של ר"ה לרבה. אבל בודאי שהוא אמר זאת בתור ברייתא, ואומרה הוא ר' עקיבא, ולא שזוהי הוספה בברייתא מדברי האמורא. במשנה ר"ה ד' ה' באה מחלקת בין ר"ע ובין ר' יוחנן בן נורי ע"ד ג' חלקי התפלה של ר"ה.

[4]) ר"ה ל"א. אחרי דברי ר"י בשיר עקיבא באו דברי בן מחלקתו הרגיל, ר' נחמיה, שחלק עליו רק מה שנוגע לשיר השבת ובשאר הוסה לר' יהודה. אפשר שחסר שם ר"נ בשם ר' עקיבא. בגירסא של רש"י וכן בשאר מקורות (ע' ד"ס) במקום "מה ראו חכמים" — מה ראה ר"ע. באדר"נ א' בא הטעם לשיר היום סתם ובשנויים.

[5]) במשנה סוף תמיד: לעתיד לבוא ליום (נ"א: לעולם) שכלו שבת ומנוחה לחיי העולמים. באדר"נ בא עוד בהרחבת דברים ע"ד העוה"ב שלקוחים ממאמרו של רב ברכות י"ז.

לבן: א. בנוי, ב. ובכח, ג. ובעושר, ד. ובחכמה, ה. ובשנים [1]. אל הדבר האחרון מקשר ר״ע דעתו „ובמספר הדורות" לפניו והוא הקץ (שקצב הקב״ה לאותו דבר שיהיה לזמן פלוני ולדור פלוני. ברטנורה), שנא׳ (ישעי׳ מ״א ד׳): קורא הדורות מראש, אעפ״י שנאמר: ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בר׳ ט״ו י״ג), ונאמר (שם ט״ז): ודור רביעי ישובו הנה׳ [2]. — את מספר ימיך אמלא (שמות כ״ג כ״ו), אילו שני דורות (כלו׳ השנים של כל דור ודור) ושאר כל אדם אם זכה משלים הוא את שנותיו, לא זכה פוחתין לו מהן, וחכ״א: זכה מוסיפין לו על שנותיו, לא זכה פוחתין לו מהן. אמרו לו לר״ע: היאך הוא אומר (מ״ב כ׳ ו׳) והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה? אמר להן: משלו הוסיפו לו. אמר להן ר״ע: הרי הוא אומר (מ״א י״ג ב׳): הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו, ועדיין מנשה לא בא לעולם? א״ל: וכי נאמר: הנה בן נולד לבית דוד מחזקיה, והלא לא נאמר אלא הנה בן נולד לבית דוד, בין מחזקיה ובין מבית כל דוד (?) [3]. — אף הוא היה אומר חמשה דברים של שנים עשר חדש. משפט דור המבול י״ב חדש, משפט איוב י״ב חדש, משפט המצרים י״ב חדש, משפט גוג ומגוג לע״ל י״ב חדש, משפט רשעים בגיהנם י״ב חדש, שנא׳ (ישעי׳ סוף ס״ו): והיה מדי חדש בחדשו (כשיבוא חדש באותו החדש שמת בו יוצא מגיהנם — ברטנורה) [4].

---

[1]) משנה עדיות ב׳ ט׳: כאן ראוי להשלים ע״פ התוספתא עדיות א׳ י״ד: „חמשה דברים היה ר״ע דורשן כמין הגדה. בחמשה דברים האב זוכה לבן". ואולם הדברים בעצמם חסרים בתוספתא ותחת זאת מתחילה במחלקת בין ר״ע וחכמים בעצם הדבר. אבל מה שחסר בתוספתא נשמר כנראה בירושלמי קדושין 61 ע״א, ששם אנו מוצאים מלבד הראיות מהכתובים (לראשון מתה׳ צ׳ ט״ז „והדרך"; לשני מתה׳ קי״ב ב׳; לשלישי תה׳ ל״ז כ״ה; בשביל הרביעי והחמישי דברים י״א י״ט וכ״א) גם את הסיום הזה, שכנראה הוא גם כן מר״ע: „וכשם שהוא זוכה לו בחמשה דברים כך הוא חייב לו בחמשה דברים: מאכיל ומשקה מלביש מנעיל מנהיג". ומפני מה חסר המספר במשנה? (בספרים עתיקים שהביאו את דברי המשנה יש המספר. ע׳ ד״ס) אפשר לתרץ כי חשבו שמה שכתוב אח״ז „ובמספר הדורות" זהו דבר ששי, ומותר למספר חמשה. השוה: R. a. E. J. X L I. 223.—על מאמרו של ר״ע נסמך מאמרו של תלמידו רשב״י באבות ו׳ ח׳ ותוספתא סנהדרין י״א ה׳, ע׳ ג״כ אגדת אמוראי א״י ח״ב 488, 3. באדר״נ ל״ז נמצא מאמרו של ר׳ גמליאל: „כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך ימים" וראיה מדברים י״א י״ט וכ״ד ט״ז.

[2]) תוספתא עדיות א׳ י״ד. ששם צריך להשלים ממשנה עדיות ב׳ ט׳. במקום „ובמספרי" צ״ל „במספרי" ובמקום „והוא" צ״ל „הוא". ע׳ ד״ס.

[3]) קה״ר ג׳ ב׳ (עת למות). השוה תוספתא עדיות א׳ ט״ו. יבמות ס״ט: (ע׳ פי׳ הרז״א.)

[4]) משנה עדיות ב׳ י׳ רק אל המספר החמישי מובאה ראיה מישעי׳ ס״ו כ״ג.

האמצעי החביב ביותר בפרשנות המדרשית — המשל, — כנראה, לא הרבה ר"ע להשתמש בו. עד עכשיו נרשמו רק משלים אחדים [1]. משל אחד אמר ר' ברכיה בשמו, ואולם ר' יודן אמר זה בשם ר' יוחנן בן זכאי. על כתוב (בראשית ג' ז'): ותפקחנה עיני שניהם, וכי סומים היו? משל לעירוני, שהיה עובר לפני חנותו של זגג, והיה לפניו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין והפשיל במקלו ושברן, עמד ותפשו. א"ל: ידע אני דלית אנא מהני ממך כלום (כלו': יודע אני שלא אקבל ממך כלום בעד הנזק, שאין לך במה לשלם), אלא בא ואראה לך כמה טובות איבדת. כך הראה להם כמה דורות איבדו [2]. --על הכתוב: מתן אדם ירחיב לו (משלי י"ח ט"ז), הוא אומר משל זה [3]: משל למלך שהיו לו לוים וקבע להם זמן לפרוע חובם. אחד מהלוים היה בא בכל יום קודם שהגיע זמן הפרעון ומביא למלך דורונות ומראה לו הכנעתו [4]. כשבא זמן הפרעון נתפסו כל הלוים. אז אמר הלוה ההוא אל השר התופס: אני נכון לשלם את חובי. הוליכני אל המלך. כשהביאוהו לפני המלך, הושיט המלך לו את ידו וברכו והושיבו לימינו. כשנודע הדבר לשאר הלוים, שבשביל הדורונות שנתן הלוה ההוא למלך, נחל כל כך כבוד הרבה,

---

כדי לקשר אל זה דברי ר' יוחנן בן נורי שחולק ע"ז. אפשר לחשוב שלר"ע היו ראיות מהכתובים גם לשאר המספרים. והמה אמנם נשארו באמת בסדר עולם של תלמידו של ר"ע, ר' יוסי בן חלפתא, אעפ"י שלא נזכר ע"ז שמו של ר"ע (השוה באור הראב"ד). שם בסוף פ' ג' ותחלת פ' ד' נמנו חמשה משפטים הללו, רק חסרה שם ההתחלה, המקשרת אותם יחד. וכן לא אצל כלם יש המלה „משפטי" (מלבד אצל הרביעי והחמישי) והסדר הוא: 1 .5 .4 .2 .3. הראיה למספר א' הוא מבר' ז' י"א. השוה ה' י"ג; למספר ב': איוב ז' ג' (מה לילות למנוי שלהם אף ירחים למ' ש'); למספר ג': שמות ה' י"ב (אותי דרכו של תבן באייר. והם יצאו בניסן); למספר ד': ישעי' י"ח ו' (ששם במקום „בהמת הארץ" כתוב „חית השדה", לפי הנראה מהשפעת הכתוב יחזקאל ל"ט ד'); למספר ד': השוה את המאמר של הספרי שהובא לעיל 67 הע' 6. לה', ע' לעיל 44. למספר א' וב', השוה לעיל 67 ולמספר ג' השוה 60.

[1]) ע' לעיל 37 וע' 40 וע' 46 וע' 67. [2]) ב"ר י"ט (השוה לוי ח"א 393 ע"ב ערך דיוטריטון). בציור ספלי זכוכית שנשברו השתמש בו ר"ע, ע' לעיל 48. ע"ד דרשה אגדית אחרת במשל ספלי זכוכית, ע' ח"א 25 הע' 3.

[3]) מדרש זוטא לשה"ש (מהדורת ב' 19 מהדורת שכטר 563). ע' לוה J. Q R. VII, 745.

[4]) כאן נתוסף: ואומר (נ"א: ואומרין) דרך ארץ הוא לכבד הרופא לפני צורך. הפתגם הזה בא בבן סירא ל"ח א'. שר"א בן פרת אומרו נ"כ רק בצורה אחרת (ע' אג' אמוראי א"י ח"ב 11) בניבה של הגניזה (Schechter, The Wisdom of Ben Sira S. 13) —לפני צרכך. מה שהוא ביונית ממש πρὸ τῆς χρείας.

טפחו על פניהם ואמרו: למה לא עשינו גם אנו כזאת?[1]; הדורון שנותנים להקב"ה הוא הצדקה, שנאמר (משלי כ"א ג'): עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח*).

סימבולים של מספרים. ר"ע היה יושב ודורש והצבור מתנמנם, בקש לעוררן, אמר: מה ראתה אסתר שתמלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה? אלא תבוא אסתר, שהיא בת בתה של שרה, שהיתה מאה ועשרים ושבע שנים, ותמלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה[2].

ז. ה' והעולם. ימות המשיח ועולם הבא.

לפי המסרת של אחד התנאים של המאה השניה ע"ד השתלשלותה של חכמת הנסתר, נחשב ר"ע לתלמידו של ר' יהושע בן חנניה במקצוע הזה[3]. במסרת אחרת של אחד התנאים[4] נשתבח ר"ע שנכנס לפרדס ויצא בשלום[5],

---

[1]) הענין לא נשלם יותר.—הספור ע"ד בקורם של ר"א, ר"י ור"ע אצל אבא יודן (ויקיר ה"ג) מסתיים: קראו עליו זה הפסוק: מתן אדם ירחיב לו וכו'.

[2]) ב"ר ר"ש נ"ח. ר"ש אסתר רבה. ע"פ המקור השני נתנמנמו תלמידיו. במדרש פנים אחרים (הוצ' בובר קובץ מדרשים למגילת אסתר ע' 56) מיוחס המאמר הזה לר' שמואל בר נחמן, ור' יהודה בן (פזי-בן סימון) אמר זה בשם אביו (ע' אג' אמוראי א"י ח"ג 162, 4).

[3]) ע' ח"א 31 בראש העמוד.

[4]) בבלי חגיגה ט"ו: ירו' חגיגה 77 ע"ב, תוספתא חגיגה ב' ג', שהש"ר א' ד'.— את דעתו של קאמפף בדבר הבאור ההסטורי של המסרת הזאת (פרנקל, מאנאטסשריפט I, 555) סתר פרנקל שם ע' 559.

[5]) בהמשך הברייתא, חגיגה ט"ו סוף ע"ב, כתוב במקום נכנס ויצא—עלה וירד. מזה נראה כי הפרדס אין זה ענין של חכמת הנסתר, אלא עליה למעון השמים. על דעה זו מיוסדים החזיונות של המדרשים המיסטיים המאוחרים ע"ד עליתו של ר"ע ושאר גדולי המיסטיק השמימה, לחקור במסתרי האלהות. ע"ד הציור „פרדס" ע' בן סירא כ"ד ל'... ἐξῆλδον εἰς παράδεισον.

---

*) האוריגינל לא היה לפני ותרגמתיו מגרמנית. מלבד זאת, אני חושב לנחוץ להביא כאן ספור זה מאדר"נ פ"ג: מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה. פעם אחת הלך וישב בספינה, בא הרוח וטבע ספינתו בים. ראהו ר"ע ובא לפני ב"ד להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיע עת לעמוד בא האיש ועמד לפניו. א"ל: אתה הוא שטבעת בים? א"ל: הן.— ומי העלך בן הים? א"ל: צדקה שעשיתי היא העליתני בן הים. א"ל: מאין אתה יודע? א"ל: כשירדתי למעמקי מצולה שמעתי קול רעש גדול מגלי הים, שזו אומרת לזו וזו אומרת לזו: רוצו ונעלה את האיש בן הים שעשה צדקה כל ימיו. באותה שעה פתח ר"ע ואמר: ברוך אלהים אלהי ישראל שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים, שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר (קהלת י"א א'): שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו, ועוד כתוב (משלי י' ב'): וצדקה תציל ממות.

תחת ששאר שלשת בני דורו, שהיו תלמידיו, נפגעו פחות או יותר. ר'ע אמנם הזהיר אותם בדברים שנאמרו בלשון חכמת הנסתר ועד הנה לא נפתרו עדיין לגמרי: כשאתם מגיעים אצל אבני שיש טהור, אל תאמרו: מים, מים! שנאמר (תה' ק'א ז'): דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (כלומר לא תמהרו להחליט ע'ד יסודות בראשית שעליהם הושתת העולם) [1]. על ר'ע בעצמו והצלחתו בכניסתו לפרדס קראו את הכתוב (שה'ש א' ד'): משכני אחריך נרוצה, הביאני המלך חדריו [2]. אזהרתו של ר' עקיבא נתקבלה במשנה: אין דורשין... במעשה בראשית בשנים [אבל דורשין ביחיד] ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו (מעשה בראשית — פרשה של בריאת העולם; מעשה מרכבה — פרשה ראשונה שביחזקאל) [3]. סכנה יש בדבר להפיץ בקהל את החקירה הסוביקטיבית ואת דעות הידענים (Gnostiker), שמערערים את יסודות האמונה. ואולם אזהרה זו היא של ר'ע, כמו שנראה ממסרת אחת [4], אבל בן מחלקתו ר' ישמעאל הולק על זה ומתיר לדרוש בפומבי במעשה בראשית [5].

יש מאמר של ר'ע שאמנם איננו מלמד תורת הבריאה, אבל יש בו משום חקירה במעשה בראשית: תנו רבנן הצב למינהו, להביא הערוד ובן הנפילים וסלמנדרא, וכשהיה ר'ע מגיע לפסוק זה היה אומר (תהלים ק'ד כ'ד): מה רבו מעשיך ה'! יש לך בריות גדלות בים ויש לך בריות גדלות ביבשה,

---

[1]) חגיגה י"ד: ע' עד"ז גרץ Gnosticis. und Judenthum S. 94. לוי בסלונו ח"ג 97, ע"ב. Joel Blicke I, 164 f. ע"ד הבאור המיוחס לר"ע על הסלה. ועתה' דברים ל"ד ב'—ע' אג' אמוראי א"י ח"ג 187, 2.

[2]) חגיגה ט"ו: שה"ש א' ד'. בשהש"ר מובא שם דברו של ר"ע שנוסד על דברי עקביא בן מהללאל: לא מפני שגדול אני מחברי אלא כך שנו חכמים: מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך. ע' משנה עדיות ה' ז'. יסוד המעם הזה מונח באגדה שבאה בתלמוד בצורת לגדה ושם הושמו הדברים בפי הקב"ה בעצמו: ואף ר"ע בקשו מלאכי השרת להדפו, אמר הקב"ה: הניחו לזקן זה שראוי להשתמש בכבודי". המאמר שבשה"ש ר' דומה לדברי הבת קול שקרא אחרי שר"א התפלל על הגשמים ולא נענה ור"ע התפלל ונענה, לעיל 67.

[3]) חגיגה ב' א'. להשלים [מה שבא בסוגרים] מתוספתא חגיגה ב' א'.

[4]) ירו' חגיגה ב' א' בראש. 77 ע"א. השוה גרץ 30, 13 Gnosticismus.

[5]) לוי בסלונו ח"ג 57 ע"א וב' מציג את המחלקת בין ר' ישמעאל ובין ר"ע לא נכון, באמרו שר' יהודה בן פזי דבר ע"ד החקירה או למודו של ר' ישמעאל. מה שר"ע חולק עליו. באמת דרשתו של ר' יהודה בן פזי במעשה בראשית לא מפי ר' ישמעאל יצאה, אלא מה שהוא דורש בכלל במעשה בראשית סמך על היתרו של ר' ישמעאל.

שבים אלמלא עולות ליבשה מיד מתות [1], שביבשה אלמלא יורדות לים מיד מתות. יש לך בריות גדלות באור [2] ויש לך בריות גדלות באויר, שבאור אלמלא עולות לאויר מיד מתות, ושבאויר אלמלא יורדות לאור מיד מתות — מה רבו מעשיך ה'! — מה שנוגע למקצוע של מעשה מרכבה יש מאמר מר"ע, דרישה מיוחדה במינה, לכתוב שמות ל"ג כ': כי לא יראני האדם וחי — אף חיות הקדש, הנושאות את כסא הכבוד אינן רואות את הכבוד (דריש: וחי—וחיה) [3].

מלבד השאלות של מעשה בראשית ומעשה מרכבה התענין ר"ע ע"ד ההשגחה האלהית על בני האדם. שני מאמרים חשובים באו ממנו במסכת אבות בין הפתגמים המורים ארחות חיים. ע"ד אחד מהם כבר דברנו למעלה [4]. הפתגם השני מבאר באפן יותר הפתכלותי את פעלת הצדק האלהי כלפי פעלת האדם ומציין בקוים רחבים במשל לקיח ממלוה ולוה [5] את צדקת ההשגחה האלהית, שמושלת בלי הפסק [6]: הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון, והכל לפי רוב המעשה. הוא היה אומר: הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים, החנות פתוחה, והחנוני מקיף, והפנקס פתוח, והיד כותבת, וכל הרוצה ללות יבוא וילוה, והגבאין מחזירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, ויש להם על מה שיסמכו, והדין דין אמת, והכל מתֻקן לסעודה [7]. המשפט האחרון בא גם בציורו של ר' יוחנן בן זכאי מהסעודה של

---

[1] ספרא ויקרא י"א כ"ט (52 ע"ב), חולין קכ"ז (השוה לעיל 70). בתנחומא וישב היה רעיונו של ר"ע ליסוד מאמרו של רשב"י אך מקושר לפסוק אחר (תה' צ"ב ו'). השוה משלו של ר"ע ע"ד הדגים והשועל (לעיל 37).

[2] כונתי לסלמנדרא.

[3] ספרא ויקרא א' א'. בספרי במדבר י"ב ה' (§ 103): האדם כשמעו (כמשמעו), וחי—אלו מלאכי השרת. השוה פ' י"ג סעיף ט"ו (בן עזאי). ר"ע דורש „עוף השמים" (תה' ק"ד י"ב) הם מלאכי השרת, וכן גם „אבירים" (תה' ע"ח כ"ה). ע' לעיל 11. מאמר אחד שאפשר שהוא של ר"ע וגם כן שייך הנה נזכר לעיל 36 ס"ף הע' 2.

[4] ע' לעיל 33 [5] השוה המשל של ר"ע לעיל 41.

[6] אבות ג' ט"ז. באדר"נ נמצאה רק ההתחלה של המאמר. ע' לקמן 77 הע' 2. בנוסח ב' דאדר"נ פ' מ"ד (ע' 123) בא המאמר בשנוי גדול בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: הכל צפוי וגלוי ותלוי במעשה ומצודה פרוסה על כל החיים והדין דין אמת והחנות פתוחה והשלחן ערוך והפנקס פתוח והיד כותבת והחנוני מקיף והגבאי חי וחזק.

[7] „לסעודה". תקונו של לרנר (המגיד שנה XI. ע' 165) „הכל מתוקן לתעודה" אינו מתקבל על הלב.

עתיד לבוא [1], שהצדיקים יקבלו אז שכרם והרשעים את עונשם. — על השאלה העתיקה של הנביאים ושל משוררי התהלים והחכמים ע״ד צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, משיב ר״ע, בסמכו על הכתוב תה׳ ל״ו ז׳: צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה: כמו עם הצדיקים כך עם הרשעים הקב״ה בא בדין: מהצדיקים הוא פורע בחייהם בעד העונות המועטים, בשביל שיקבלו שכרם משלם בעולם הבא; ולרשעים הוא נותן שכרם בעוה״ז בעד המצות המועטות שעשו, בשביל שיקבלו עונשם משלם בעוה״ב [2]. — על דבר אמונתו בדינו של הקב״ה אומר ר״ע (תה׳ י׳ י״ג): על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש — לית דין ולית דיין, אבל אית דין ואית דיין [3]. מאיוב כ״ג י״ג הוא מדייק שאין להשיב על מעשה הקב״ה, שהכל הוא עושה כדין [4].

---

[1]) ע׳ ח״א 32 הע׳ 1... הולך על ר׳ ישמעאל. (בתנחומא ב׳ נ״ח נשאר מהכל רק מאמר קצר של ר״ע: צדקה שאתה עושה לנו לעוה״ב, בשביל שאנו קבלנו משפטיך בעוה״ז). ע׳ ג״כ לעיל 40 דעתו של ר״ע ע״ד קבלת היסורין.

[2]) השוה רוזנטל Vür apokryph. Bücher S. 98. באדר״נ פל״ט בא תיכף אחר המאמר הנ״ל, שבא שם מקוצר, (ע׳ 65 הע׳ 3) שורה של מאמרים העוסקים בשאלת התשובה, הסליחה והעונש ושכנראה גם הם של ר״ע כי אחריהם בא „הוא היה אומר״. ואח״כ באו מאמרים של ר״ע אעפ״י שנאמרו בשם ר׳ מאיר (ע׳ לעיל 76 הע׳ 6). ואלה הם המאמרים: תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם מחותם. ושלות רשעים סופה רעה והרשות קוברת את בעליה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. תשובה מכפרת עד (צ״ל: עם) יום המיתה, ויום המיתה בתשובה. משלמין לרשעים ומקיפין לצדיקים. משלמין לרשעים כבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר רע מעולם. ומקיפין לצדיקים כבני אדם שעשו את התורה בעין רעה ולא נמצא בהם דבר טוב. נותנים לאלו ולאלו קמעה, והשאר מונח להם מרובה. הוא היה אומר: הכל יוצא והולך ערום. והלואי שתהא יציאה כביאה (כלו׳: שיצא מהעולם בלא חטא כמו שבא בלא חטא). מתאים לזה (אם לא בכל) הוא הנוסח ב׳ שבאדר״נ פמ״ד. המשפטים א׳, ב׳ וה׳ נמצאים ביחד בתלמוד בבלי יומא פ״ו ב׳ קצת בנוסח אחר: תשובת המוחלטין מעכבת הפורענות ואעפ״י שנחתם עליו גזר דין של פורענות; שלות רשעים סופה תקלה; והרשות מקברת את בעליה; ערום יבנס לה וכו׳. שאת פני רשע לא טוב (משלי י״ח ה׳) לא טוב להם לרשעים, שנושאין להם פנים בעוה״ז... (שם) להטות צדיק במשפט — טוב להם לצדיקים, שאין נושאין להם פנים בעוה״ז... אשריהם לצדיקים, לא דיין שהן זוכין, אלא שמזכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות. כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה... המשפט השלישי דומה ממש למאמרו של ר׳ יהודה (ע׳ לעיל 33 הע׳ 2) בתוספתא יומא ה׳ (ד) י׳.

[3]) ב״ר כ״ו. וע׳ ג״כ ויק״ר ריש פכ״ח (אג׳ אמוראי א״י ח״ג 662 .2).

[4]) ע׳ לעיל 64.

את הרעיון ע"ד ממשלת הצדק האלהי מבקש ר"ע ליסד גם בכל פרט ופרט, כמו במאמר המובא לעיל ע"ד הזמן של משפט הרשעים בגיהנום [1], וכן ע"ד המשפט של הרשעים שנזכרו בכתבי הקדש אם יש להם חלק לעוה"ב [2]. בין אלה שאין להם חלק לעוה"ב חושב ר"ע גם הקורא בספרים החיצונים [3] והלוחש על המכה ואומר: כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך וכו' (שמות ט"ו כ"ו) [4] והמנענע קולו בשיר השירים בבית המשתאות ועושה אותו כמין זמר [5]. במשפטים האלה רצה ר"ע להביע במלים חמורות נגד עונות אלה. משפט כזה הוציא גם על מי שאינו משמש לתלמיד חכם, שאין לו חלק לעוה"ב [6].

ח. מאמרים פסידפיגרפיים.

בפרקי דר"א נמצאים מאמרים אגדיים בשם ר"ע, כמו בשם כל שאר גדולי התנאים, ואין שום הוכחה שבאמת ר"ע אמרם ואינם אלא מיוחסים לו, מפני שבעל המדרש הזה רצה בכך. אמנם רק מפרק כ"ה ואילך הוא משתמש

---

[1] ע' לעיל 71. מענין הוא החדוש שבמאמרו של ר"ע על הכתוב (קהלת ז' י"ד): זה לעמת זה עשה האלהים. ברא צדיקים, ברא רשעים, ברא גן עדן, ברא גיהנם. כל אחד ואחד יש לו שני חלקים אחד בג"ע ואחד בגיהנם, זכה צדיק נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע, נתחייב רשע נוטל חלקו וחלק חברו בגיהנם. חגיגה ט"ו. וע' לעיל 56.

[2] ע"ד דעותיו של ר"ע בענין הזה ע' לעיל 62 וח"א 100 הע' 1.

[3] משנה סנהדרין י"א (י') א'. לפי דברי הברייתא ספרים חיצונים הם ספרי מינים—יהודים נוצרים או כתות של כופרים (בספרים הנדפסים בא צדוקים במקום מינים וזהו שנוי שנעשה ע"י הצנזורה, ע' ד"ס). ע"ד הנאמר בירושלמי סנהדרין 28 ע"א, מי המה ספרים חיצונים. ע' ביחוד Joel, Blicke in den Religionsgeschichte I. S. 68—76 und Perles in R. d. E. I. III. 109. בכל אופן הפרטים הללו לא מר"ע יצאו. ע"ד שנאתו של ר"א לדרשותיהם של הנוצרים אפילו במקום שאינם נוגעים לעיקרי הדת נראה ממה שמסופר לעיל ח"א 82.

[4] משנה שם. תוספתא סנהדרין י"ב י', אבא שאול בשם ר"ע (השוה כ' ב' 2, 366). מוטל בספק אם הבאור, שנאמר בתלמוד ירושלמי (22 ע"ב) בשם רב ובבבלי בשם ר' יוחנן (סנהדרין ק"א.) וכן באדר"נ בשם ר' יוחנן בן נורי (פ' ל"ו) — ורוקק — הוא באמת לדעתו של ר"ע—או לא את הלחישה כשהיא לעצמה אסר, מפני שהיא אמונת הבלים, אלא מפני שמבזה כבוד ה' ותורתו, שרוקק. אם כך הוא או מובן הקשר שיש בין מאמר זה ובין המאמר ע"ד המנענע קולו בשה"ש בבתי המשתאות, שמובא בתוספתא. השוה לוי, Über ein Fragmente aus der Mischna des Abba-Saul, S. 35.

[5] ע' לעיל 58. [6] ע"פ אדר"נ סוף ל"ו. אולי כונת המאמר הזה הוא באותו המובן שבו נאמרה (ח"א 73 הע' 6) אזהרתו של רבו ר' אליעזר.

בשמו של ר״ע בשמונה מאמרים ישנים כתכנם [1]. במדרש משלי נמצאים מאמרים של ר״ע למשלי כ״ב כ״ב [2]; כ״ג כ״ד [3]) כ״ח כ״ז [4].

המדרש המיסטי יחס לר״ע, שמת מ״ת קדושים ו„שנכנס לפרדס" של חכמת הנסתר [5], מלוי תפקיד גדול בין שאר הגדולים הקדמונים — בחזיונותיו ובדעותיו. במדרש „היכלות" המיוחס לר׳ ישמעאל נאמר על ר״ע שהוא היה אחד מאלה, ששמע סתרי תורה מעל כסא הכבוד [6]. בהיכלות רבתי מסתייע ר׳ ישמעאל מר׳ עקיבא ע״ד איזה דברים שאמר בשם ר״א בן הורקנוס [7]. שם אנו מוצאים את ר״ע, יחד עם שאר גבורי חכמת הנסתר, יושב לרגלי ר׳ נחוניה בן הקנה [8]. במדרש של פלוסופיה של הטבע — תמורה — נאמר פעם שמחברו היה ר״ע ופעם ר׳ ישמעאל [9]. ביחוד אנו מוצאים את ר״ע עוסק בבאור האלפא ביתא העברית, שהוא יסוד של כתבי הקדש, ע״פ חכמת הנסתר, אחרי שגם בהלכה זה היה דרכו לדרוש על כל אות ואות. ההשקפה היסודית הזאת גרמה לידי הגשמה מיוחדה במינה של האותיות, שהן אבני היסוד של כתבי הקדש, של התורה. וע״י כבודה של התורה, שהיא חכמתו של הקב״ה, שקדמה לבריאת העולם ובה נתיעץ הקב״ה איך לברוא עולמו, גדל גם כבוד האותיות שלה. הדרשות על צורות האותיות ושמותיהן, שאחדים מהן לוקחו ממדרשים עתיקים, נאספו יחד בזמן הגאונים, והמלקט שם בראש „א״ר עקיבא" ומטעם זה נקרא

---

[1]) נסרוד בן השפחה נעשה למלך על סמך הכתוב משלי ל׳ כ״ב. פרק כ״ד. — אברהם חמא ארבעה מלכיות (ע״ד בר׳ ט״ו ט׳. המלכות הרביעית היא מלכות ישמעאל, כלומר הממלכה הערבית המושלימית!). פרק כ״ח. — הבאר שהלך עם אבותינו במדבר. פרק ל״ה. — הפגישה עם נערות כשנכנסים לעיר היא סימן טוב, ע״פ בראשית כ״ד. ר״ש פרק ל״ו. — השבטים יהודה ובנימין על ים ס״ת, ע״פ תהלים ס״ח כ״ח (במכילתא לשמות י״ד כ״ב אומר זה ר׳ מאיר), פרק ס״ב. — ע״ד התשובה, פרק ס״נ. — העגויים שסבלו בני ישראל במצרים, פרק ס״ח.

[2]) את המלות „כי דל הוא" הוא מחקה במלות אלו: דיו דלותו של עני, ולזה בא הפתגם: „מסתייא לעייקא שבקיה לעייקותיה", שמתבאר מתוך ב״ר י״ד (א׳), ש״ש תה׳ ב׳ ט׳ (כ״ך ב׳ 189, 2), שעל סמך פתגם זה באה תשובה של איש אחד מצפורי: „לא מסתייה לההוא גברא עקתיה, אלא דאתיה מעאקא ליה. (לא די לאיש צרתו, אלא שבאת להזכירהו עוד צרה). בבאור אותו הכתוב בא במדרש משלי בשם ר״ע אחרי הפתגם ההוא: „אין מרחמין בדין". [3]) „אביך" זהו הקב״ה ו„אסך" זו החכמה.

[4]) כל מי שנותן צדקה לעני — אין מחסור, ואם לאו — ומעלים עיניו רב מארות. ואח״כ בא „הוא היה אומר" שנזכר לעיל 48 הע׳ 4 על יסוד קהלת י״א ו׳. — עוד ע׳ לעיל 23 הע׳ 4 (ל׳ א׳ ד׳); ע׳ ח״א 114 הע׳ 6 (ל״ו ה׳); ע׳ לעיל 41 הע׳ 4 (י״א ד׳).

[5]) ע׳ לעיל 75 [6]) ע׳ לעיל 23 הע׳ 4 [7]) ע׳ ח״א 91. [8]) ע׳ לעיל 42.

[9]) ע׳ לעיל 32.

המדרש הזה „אלפא ביתא דר' עקיבא“ או „אגדה של ר״ע“, או „אותיות דר״ע [1]). נוסח אחר של המדרש הזה, ישנם הוא נושא עליו שמו של ר״ע, נוסד ג״כ בצרופי אותיות שונים [2]).

הרמזים שיש בקורות האלפא ביתא מונחים ביחוד ביסוד השיטה של „ספר יצירה“ שמיוחס לאברהם אבינו, ואח״כ יחסוהו לר״ע [3]). את ספר להשים הוא „ספר הישר“, מחבר אחד מהקדמונים מיחסו לר״ע [4]). בספר אחד קטן כתוב ארמית ע״ד המלאכים, מזמן הגאונים, נקרא ר״ע וסיעתו, בין ר' נחוניה בן הקנה וסיעתו ובין ר' יונתן בן עזיאל וסיעתו, בשם יודעי סתרים. ובסוף הספר הזה נאמר על ר״ע הזקן, שלעיני בשר ורוח שלו נגלו היכלות של מעלה וצפונותיהם [5]).

פרק שלשה עשר.

בני דורו של ר' עקיבא ותלמידיו הראשונים.

א. ר' טרפון.

חזון בעל אפי מיוחד בתוך האישים השונים של הדור הגדול ההוא, מזמן הרבן הבית השני עד הריסות ביתר — היה ר' טרפון, נצר מגזע הכהנים [6]).

[1]) ע' צונץ G. Vorträge S. 168 בית המדרש ח״ג XIV. באותו החלק 12—49 נדפס המדרש ההוא. ע' ביהמ״ד ח״ה XIV וע' 31-33. ע' ש. ואכט בסוף המבוא שלו לס' התנין (פריז 1866) p. 40 וכן בהוספה שם ע' 42—47 המדרש שמיוחס לר״ע ע״ד התנין. [2]) ביהמ״ד ח״ג 50—64.

[3]) לדי יילינק Beiträge zur Geschichte der Kabbala, S. 4. היה הראשון ר' יצחק די לטים (בהקדמתו לזהר דפוס קרימונה). שיחס את ס' היצירה לר״ע.— ע״ד הספר בעצמו ע' החקירות של העת החדשה מה' עפשטיין בברכים 28—29 של R. d. E. J. ומאמרי: Die Anfänge der heb. Grammatik S. 20—23 ושטיינשניידר Die heb. Übers. des Mittelalters S. 394.

[4]) ע' צונץ שם ע' 169. בן-יעקב Thesaurus libr. Heb. p. 234 N 492

[5]) ע' ביהמ״ד VI. 110 111. ע״ד דברים אחרים המיוחסים לר״ע ע' צונץ G. V. S. 405 An. a.

[6]) הירונימוס לישעי' ה' י״א מזכירו בין ר״א ובין ר' יוסי הגלילי. ע' גייגר Judische Zeitschrift V 273 (ששם הוא כותב לא נכון דלפון במקום טרפון), וקרויס Magyar Zsido Szemle VII, 581. אולי הקריאה טרפון נשתנתה בעברית מן Τρύφων; ויש שנכתב גם טריפון. ועיין של המחבר הזה: Lehnwörter II 287. שטרפון זה הוא אחד עם טרפון של Justinus Martyr ע' שירר Geschich. a Jud. Volkes 3. Auflage II 378.

זכרונות ימי ילדותו מגיעים עוד לזמן, שבו עוד היה הבית קים. הוא נשבע פעם: אקפח את בניי, אם לא ראיתי אחי אמי היגר באחת מרגליו עומד בעזרה והצוצרתו בידו [1]. וכן הוא מספר: עומד הייתי בין אחי הכהנים בשורה והטיתי אזני כלפי כהן גדול ושמעתיו מבליעו (את השם) בנעימת הכהנים [2].— גם אחרי שנחרב המקדש היה ר' טרפון מדקדק מאד כמו בזכיות כהונתו וכן בחובותיה. מספר [3]: מעשה בר' טרפון שהיה מהלך בדרך, מצאו זקן אחד, אמר לו: מפני מה הבריות מרננות אחריך, והלא כל דרכיך אמת וישר הן, אלא שאתה מקבל תרומה בשאר ימות השנה מכל אדם (כלו' אפילו מעם הארץ)? אמר ר' טרפון: אקפח את בניי אם אין הלכה בידי מר' יוחנן בן זכאי, מאימתי מותר אדם לקבל תרומה בשאר ימות השנה מכל אדם... ועוד מספר [4]: מעשה בר' טרפון שלא בא אמש לבית המדרש, לשחרית מצאו ר' גמליאל, אמר לו: מפני מה לא באת אמש לבית המדרש? אמר לו: עבודה עבדתי. אמר לו: כל דבריך אינן אלא דברי תימה, וכי עבודה בזמן הזה מנין? אמר לו: הרי הוא אומר (במדבר י"ח ז'): עבודת מתנה אתן את כהונתכם והזר הקרב יומת—עשו אכילת תרומה בגבולין (בערי א"י) כעבודת בית המקדש.—ומספר גם כן, שר' טרפון השתמש בזכות כהונתו בשביל להציל אנשים מרעב: מעשה בר' טרפון שקידש שלש מאות נשים בשני בצורת והאכילן בתרומה [5]. ראיה לזה, שמה שעשה ר' טרפון בגביית מתנות כהונה לא עשה בשביל טובת עצמו – הוא היה בכלל איש עשיר – שהיה משיב פדיון הבן לבעליהם [6].— קשה ועז היה ר' טרפון בבטוייו [7],

---

[1]) ירו' יומא פ"א ל"ח ע"ד. ספרי במדבר פיסקא ע"ה.

[2]) ירו' יומא 40 סוף ע"ד. בקה"ר ג' י"א [שם נאמר: עם שמשון אחי אמא על הדוכן והטיתי אזני כלפי כהן גדול... ועוד מספר ר' טרפון: פעם אחת שמעתי ונפלתי על פני]. [3]) תוספתא חגיגא סוף פ"ג.

[4]) ספרי במדבר 116 §; פסחים ע"ב: ביכלר העירני על לשון זה שנמצא גם בספרי זוטא (ילקוט ה"א תשנ"ד) ומדרש הגדול במדבר י"ח ז'. נוסח השבועה של ר' טרפון היה תמיד: „העבודה"! ע' ספרא ויקרא י"ט ט"ז. ברייתא זבחים י"ג.

[5]) תוספתא כתובות ה' א'. ר' מנחם בן נפח בשם ר' אלעזר הקפר בשם ר"ט. בלא שמות המוסרים נמצא בירוש' יבמות 6 ע"ב. אפשר שהיה כתוב ש' נשים, ומזה אח"כ יצא שלש מאות, ובאמת היו רק שתים או שלש*).

[6]) תוספתא בכורות ו' י"ד. ב. בכורות נ"א:

[7]) נודע הוא נוסח קללתו „אקפח את בניי" (ספרא ויקרא א' ה', ספרי במדבר

---

*) ולי נראה שזוהי פשוט מליצה גוזמאית כמו שאמר הרשב"ם, שבכל מקום שנא' שלש מאות אין זה אלא גוזמא. וע' חולין צ' ע"ב, תמיד כ"ט א' מאמרו של ר' אמי: דברו חכמים לשון הבאי וכו'.— המתרגם.

ועדין ורחמן במעשיו. בחוסו על אמו הזקנה שלא תלך יחף, שם את ידיו תחת כפות רגליה שתדרך עליהן [1]. ומעשה בר' טרפון שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו, צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר לאמו ולאשתו: רחצוה וסכוה וקשטוה ורקדו לפניה עד שתלך לבית בעלה [2]. את המצוה לשמח אשתו ובניו ברגל קיים ר' טרפון, שהיה מחלק להם קליות ואגוזים [3]. כשמתה אשתו, ארס ביום הראשון לקבורתה את אחותה ואמר לה: לכי ופרנסי את בני אחותך [4]. יראתו שלא להנות מתורתו היתה כל כך מרובה, עד שרק פעם אחת השתמש בזה שהודיע את שמו, כדי להנצל ממכות, ואחר כך היה תמיד מתחרט וקורא: אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה! [5].

בין התנאים שהתקוממו ביום שהורידו את ר' גמליאל מנשיאתו היה גם ר' טרפון, ובשיחה שהיתה אחת ביום ההוא בענין הלכה קראוהו ר' יהושע בן חנניה ור"א בן עזריה בשם אחי [6]. ביחוד עמד ביחס של קורבה לר' עקיבא, שאת מעלתו הרים בהתפעלות רבה [7]. ע"ד היחס הקרוב שהיה ביניהם תעיד האניקדוטה

---

§ 75, שבת קט"ז. ובשלשת ההע' שבאי כאן בראש הסעיף הזה. ור' יהודה הנשיא הזכיר את זאת כשדרש אחרי צאצאיו של ר"ט, ב"מ פ"ה. עוד צריך לציין את בטויו, נדה י"ג: „תקצץ ידו על טבורו". וכן, שם: „מוטב תבקע כרסו ואל ירד לבאר שחת". בקללתו השתמש בלשון נופל על לשון (שבת ט"ו.): „אקפח את בני, שזו הלכה מקֻפחת".

[1]) ירו' פאה 15 ע"ג. ביותר שלמות בירו' קדושין 61 ע"ב ומזה בלשון אחרת ובשנויים בתוספת קדושין ל"א: ד"ה ר' טרפון. בבבלי קדושין ל"א מספר שכך היה ר"ט עושה תמיד לאמו כשהלכה ממטתה או כששבה שם. גם בזה הספור של הירושלמי שבא בעברית—בלשון שהשתמשו בה התנאים הקדמונים—הוא היותר עתיק ושלא ר"ט מתפאר בעצמו בקיום מצות כבוד אב, אלא שאמו ספרה זאת לאחד מחכמי הדור בבואו לבקרה בחליה. [2]) אדר"נ פמ"א קרוב לסוף.

[3]) ירו' פסחים 37 ע"ב. אותו הדבר רק במה שנוגע לליל הפסח (כדי שלא ישנו התינוקות) מסֻפר בבבלי פסחים ק"ט ע"ב מר"ע. בברייתא נקרא ע"ז גם שם ר' טרפון).

[4]) ירושלמי יבמות 6 ע"ב. בבבלי סו"ק כ"ג ב' מספר זאת ע"ד ר' יוסף הכהן.

[5]) מספר ע"י ר' חנינא בן גמליאל, בן דורו של ר"ט, שגם בקדושין פ"א א' מסר איזו תוספתא שהחמיר ר"ט בעצמו, ירו' שביעית 35 ע"ב ובבבלי נדרים 62: גם כאן הנוסח של הירושלמי הוא היותר עתיק. [6]) משנה ידים ד', ג'.

[7]) ע' לעיל 26. בספרי במדבר לכ"ח כ"ו (פ' קמ"ה) ובבבלי מנחות ס"ח ב' מספר, שפעם אחת הקשהו תלמיד אחד, יהודה בר נחמיה, ור"ט שתק, שלא ידע מה להשיב. אמר לו ר"ע: יהודה, צהבו פניך, שהשבת את זקן, תמהני אם תאריך ימים. א"ר יהודה בר אלעאי אותו הפרק פרס הפסח היה, וכשעליתי לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? ואמרו לי: נפטר.

ע"ד הכסף שמסר לר' עקיבא לקנות אחוזה, שבפריה יתפרנסו ויעסקו בתורה, ור' עקיבא חלק את הכסף לחכמים עניים [1].—יחד עם שלשת התנאים שנזכרו למעלה, ר' יהושע, ר' אליעזר בן עזריה ור' עקיבא, הלך ר"ט לבקר את ר' אליעזר בן הורקנוס בחליו: נענה ר' טרפון ואמר: טוב אתה לישראל מגלגל חמה [שגלגל חמה בעולם הזה ורבי בעולם הזה ובעולם הבא [2]].— בראש אלה החכמים, שאלידם נלוה גם ר' יוסי הגלילי, הלך אל ר' ישמעאל לנחמו במות בניו. נאום הנחמה שלו היה: ומה אם בני אהרן — נדב ואביהוא — שלא עשו אלא מצוה אחת, שנא' (ויקרא ט' ט'): ויקריבו בני אהרן את הדם אליו, נאמר (שם י' ו'): ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה, בניו של ר' ישמעאל על אחת כמה וכמה [3]. כדאי לציין שכבואם לנחם את ר' ישמעאל, אמר ר"ט לחבריו: דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדה אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חברו [4]. מזה נראה שבדרשה באגדה לא היה כחו גדול, ובכלל, כפי שנראה מתורתו ודרך למודו [5], לא שם ר"ט לבו לעבוד במדרש האגדה בתור מקצוע מיוחד של חכמת התורה. — הדוגמאות החשובות ביותר של האגדה של ר"ט נשמרו במסרת אחת שבה מספר ע"ד השיחה שהיתה בינו ובין תלמידיו [6]: מעשה בר"ט שהיה יושב בצלו של שובך [7] בשבת במנחה,

---

[1]) ויק"ר סוף ל"ד, פסיקתא ר' פכ"ה (126 ע"ב), מס' כלה. בשבת כ"ה ע"ב נאמר שלר' טרפון היו ק' כרמים וק' שדות וק' עבדים עובדים בהם. ע' לעיל 50.

[2]) מכילתא שמות כ' כ"ג, ספרי דברים (פ' ל"ב). בסנהדרין ק"א ע"א נתחלפו השמות, ע' ח"א 119.

[3]) מו"ק כ"ח: [4]) ע' לעיל 3, הע' 6. [5]) ע' ח"א 162, הע' 6.

[6]) תוספתא ברכות ד' ט"ז. ושם אח"ז בא המעשה שעל השאלה מדוע זכה יהודה למלכות, אחר תשובתו של ר"ט, דנו התלמידים ר' אליעזר בן מתיא, ר' חנניה בן חכינאי, שמעון בן עזאי ור' שמעון התימני ובאו לידי מסקנות אחרות. במכילתא שמות י"ד כ"ב (וצ' ע"ב) מקושרת השיחה של התלמידים עם השיחה הראשונה שהיתה בין ר"ט ותלמידיו ומשתי השיחות הללו נעשתה שיחה אחת. ראיה לזה שבמכילתא נסדרו הדברים לא כהויתן, שהשאלה ההלכותית שבאה בתוספתא בראשונה ושהיא היתה הגורמת לכל השאלות שבאו אחריה, באה במכילתא שלא כשורה באמצע השיחה. — בשיחה השניה היה ר"ע יושב בראש וסותר מה שאמרו חבריו ולסוף אומר דעת עצמו. יותר נכון כנראה הוא נוסח השיחה שבא במדרש הלל (ביהמ"ד V, 95) שבמקום ר"ע בא בן עזאי ובמקום בן עזאי שמעון בן זומא. בשו"ט ע"ו נמסרה השיחה על השאלה למה זכה יהודה למלכות ע"פ המכילתא באפן חפשי.

[7]) במכילתא: „של יבנה". (ע' הערה הקודמת). — דרנבורג 393 הע' 3 מבקש ליישב בפלפול את השייכות שיש בין השאלה ההלכותית ובין שאר השאלות. וזהו רק מפני שנעלם ממנו נוסח התוספתא, שהוא העיקר, ומסך על נוסח המכילתא.

הביאו לפניו דלי של צונן, אמר להם ר"ט לתלמידיו: השותה מים לצמאו כיצד הוא מברך? אמרו לו: למדינו רבנו. אמר להן: בורא נפשות רבות וחסרונן. אמר להם: אשאל? [1] אמרו לו: למדינו. אמר להן: הרי הוא אומר (בר' ל"ז כ"ה): ויראו והנה ארחת ישמעאלים וגו', והלא אין דרכן של ערביים להיות נושאין אלא עורות מעלין ריח רעה ועטרן, אלא שנתנו את הצדיק ההוא בין דברים החביבין, [והרי דברים קל וחמר: ומה בשעת כעסן של צדיקים מרחמים עליהם, בשעת הרחמים על אחת כמה וכמה] [2]. אמר להם אשאל? אמרו לו: למדינו רבנו. אמר להם: מפני מה זכה יהודה למלכות [3]? אמרו לו: מפני שהודה בתמר [4].

נמסרו עוד שתי שיחות אחרות בשאלות אגדיות שר' טרפון נטל בהן מקום בראש, ואז השתתף גם ר' אליעזר המודעי. אחת היתה בפרשת המן,

---

[1]) ע' ספרי במדבר י"ח, י"ח (§ 118), ששם אומר ר"ט איזה חק וע"ז אמרו לו תלמידיו: רבינו למדינו, והוא הוכיח דברו בראיה מן הכתוב. וכן ממש במכילתא דברים ט"ו ב' (מהדורת הופמן ע' 11). השוה Die älteste Terminologie S. 96

[2]) במכילתא בהרחבת הלשון קצת, ובב"ר פ"ד ר' אבא בר כהנא. מה שבא אח"כ בתוספתא: „והרי דברים ק"ו ומה בשעת כעסו כך, בשעת הרחמים עאכו"כ". וע"ז ראיות מויקרא י' ה' וממ"א י"ג י"ח, — אין זה מר' טרפון.

[3]) מפני מה באו השאלות הללו סמוכות זו אחר זו? זהו מפני ששתי הפרשיות בר' ל"ז ול"ח נקראות בשבת אחת. אופנהיים ב„החוקר" א' 97 חושב שהיסוד ההסטורי בשיחה זו היה שהשיבו אז את ר"ג לנשיאותו.

[4]) בתוספתא כתוב „אמרו לו: מפני שהודה בתמר". ווהי טעות סופר, אלא שר"ט בעצמו השיב, כמו שהשיב גם על השאלה הראשונה.

ואולי המובן בתוספתא הוא אחר, לא כמו שכתוב לעיל 83 בהע' 6, ולפי זה לא צריך למחוק „אמרו לו". והנוסח של המכילתא אינו כל כך שונה מנוסח התוספתא. אמנם או צ"ל שנוסח מדרש הלל משובש. ומה שבא בתוספתא אח"כ מעשה בארבעה זקנים, הוא רק הפסקה בתוך השיחה שבין ר"ט ובין תלמידיו, ולהראות שגם אלה הזקנים בשיחתם עסקו בשאלה זו ובאו לידי החלטה זו, שמפני הודאתו של יהודה זכה למלוכה, והוסיפו הן מעצמן: אשר חכמים יגידו ולא כיחדו מאבותם, להם לבדם נתנה הארץ (איוב ט"ו י"ח י"ט), ואח"כ באה תשובתו של ר"ט: „אמר להם". השאלות באו לפי זה — כמו במכילתא — מר"ט וממנו באה גם התשובה האחרונה: מפני מה זכה יהודה למלכות מפני שקידש שמו של מקום על הים, שכשבאו שבטים ועמדו על הים, זה אומר: אני יורד, תחלה: וזה אומר אני יורד תחלה, קפץ שבטו של יהודה וירד בתחלה וקידש שמו של מקום על הים, ועל אותה שעה הוא אומר (תה' ס"ט ב'): הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש וכו' וכן הוא אומר (תה' קי"ד א'): בצאת ישראל ממצרים וכו' היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו — יהודה שקידש שמו של מקום על הים, לפיכך ישראל ממשלותיו. בסוטה ל"ז א' מובא זה במאמר אגדי ארוך של ר' יהודה בר אלעאי.

ור"ט קרא אז לר"א המודעי: עד אימתי אתה מגבב [דברים] ומביא עלינו! [1]. הוא בעצמו נתן באור בפרשה זו על מלת „כספור"—„אינו יורד אלא על האופסים" כלומר: שלא ירד המן פשוט על הארץ, אלא שהיה לו מתחת כעין מצע [2]. השיחה השניה היתה בעלית ר' טרפון על הכתוב (תה' ק"ו ג'): עושה צדקה בכל עת [3].

כמו כן היתה השיחה החשובה, שבה נטל ר' טרפון הלק בראש: מה גדול, תלמוד או מעשה? והוא ענה על זה מעשה גדול [4]. דעתו זו של ר' טרפון תלויה בפתגמים אחרים שלו, המדברים על דבר מעשה המצות בפועל ושהיחס שבין המקום ובין האדם הוא כיחס האדון אל פועל: „היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר מרובה ובעל הבית דוחק. הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל הימנה, אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך, ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא" [5]. — משמות כ"ה ח': ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, מדייק ר"ט: אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה. — אין אדם מת אלא מתוך הבטלה, שנא' (בר' מ"ט ל"ג): ויגוע ויאסף אל עמיו [6].

ר' טרפון אהב לקשט את דבורו במליצות לקוחות מן התנ"ך. אם אחד אמר לו דבר שמצא חן בעיניו, קרא ר' טרפון: כפתור ופרח! (שמות כ"ה ל"ג). ואם אמרו לו דבר שלא מצא חן בעיניו, קרא: לא ירד בני עמכם (בר' מ"ב ל"ח) [7]. — ע"ד הכתוב איוב כ"ח י"א שקרא ר"ט על ר"ע נזכר

---

[1]) ע' ח"א סוף 141. בנוסח שבזה ממש השיב ר"ט גם לר"ע במחלקת אחת בענין הלכה. ע' ספרא ויקרא א' ה' (6 ע"ב), ספרי במדבר י' ח' (75 §).

[2]) מכילתא לאותו פסוק. מה זה „אופסים"? ע' ביחוד קאהוט ערוך I, 223. בילקוט יש גירסא „קופסאי" (καψα capsa) ונשמט הקו"ף ונשאר „אפסאי" (השוה איסליו מן καταλυείς) ר' טרפון מבאר כפור מל' כפורת. השוה באור שבזה מהאמורא ר' יוסי בר חנינא ביומא ע"ה: טל מלמעלה, טל מלמטה ודומה כמו שמונח בקופסא.

[3]) נמנו בעליית ר"ט ואמרו... אמתר ר' לבי ה' ריש פרשה ו'. ע' ח"א 142 הע' 1. בשו"ט שם שאלו התלמידים את ר"ט, ר"ט ענה, והם השיבו על דבריו, ולסוף בקשו לשמוע דעתו של ר"א המודעי. [4]) קדושין מ': ע' לעיל פ"ב ריש סעיף ג'.

[5]) אבות ב' י"ט. דרנבורג 379 הע' 1 מזכיר את הפתגם הידוע Vita brevis, ars longa של היפוקרטיס. הפתגם השני דומה לפתגמו של ר"א בן ערך. ע' ח"א 53.

[6]) שניהם באדר"נ י"א (בהוי שבספר—ר' יוסי בעל המאמר השני).

[7]) ב"ר צ"א קרוב לסוף. ר' חנינא ור' מרינוס בשם ר' אבא נהוראי (ע' כ"ב 379 ,3).

כבר למעלה [1]. יפה הוא השתמשותו בכתוב דניאל ח׳ ד׳ למחלקת אחת שהשתתפו בה הוא ועוד חכמים: „פרה ששתתה מי חטאת ושחטה בתוך מעת לעת — זה היה מעשה והיה ר׳ יוסי הגלילי מטהר ור״ע מטמא, סייע ר״ט את ריה״ג, סייע ר׳ שמעון בן ננס את ר״ע, סלק ר״ש בן ננס את ר׳ טרפון, סלק ר׳ יוסי הגלילי את ר׳ שמעון בן ננס, סלק ר״ע את ריה״ג. אחר זמן מצא לו תשובה, אמר לו: מה אני לחזור? אמר: לא לכל אדם אלא לך, שאתה יוסי הגלילי אומר לך: הרי הוא אומר: והיתה לעדת בני ישראל למשמרת למי נדה חטאת היא, כשהם שמורים — מי נדה, ולא ששתתן פרה, זו היה מעשה ונמנו שנים ושלשים זקנים בלוד וטהרוהו. באותה שעה קרא ר״ט המקרא הזה: ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה וכל חיות לא יעמדו לפניו ואין מציל מידו ועשה כרצונו והגדיל — [זהו] ר׳ עקיבה. ואני הייתי מבין והנה צפיר העזים בא מן המערב על פני כל הארץ ואין נוגע בארץ והצפיר קרן חזות בין עיניו — זה יוסי הגלילי ותשובתו; ויבוא עד האיל בעל הקרנים אשר ראיתי עומד לפני האבל וירץ אליו בחמת כחו וראיתיו מגיע אצל האיל ויתמרמר אליו ויך את האיל וישבר שתי קרניו—זה עקיבה ושמעון בן ננס; ולא היה כח באיל לעמוד לפניו וישליכהו ארצה וירמסהו — זה יוסי הגלילי; ולא היה מציל לאיל מידו—אלו שלשים ושנים זקנים שנמנו בלוד וטהרוהו [2]. — בני אחותו של ר״ט היו יושבין לפני ר״ט; פתח ואמר (בר׳ כ״ה א׳): ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני. אמרי ליה: קטורה כתיב. קרא עליהם „בני קטורה׳ [3].

מכל המאמרים הקשים שאמרו התנאים נגד היהודים הנוצרים ביחוד קשה הוא מאמרו של ר׳ טרפון: אקפח את בני שאם יבואו (ספרי מינים) לידי שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן, שאפילו אדם רודף אחריו להרגו ונחש רץ אחריו להכישו, נכנס לבית עבודה זרה ואין נכנס לבתיהן של אלו, שהללו מכירין וכופרין והללו אין מכירין וכופרין, ועליהן הכתוב אומר (ישעי׳ נ״ז ח׳): ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך כי מאתי גלית [4].

---

[1]) ע׳ לעיל 26 הע׳ 3. וע׳ 82 בהע׳ „ואל ירד לבאר שחת׳. ספרא ויקרא א׳ ה׳— „שלא הטית ימין ושמאל׳.

[2]) תוספתא סוף מקואות. בספרי במדבר י״ט ט׳ § 124, לא בא בשלמות.

[3]) זבחים ס״ב: מפני מה שנה ר״ט בצחוק את שם קטורה לשם יוחני? אפשר ששם אחותו היה יוחני (Johanna) ורצה להניר בזה, שהם בני יוחני הם בני קטורה, כלומר מזרע אברהם, אבל לא בחיר זרעו. בבטוי זה „בני קטורה׳ השתמש (שם) גם רב יוסף, כאשר תלמידיו השיבו על דבריו מפני שלא הבינום כראוי.

[4]) שבת קט״ז. המהרש״א העיר בצדק שעיקר הדיוק של ר״ט הוא מהמלות „כי

עוד צריך להזכיר דוגמא של דרשה אחת אגדית והלכותית של ר"ט לבמדבר ה' ט"ו, שר"ע חולק עליו [1]. ועוד דרשתו לויקרא כ"ג מ' — „כפות תמרים" — „כַּפּוֹת", אם היה (הלולב) פרוד יכפתנו [2].

בפרקי דר"א יש שלשה מאמרים בשם ר"ט [3]. גם במדרש שוחר טוב ז' א' יש מאמר שנאמר בשם ר"ט ושהוא כנראה פסידיפיגרפי [4], וכמו כן המאמר שהובא בשמו לבר' כ"ב כ"ה במדרש אבכיר [5]. במדרש משלי נזכר ר' טרפון פעם אחת [6].

ב. ר' יוסי הגלילי.

הופעתו הפתאומית של התלמיד הגלילי בבית המדרש שביבנה היה חזיון בודד, הוא פתאם קם מתוך שורת התלמידים ונצח בהוכחותיו בהלכה את ר' טרפון ואת ר"ע [7], ומאז נצטרף גם הוא לחבורת החכמים המורים, ולפיכך לא נקרא על שם אביו, אלא על שם מקומו -- ר' יוסי הגלילי [8]; אולם

באתי גליתי. ע' לעיל פ"א סוף סעיף ה'. לפי דרנבורג, 379 יש רמיזן במאמרו של ר"ט ע"ד בני דורו שאינם מסוגלים לקבל תוכחה: „אם אמר לו טול קיסם מבין שניך, אמר לו: טול קורה מבין עיניך" (ערכין ט"ז:) למ"ש במתיא ז' ד'. אך הסיום של המאמר כנראה אינו מר"ט, כי איננו בספרא ובספרי, ובודאי שהוא לֻקח מבבא בתרא ט"ו ממאמרו של ר' יוחנן.

[1]) ע' לעיל 55. [2]) ספרא לאותו פסוק (102 ע"ד), סוכה ל"ב.

[3]) ליונה ב' א' (פרק י') ומזה במדרש יונה, ביהמ"ד I, 97; לבר' כ', פרק כ"ז. שהקב"ה החזיר את התורה על בני עשו וישמעאל, פרק מ"א.

[4]) המאמר הזה הוא הרחבה מהמאמר שהובא סתם בסו"ק 16:

[5]) ילקוט לאותו פסוק § 132 (מהדורת בובר ז').

[6]) לט' כ'. אחרי דברו של ר' ישמעאל (לעיל סוף פ"א). באו דברי ר' טרפון: „מצינו גדול מזה—כהן גדול משמש את ישראל ביום הכפורים". יפה היא המאמר שנאמר ספי כהן (ע' לעיל 81); כנראה כל הספור בא ממקור אמתי.

[7]) הופעתו הראשונה של ר' יוסי הגלילי בישיבה מספרת בפרטיות בספרי במדבר § 118, ובברייתא זבחים נ"ז. גם ר' טרפון וגם ר"ע קוראים לו „בני". ע' ג"כ לקמן 88 הע' 5 ע' ג"כ במכילתא דברים במקום שנזכר לעיל 84 הע' 1 „היה [שם] ר' יוסי הגלילי שבא תחלה לשמש נבאים".

[8]) אצל הירונימוס (ע' לעיל 80 הע' 6): Joseph Galiläus. בספרי זוטא במדבר י"ט (ילקוט ח"א 176) נזכרה „דרשה שנשא ר"י הגלילי בטבריה — ארץ מולדתו. „פעם היה ריה"ג יושב ודורש בכרם בטבריא". שם מספר בפרטיות ע"ד מחלקת שהיתה בינו ובין ר' שמעון בן חנינא, שישב על ידו. התנא הזה, שלא נזכר עוד בשום מקום (מה שנוגע לסנהדרין ק"א. ע' ח"א 140 הע' 7) הוא אולי ר"ש בן הסגן. במשנה ידים ד' ח' נזכרו בין אלה שחלקו נגד הפרושים אחד „צדוקי גלילי" (במשנה מהדורת

החסרון, שהיה בעיני חכמי הדרום, של אחיהם יושבי הצפון, שלא הקפידו על לשונם וגרועים במנהגיהם, לא הוסר לגמרי מר׳ יוסי גם אחרי שתפס מקום גדול בתוך חכמי יבנה ולוד. ברוריה (Valeria), המחוננה בשאר רוח, בתו של ר׳ חנינא בן תרדיון ואשת ר׳ מאיר, הרשתה לעצמה להשיב לו כשפגש אותה ברחוב ושאל אותה: באיזו דרך נלך ללוד? — גלילי שוטה! לא כך אמרו חכמים (אבות א׳ ב׳): אל תרבה שיחה עם האשה? היה לך לומר: „באיזה ללוד" [1]). ובכל זאת גדול היה ערכו בתוך שאר חכמי הישיבה. ר׳ טרפון היה מוקיר אותו מאד ושבחו שיכול לעמוד במחלקת גם נגד ר"ע [2]). עם ר׳ אליעזר בן עזריה עסק ביחד בבאורי מקרא [3]). ביחוד היה לו יחס של קירבה לר׳ עקיבה [4]). חלק גדול מהלכותיו הוא ממה שבא במחלקת בינו ובין ר׳ עקיבא. בין החכמים שבאו לבקר את ר׳ ישמעאל היה גם ר׳ יוסי הגלילי [5]) וכן בין אלה שתקנו תקנות לוד. וכן נזכר גם הוא בין החכמים שר׳ יהודה הנשיא מנה שבחן, ועליו אמר שהוא „מלקט יפה בלא גסות הרוח, שאחז בה מדת חכמים מהר סיני, והיה משנן בה כל חכמי ישראל" [6]). מדת החסד והרחמים

Lowe כתוב: מין גלילי). עוד תנאים נקראו מסבה זו ע"פ ארצותיהם: חנן המצרי, תלמיד ר"ע, נחום המדי, דיין בימים האחרונים שלפני חרבן הבית, ר׳ שמעון התימני.

[1]) עירובין נ"ג: בשם גלילי שוטה נקרא שם גם איזה הגוני מהגליל. — תוכחתה של ברוריה, שבעיקר התכַּוְּנָה לא כל כך נגד ר׳ יוסי הגלילי, כמו נגד מאמר החכמים, שהשפיל את ערך האשה, כמו בן הלעג שלה נגד מאמר דומה לזה „נשים דעתן קלות", ע׳ רש"י ע"ז י"ח: ד"ה „מעשה דברוריה". האשה הזאת, שידעה את ערכה בתור חכמה ובעלת איפי חזק, חשבה לה לחובה להגן על הנשים נגד מאמרי החכמים, המשפילים ערכן. ע"פ האגדה המסופרת ברש"י שם היא קבלה בעד זאת ענש חמור. [2]) ע׳ לעיל 86.

[3]) ב"ר י"ז. ע׳ ח"א 164, 3.

[4]) אם בשעת הפגישה הראשונה קרא לו ר"ע וכן ר"ט בתור צעיר ותלמיד בשם „בני" (ע׳ לעיל 87 הע׳ 7. פרנקל 125 שלא בצדק חושב שזו היא טעות סופר), הנה אח"כ היה ר׳ יוסי מדבר עם ר"ע כמו עם חבר שוה, ופעם אמר לו ע"ד באורו של ר"ע לכתוב בענין של הלכה: עקיבא! אפילו אתה מרבה כל היום כולה, איני שומע לך׳ (ספרא ויקרא ו׳ כ"ג, השוה זבחים פ"ב, דברים שכאלה אמר גם ר"א בן עזריה לר"ע בענין שבזה, מנחות פ"ט). ומהצד השני אמר ר"ע לר׳ יוסי הגלילי שבקש ממנו לתת לו טעם: לא לכל אדם, אלא לך שאתה יוסי הגלילי (תוספתא סוף מקואות). וכן הוא אומר לו בלשון של כבוד: אני אובין ואדון לפניך (משנה ע"ז ג׳, ה׳, ע׳ ווייס ח"ב 119 הע׳ ב׳, Die älteste Terminologie S. 8).

[5]) מו"ק ח׳: בשעת סונה היוחסין בין אלה שבאו לבקר את ר"א בן הורקנוס בחליו את ר׳ יוסי הגלילי במקום ר׳ יהושע בן חנניה. [6]) אדר"נ י"ג. בנשין כ"ז א׳ לא נאמר כלום ע"ד ר׳ יוסי. ע׳ ח"א 162.

שלו נשארה לזכרון עולם בתוך הספור על דבר אשתו הרעה שנתגרשה ממנו ונשאה לשומר העיר סומא, וכשנודע לר' יוסי ממצבה הרע, תמך אותה ביד נדיבה [1]. ע"ד חסידותו של ר' יוסי הגלילי מעיד הבטוי של בעל האגדה המצוין של המאה השלישית ר' שמואל בר נחמני, ששאלו כאה שנת בצרת, וזקן אחד כמו ר' יוסי הגלילי עובר לפני התיבה, מיד ירדו גשמים [2].

מבאורי כתבי הקדש של ר' יוסי הגלילי כבר נזכרו למעלה הבאורים שבהם הוא חולק על ר"ע [3]. ביחוד מענינת המחלקת בביאור דניאל ז' ט', יען כי שם ר"ע בעצמו הודה לר' יוסי הגלילי [4]. וכמו שהביע ר' יוסי בזה את הרעיון שהקב"ה שופט בדין וצדקה כאחד, כך הוא מבאר את הכתוב קשה המובן (בר' ו' ג'): לא ידון רוחי באדם — עוד איני דן מדת הדין כנגד מדת הרחמים [5]. אחדים מביאורי ר' יוסי יבואו לקמן:

— בר' כ"ח י"ב. והנה סלם,—הראה לו מנשה עשה סמל (סלם—סמל) [6].— בשמות י"ב י"א. ואכלתם אותו בחפזון — בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין [7]. שם פסוק כ"א. משכו וקחו לכם — משכו מעבודה זרה והדבקו במצוה [8].— שם פסוק ל"ו. וישאילום. האמינו בם, שהיו אומרים: ומה באפלה לא עשו, עכשיו הן נחשדין? [9].— ויקרא ב' ז'.

---

[1]) ב"ר י"ז, ויק"ר ל"ד; בירושי כתובות 34 סוף ע"ב בקצרה.

[2]) ר' שמואל בר נחמן בירוש' ברכות 9 ע"ב. מענין הוא שהקראי מהמאה העשירית סהל בן מצליח מנגה אלה שקוראים ,יא ר' יוסי הגלילי רפאני!' ע' פינסקר לקוטי קדמוניות 32 (הוספות). השוה נ"כ הדסי באשכול הכופר. אלפא בית אות ק"ד (ובאים אל קבר ר' יוסי הגלילי ואל קבר כל חכם). ע"ז העירני פ' פ' פרנקל.

[3]) ע' לעיל 53 המחלקות לבר' כ"ב א', שמות כ"ד י"ט, דברים כ' ח', שם ל"ג כ"ג, ש"א י' ב', תה' ס"ח י"ז. עוד לויקרא ט"ז א' ע' 35 הע' 3 לדברים י"ב ב' ע' 52 לדברים י"ג ב' ע' 46 הע' 1, לש"ב ז' כ"ג ע' ח"א 87, 8 ולעיל 11 הע' 2.

[4]) ע' ח"א 163. על דבריו של ר"ע משיב ר' יוסי: עקיבא! עד מתי אתה עושה שכינה חול. חגיגה י"ד. (השוה לעיל 88 הע' 3).

[5]) ב"ר כ"ו. הנוסח הזה נראה יותר עתיק מהנוסח היותר ארוך שבאדר"נ ל"ב: אמר הקב"ה: איני משוה (נ"א: דן) יצהיר על יצר הטוב, אימתי? עד שלא נחתם גזר דינם. אבל נ' נ"ד שניהם שוים בעבירה. [6]) תנחומא ב' ויצא 7.

[7]) מכילתא לאותו פסוק (7 ע"ב). השוה לעיל 5 הע' 9.

[8]) מכילתא לאותו פסוק. וזהו מתאים למה שבאר ר' יוסי הגלילי את הכתוב ש"ב ז' כ"ג (ע' ח"א 87 הע' 8), שישראל היו במצרים עובדי ע"ז.

[9]) מכילתא לאותו פסוק (14 ע"ב). לשמות י"ט ח' ע' כ"ב 419, 1. בנר'.

מרחשת — יש לה כסוי, מחבת — אין לה כסוי [1].— דברים כ״א כ״א. זולל וסובא. וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה: יצא לבי״ד ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב [2].— ש״ב י״ד כ״ו. והיה מקץ ימים לימים אשר יגלח,— נזיר ימים היה, והיה מגלח אחת לשלשים יום [3].—

מהפרשנות ההלכותית צריך להזכיר את דרשתו למלה „אך" — אך חִלֵּק (נ״א: לחלק), כלומר: המצוה שבה כתובה „אך" איננה כוללת, אלא שרק חלק ממנה הובה [4]. ולפיכך מהכתוב שמות ל״א י״ג — אך את שבתותי תשמרו, הוא לומד שספקו נפש דוחה את השבת „אך—חלק: יש שבתות שאתה דוחה, ויש שבתות שאתה שובת" [5].—

גם ר׳ יוסי הגלילי בדרשותיו אהב, כמו ר״ע, להרחיב את ספורי המקרא ע״י חזיונות שירה. חזיונו ע״ד הרי תבור וכרמל בדרשתו לתהי׳ ס״ח י״ז נזכר כבר לעיל [6]. על יסוד חזיון זה של תנודת ההרים בא גם חזיונו זה: כשנכנסו ישראל לים, כבר הר המוריה נעקר ממקומו, ומזבחו של יצחק הבנוי עליו ומערכתו הערוכה עליו, ויצחק כאלו עקוד עליו ונתון על המזבח, ואברהם

---

[1]) ספרא לאותו פסוק (11 ע״א); משנה מנחות ה׳, ח׳. בבבלי לאותה משנה (מנחות ס״ג.) אחרי שנסו להגב למצוא יסוד לדברי ר״י סגורת המלה, נמרו כי הוא למד זאת ע״פ הקבלה.

[2]) ספרי לאותו כתוב 220 §, ברייתא סנהדרין 72. בספרי נשמט „הגלילי". את הכטוי „הגיעה התורה לסוף דעתו" נמצא גם במאמרו שהובא לעיל 46 הע׳ 1, לדברים י״ג ב׳. במשנה סנהדרין ה׳ ח׳ בא רק הסוף סתם: בן סורר נידון על שם סופו. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב. ע״ד המשך המאמר ע׳ להלן.

[3]) מכילתא לשמות ט״ו א׳ (36 ע״א). בתוספתא סוטה ו׳ ט״ז נשמט הגלילי, בנדפסת, וגם בכ״י וינה בא במקום ר׳ יוסי — ר׳ נהוראי, והמאמר שאחרי זה במקום ר׳ נהוראי בא ר׳ יוסי. ע׳ כ״ב בנר׳ 174, 5 ; 380, 4. [4]) ע׳ וויס ח״ב 120.

[5]) מכילתא לאותו פסוק (103 ע״ב). בתוספתא שבת ט״ו (ט״ז) ט״ז רק ר׳ יוסי, רק המאמר הוא יותר מלא—ש„אך" מוציא מילה ועבודת המקדש שדוחות את השבת. בברייתא יומא פ״ה כ׳ בעל המאמר המקוצר הוא ר׳ יוסי ב״ר יהודה. במכילתא י״ח ג׳ (58 ע״ב) אומר ר״י הגלילי: גדולה מילה שדוחה את השבת החמורה, שחייבים עליה כרת. במשנה נדרים ג׳ י״א—רק ר׳ יוסי. ואולם במשנה שבתלמוד הירושלמי — ר׳ יוסי הגלילי. [6]) ע׳ לעיל 54.

כאלו פשט ידו ולקח את המאכלת לשחוט את בנו [1].— ע״ד מנין המכות שלקו המצרים על הים הוא אומר: מנין שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות? במצרים מה הוא אומר? ויאמרו החרטומים אצבע אלהים הוא (שמות ח׳ ט״ו), ועל הים מה הוא אומר? וירא ישראל את היד הגדולה (שמות י״ד ל׳), אמור מעתה: במצרים לקו עשר מכות ועל הים חמשים מכות [2].— בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה. וכיצד אמרו שירה? עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו, כיון שראו את השכינה, עולל הגביה צוארו, ותינוק שמט דד מפיו, ואמרו: זה אלי ואנוהו (שמות ט״ו א׳), שנא׳ (תה׳ ח׳ ג׳): מפי עוללים ויונקים יסדת עוז [3].

באופן מיוחד מבאר ר׳ יוסי את הכתוב (מ״א ח׳ י״א): ולא יכלו הכהנים לעמד לשרת מפני הענן — מלמד שנתנה רשות למלאכים לחבל [4].— במאמר דימונולוגי שכזה הוא מבאר את הכתוב שמות ל״ג כ״ב: והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי, וכמובן שכזה מבאר גם את

---

[1]) מכילתא לשמות י״ד ט״ו: מגיד, שבזכותו של אברהם נקרע הים.

[2]) מכילתא לי״ד ל׳ (33 ע״ב). השוה גם את הערתו של ר״ה, שאינה מובנה, ע״ד השטח של השליו ע״פ במדבר י״א ל״א, מכילתא לט״ז י״ג (48 ע״ב).

[3]) סוטה ל׳: ת״ר דרש ריה״ג... קצת שונה בירו׳ סוטה 20 ריש ע״ג. במכילתא ט״ו א׳ (ומזה בתנחומא בשלח ט״ו א׳ ושו״ט ח׳ ג׳) באה דרשה אחרת של ריה״ג לכתוב שבתהלים הנז׳, וגם בצורה אחרת [המאמר שבבבלי נא׳ בשם ר״מ שאפי׳ עוברין במעי אמן אמרו שירה, מיוחס במכילתא לריה״ג ע״פ איוב ג׳ ט״ז]. הברייתא שבשני התלמודים נראה שהיא הנוסח העתיק, ובמכילתא באו בטעות דברי ר׳ יהודה הנשיא ונתיחסו לריה״ג, ולר׳ יהודה הנשיא נתיחס הדרש שמתאים עם הברייתא, שעולל פי׳ ילדים יותר גדולים ע״פ ירמי׳ ט׳ כ׳ ואיכה ד׳ ד׳.—מפליא הוא שדומה למאמרו זה של ריה״ג נמצא בחכמת שלמה סוף פ׳ י׳. שע״ז הע״ר Kronet in Rahmers Jud. Litter. 1882 p. 20

[4]) ספרא סוף הפתיחתא (3 ע״ב). הראב״ד בפירושו שם וכן הילקוט למ״א ח׳ גורסין במקום „למלאכים״—למחבלים, וכן בבמדבר ר׳ י״ד קרוב לסוף. השם „מחבלי״ רומה לשם העברי „מלאך משחית״, ש״ב כ״ד ט״ז, או „המשחית״ שמות י״ב כ״ג. והם הם „מלאכי חבלה״, שלהם מדמה ר׳ לוי בר סיסי את הפרסים, קדושין ע״ב סוף ע״א. השוה ג״כ מדרש „מעשה תורה״ (ביהמ״ד II, 97). בנוסח אחד אפוקריפי של צואת ר׳ יהודה הנשיא: בי״ח רבבות מלאכי חבלה, וע״ז בא כביכול הוספה של ר״ע „שכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל״, ואם כן זהו כמעט דבר אחד כמו שאמר בספרא ריה״ג. בנוסח אחר (שאגבלום, שלשה ספרים נפתחים 14 ע״א) נשמטה ההתחלה „משיב ר״ע אמרי״. ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי מדבר ע״ד „מלאכי שטן״, תוספתא ע״ז א׳ י״ז.

הכתוב תה׳ צ״ה י״א: אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי[1]. — שמות ט״ז י׳. והנה כבוד ה׳ נראה בענן — כל זמן שישראל מבקשים לרגום את משה ואת אהרן מיד וכבוד ה׳ נראה בענן. להלן הוא אומר (במדבר י״ד י׳): ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים, וכבוד ה׳ נראה וכו׳... וכל כך למה? אמר הקב״ה: מוטב שילקה עמוד הענן, ואל יסקל משה ואהרן[2].

במחלקת—מה גדול תלמוד או מעשה? אמר ר׳ יוסי הגלילי: תלמוד גדול[3] שקדם לחלה ארבעים שנה, לתרומות ומעשרות המשים וארבע, לשמטים ששים ואחת, ליובלות מאה ושלש. והשכר של תלמוד תורה מפורש בדברים י״א י״ט ובתהלים ק״ה מ״ד ומ״ה[4]. — לפי מסרת אחרת השוה ר׳ יוסי הגלילי את התלמוד ואת המעשה כאחד[5], לפי דרשתו על הכתוב (שה״ש ב׳ י״ד): יונתי בחגוי הסלע, שחבויין בסתרן של מלכיות, הראיני את מראיך זה מעשה הטוב; השמיעני את קולך זה התלמוד, כי קולך ערב זה התלמוד ומראך נאוה זה מעשה הטוב[6]. — ויקרא י״ט ל״ב. והדרת פני זקן — אין זקן אלא זה שקנה חכמה[7].

ע״ד ישראל ויחוסו לאומות העולם נשארו מאמרים אחדים שנביאם כאן: על הכתוב שמות ט״ו י״ח: ה׳ ימלך לעולם ועד, — אלו אמרו ישראל על

---

[1]) ספרא שם. לזה שייך ג״כ באורו (הנ״ל 89) לבר׳ ו׳ ג׳ שאת דור המבול דן רק בפרת הדין בלא השתתפות של מדת הרחמים. [2]) מכילתא לאותו פסוק (48 ע״א).

[3]) ספרי לדברים 41 §, קדושין מ׳: שם נשמט „הגלילי״. ע׳ לעיל 90, הע׳ 2, 3, 4.

[4]) התורה ניתנה על הר סיני בשנה הראשונה לארבעים שנה שנסבו במדבר. ומצות חלה התחילו לקיים רק כשבאו לארץ ישראל, אחר ארבעים שנה. מצות תרומות ומעשרות באו רק לאחר שנכבשה ונתחלקה א״י. וזהו י״ד שנה (ע׳ לעיל 7). שבע שנים אח״כ היה שנת השמטה הראשונה וארבעים ותשע שנה אח״כ היה היובל הראשון. חשבון אחר כרונולוגי של ר׳ יוסי נמצא להלן 93 הע׳ 4.

[5]) שהשיר ב׳ י״ד.

[6]) כצ״ל (ע׳ מתנות כהונה). באדר״נ י״א באו שני דברים מר׳ יוסי הגלילי שבהם הוא מבאר את מאמרו של ר׳ טרפון עיר הבטלה (לעיל 85 הע׳ 6.).

[7]) ספרא לאותו פסוק (91 ע״א). הברייתא קדושין ל״ב ב׳ מסבירה, „שנא׳ (משלי ח׳ כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו. יכול יעמוד מפניו ממקום רחוק? ת״ל: תקום והדרת, לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור. יכול יהדרנו בממון? ת״ל: תקום והדרת — מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בו חסרון כיס. יכול יעמוד מפניו בבית הכסא ובבית המרחץ? ת״ל: תקום והדרת — אין קימה אלא במקום שיש הידור. יכול יעצים עיניו כמו שלא ראהו? ת״ל: ויראת מאלהיך. דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך. (הדרשת כאלה ע״פ נוטריקון „זקן—זה־קנה״ נמצאות עוד בשתי מחלקות שחלק על ר״ע לעיל 54 בבאור „צלצחי״ „ותרצדון״).

הים ה' מלך לעולם ועד, לא היתה אומה ולשון ישולטת בהן לעולם, אלא אמרו: ה' ימלך לעולם ועד — לעתיד לבוא, על עמך צאן מרעיתך, זרע אברהם אוהבך, בני יחידך יצחק, עדת יעקב בנך בכורך, גפן שהסעתה ממצרים וכנה אשר נטעה ימינך [1]. — על הכתוב (שמות ט"ו ב'): זה אלי ואנוהו, שבאו עליו פירושים שונים אומר ר' יוסי כמו ר"ע: נוינו (?) ושבחו להקב"ה בפני כל אומות העולם [2]. — הרי זה דבר גנאי לישראל, שאוה"ע אין מניחין מה שמסרו להם אבותיהם, וישראל מניחים מה שמסרו להם אבותיהם, והולכים ועובדים עבודה זרה [3]. — גם אומות העולם מקבלים שכר בעד מעשיהם הטובים. ולפיכך אמר ר' יוסי הגלילי על הכתוב (ויקרא י"ח ג'): כמעשה ארץ מצרים, אחר שהכתוב שוקל מעשה ארץ מצרים כמעשה ארץ כנען ומעשה ארץ כנען כמעשה מצרים, מפני מה זכו הכנענים לישב בארצם ארבעים ושבע שנים, שנא' (במדבר י"ג כ"ב): וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים? אלא בשכר שכבדו את אברהם אבינו, שאמרו לו: שמענו אדוני נשיא אלהים אתה בתוכנו (בר' כ"ג ה'), בני אדם שכבדו את אברהם אבינו זכו לישב בארצם ארבעים ושבע שנים [4].

מאמרי המוסר של ר' יוסי הגלילי הם אלה: — בוא וראה מה כח עברה קשה, שעד שלא פשטו ידיהם בעברה לא היו בהם זבין ומצורעין, משפשטו ידיהם בעברה (כלומר בעון העגל) היו בהם זבין ומצורעין [5]. — ע"ד היצר הרע והיצר הטוב יש שלשה סוגים בבני אדם: צדיקים יצר טוב שופטן, שנא' (תה' ק"ט כ"ב): ולבי חלל בקרבי; רשעים יצר רע שופטן, שנאמר (תה' ל"ו ב'): נאם פשע לרשע בקרב לבי; בינונים זה וזה שופטן, שנא'

---

[1]) מכילתא לאותו פסוק (44 ע"א).

[2]) מכילתא לאותו פסוק (37 ע"א). ע' לעיל 37. הגירסא של מאמר ר' יוסי, שאינו שונה כמעט מדברי ר"ע, מוטלת בספק. ע' הערות פרידמן שם.

[3]) ספרי לדברים י"ג ז' (על יסוד הכתוב „אשר לא ידעת אתה ואבותיך" שהיא תוכחה).

[4]) ספרא לויקרא י"ח ג' (85 ע"ג). ארבעים ושבע שנים הן מקריעת ים סוף עד התחלת הכבוש של א"י, יחד עם השבע שבבמדבר י"ג כ"ב. (ע' לעיל 92).

[5]) ספרי במדבר ה' ג', סוף 1 §, ומזה בבמדבר ר' ז'. [המאמר הזה מתבאר ממה שנא' ברבה שם: כשעשו אותו מעשה (של העגל) נעשו מצורעים, שנא' (שמות ל"ב כ"ה): וירא משה את העם כי פרוע הוא (דריש גזרה שוה פרוע פרוע ויקרא י"ג מ"ה), ואומר (ישעי' י"ז י"א): ביום נטעך כו' וכאב אנוש, לפיכך אמר האלהים למשה: הפרש המצורעים שביניכם ממחנה ישראל, שהם עשו אותו המעשה, וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב. — המתרגם]. — את הכתוב דברים כ' כ"ח דורש ריה"ג הירא מעברות שבידו, ע' לעיל 53.

(תה' קי"ט ל"א): כי יעמד לימין אביון להושיע משופטי נפשו[1]. — ע"ד ההבדל המוסרי שבין הצדיק והרשע מדבר גם המאמר שבו מחוה ר' יוסי את טעמו למה צותה התורה להמית בן סורר ומורה[2]. — מיתתן של רשעים הנאה [נ"א: נאה] להם והנאה [נ"א: ונאה] לעולם, ולצדיקים רע להן ורע לעולם; יין ושנה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, ולצדיקים רע להם ורע לעולם; פזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, פזור לצדיקים רע להם ורע לעולם; כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם, ולצדיקים הנאה להן והנאה לעולם; שקט לרשעים רע להם ורע לעולם, לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם[3].

דומים זה לזה בבנין המשפט באו שני מאמרים מריה"ג ע"ד התשובה והשלום: גדולה תשובה שמביאה לידי גאולה! שנא' (ישעי' נ"ט כ'): ובא לציון גואל ולשבי פשע וכו'[4]. גדול השלום, שבישעת מלחמה אינו פותח אלא בשלום! שנא' (דברים כ' י'): כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום[5].

---

[1]) ברכות ס"א: באדר"נ ל"ב הנוסח הוא כך: צדיקים נוטל מהן יצר הרע ונותן להם יצר טוב, שנאמר: לבי חלל בקרבי [לבי—זהו לב אחד, יצר אחד, היצר הרע מת בקרבי.—לבב מורה על שני יצרים, כמ"ש בספרי ו' ה', § 32 ובמשנה ברכות ט' ה' ובתוספתא ברכות ז' ו' בכל לבבך—בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע, (ביצר טוב—למצות עשה וביצר רע להכניעו במצות ל"ת.—המתרגם)]. ע' רש"י ברכות ס"א ר"ע ע"ב.—רשעים נוטל מהם יצר טוב ונותן להם יצר הרע, שנא': נאם פשע לרשע בקרב לבי. בינונים נותן להם זה וזה, את שבא ליצר הרע, יצר הרע שופטו, את שבא ליצר טוב, יצ"ט שופטו, שנא' (תה' קי"ט ל"א): להושיע משופטי נפשו (שני שופטים). בילקוט תה' קי"ט (§ 868) בא הנוסח של אדר"נ, אך שם האומר בא שם בטעות ר' אלעזר בן פרטא. השגיאה הזאת באה מפני שמתחלה בא מאמר של ר"א בן פרטא ואח"כ מאמר של ר' יוסי והמאמר שלנו מתחיל „הוא היה אומר", ובעל הילקוט חשב ש„הוא היה אומר" מוסב על ר"א בן פרטא. בילקוט תה' ל"ו (§ 727) בא הנוסח של התלמוד, אבל האומר הוא ר' אלעזר בן פדת, וזהו שי"ב טעות מפתרון לא נכון של ר"ת „ר"א ב"פ" (ר' אלעזר בן פרטא).

[2]) המקורות נרשמו לעיל 90 הע' 2.

[3]) משנה סנהדרין ע"ב: בספרי רק שלשה דברים והפוכם. בברייתא בא כמו במשנה רק חסר „כינוס". צריך לציין כי בספרי במקום „הנאה" כתוב תמיד „נאה". גם רבינוביץ בד"ס מציין נירסאות „נאה, יפה, טוב". „נאה" יותר מתאים בתור הפוך „לרע". ומנאה קל היה להשתבש „להנאה".

[4]) ילקוט ישעי' נ"ט (358). המקור לזה הוא מיומא פ"ו א', ששם צריך לתקן בנדפס ע"פ המקורות שהובאו בד"ס. מאמרו של ריה"ג נתחבר יחד עם מאמרו של ר' יונתן למאמר אחד (ע' אג' אמוראי א"י ח"א 62). דעה זו אמנם כבר נאמרה ע"י ר"א בן הורקנוס, ח"א 101.

[5]) בספרי במדבר § 42 נמצא בין שאר המאמרים ע"ד השלום גם המאמר הזה

דוגמא אחת של באור אליגורי של פסוק אחד בתורה הנוגע להלכה נמסרה ע״י בעלי האגדה מריה״ג. על הכתוב בר׳ ג׳ ט״ז: והוא ימשול בך, אומר ריה״ג: יכול מכל צד? תלמוד לומר (דברים כ״ד ו׳): לא יחבל רחיים ורכב[1]). המאמר הזה ביחוד חשוב מפני שכשידוע היתה לריה״ג אשה רעה[2]).

במשלים מבאר ריה״ג שני ספורים בכתבי הקדש. לשמות י״ד ה׳: ויהפך לבב פרעה, משל למה הדבר דומה לאדם שנפל לו בית כור בירושה ומכרה בדבר מועט, הלך הלוקח ופתח בה מעינות ונטע בה גנות ופרדסין, והתחיל המוכר ליחנק על שנתן ירושתו בדבר מועט; כך נעשה למצרים, ששלחו ולא ידעו מה שלחו, עליהם מפורש בקבלה (שה״ש ד׳ י״ג): שלחיך פרדס רמונים[3]). — ולדברים ט׳ י״ז: ואתפש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם. אמשול לך משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לשלוחו: צא וקדש לי נערה יפה וחסידה ומעשיה נאין, הלך אותו שליח וקידשה, לאחר שקידשה הלך ומצאה שזנתה עם אחר, מיד היה דן קל וחמר מעצמו ואמר: אם אני נותן לה כתובה מעכשיו, נמצא מחייבה מיתה ונפטרנה מאדוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן קל וחמר מעצמו, אמר: היאך אני נותן לבני ישראל

(שם הובאו עוד ראיות מדברים ב׳ כ״ז ומשופטים י״א י״ג) רק שם ריה״ג לא נקרא עליו. אולם בודאי שהוא שלו, כי גם בויקיר ט׳ וכן בפרק השלום בדרך ארץ זוטא נאמר מאמר זה בשם ריה״ג*).

[1]) ב״ר כ׳. ריה״ג דורש את הכתוב „רחיים ורכב״ באופן אליגורי ע״פ איוב ל״א י׳. וזהו מפני שהכתוב „לא יחבל רחיים ורכב״ בא אחר הכתוב „ושמח את אשתו אשר לקח״. (ע׳ מתנת כהונה). כדאי לציין שגם הקראים מבארים כך את הכתוב הזה, לפי עדותו של אבן עזרא (שם): אמרו המכחישים כי נדבקה זאת הפרשה עם ושמח את אשתו, כי [זהו] רמז למשכב, כי אסור שימנע מן המשכב, וגם הם סמכו על איוב ל״א י׳. ואעפ״י שבספרי אין דרשה זו וגם במכילתא דר״ש (Neue Collectaneen S. 30) איננו, ובכל זאת אין להטיל ספק במסרת שבאה במדרש רבה, ובפרט אחרי שאנו יודעים, שריה״ג היה דורש סמוכין, (ע׳ וייס ח״ב 120). [2]) ע׳ לעיל 89.

[3]) מכילתא שמות י״ד ה׳ (26 ע״ב). בפסיקתא 84 א׳ חסר הגלילי. ע״ד הנוסחאות השונות של השמות שמסרו את המאמר בשם ריה״ג בשה״שר לאותו פסוק—ע׳ בובר בהערתו לפסיקתא שם. השוה ח״ב 142, 4. אג׳ אמוראי א״י ח״א 79, שם ח״ב 386, 4. ר׳ יוסי מבאר „שלחיך״ דומה ל„שלחנו״ בשמות י״ד ה׳. באור אחר לשה״ש ב׳ י״ד ע׳ לעיל 92.

*) שם, בדרך ארץ זוטא, יש עוד מאמרים מריה״ג עד השלום: אף שמו של משיח נקרא שלום, שנא׳ (ישעי׳ ט׳ ה׳): אבי עד שר שלום. גדול הוא השלום, שבשעה שמלך המשיח נגלה לישראל אין פותח אלא בשלום, שנא׳ (ישעי׳ נ״ב ז׳): מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום. במדרש משלי לפ״ו י״א יש נ״כ מאמר ע״ש ריה״ג.

את הלוחות הללו, מזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה, שכך כתוב בהן (שמות כ"ב י"ט): זובח לאלהים יחרם וכו', אלא אאחוז בהן ואשברן ואחזירן למוטב [1]). — לא משל, אבל מעין משל הוא דרשתו של ריה"ג: מאי דכתיב (תהלים קל"ט י"ד): אודך על כי נוראות נפליתי נפלאים מעשיך. בוא וראה [2]) שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם — אדם נותן זרעונים בערוגה כל אחת ואחת עולה במינה, ואילו הקב"ה צר העובר במעי האשה, וכולם עולין למין אחד (אעפ"י שהזרע הוא מדאב ומהאם ומ"מ הולד הוא רק ממין אחד).

במאמר אחד מציג ר' יוסי הגלילי את האדם בתור עולם קטן [3]): כל מה שברא הקב"ה בארץ ברא באדם. משלו משל למה הדבר דומה? לאחד שנטל את העץ (כלו': לוח של עץ) ומבקש לצור צורות הרבה, ואין לו מקום לצור, ויש לו צער, אבל המצייר בארץ [מצייר] והולך ומבדיל הרבה הרבה, אבל הקב"ה ית"א שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים בחכמתו ובתבונתו ברא את כל העולם כולו: ברא את השמים ואת הארץ, עליונים ותחתונים ויצר באדם כל מה שברא בעולמו. ברא הורשים בעולם וברא הורשים באדם, זה שערו של אדם. ברא היה רעה בעולם וברא היה רעה באדם, זה הכנימה, וכו'. הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם [4]).

בחתימה צריך להזכיר את המאמר שבו נחם ריה"ג את ר' ישמעאל [5]). וספדו לו כל ישראל וקברו אותו (מ"א י"ד י"ג), והלא דברים ק"ו: ומה אביה בן ירבעם שלא עשה אלא דבר אחד טוב דכתיב ביה: יען נמצא בו דבר טוב— כך, בניו של ר' ישמעאל על אחת כמה וכמה.

במדרש משלי יש מאמרים רבים — בודאי אפוקריפים — של ר' יוסי הגלילי [6]). אחדים מהם מיוחסים לריה"ג ובאמת הם של בנו, ר' אלעזר, שאליו מיוחסים הל"ב מדות [7]).

---

[1]) אדר"נ ב'. בשמ"ר פ"ג סתם (ע' אג' אמוראי א"י ח"ג 490, 2). הסיום של המשל „ונפטרנה מאדוני לעולם" אינו שלם. [2]) נדה ל"א.

[3]) אדר"נ ל"א (ע' אג' אמוראי א"י ח"א 413, 3) במקום „שברא הקב"ה בארץ" יותר נכון לקרוא „בעולם" כמו שבא בסוף המאמר הזה. באדר"נ יש אריכות דברים ע"ז.

[4]) S. R. d. Et. Juives XXXVII ,301 f. Magyar Zsido Szemle XV, .332 f. [5]) מ"ק כ"ח.

[6]) לד' כ"ז; י"ג כ"ג; משל גדול לט"ז י"א (ע' אג' אמוראי א"י ח"ג 237, 2). בהלכות גדולות מתחיל: תניא ר' יוסי הגלילי אומר, ע' בובר שם); י"ט כ"א; כ' ט'. אפוקריפי היא בודאי גם המאמר של ריה"ג שבקשע מהמכילתא. ע' פרידמן מכילתא 119 ע"ב, 120 ע"ב. השוה שם מבוא LI N 17.

[7]) המאמר למשלי ו', ט"ז—י"ט שבתנחומא ריש נשא ובבמדבר ר' ט' קרוב לראש

ג. ר׳ יוחנן בן נורי.

ר׳ יוחנן בן נורי היה חבר בבית מדרשו של ר׳ גמליאל דיבנה[1]. ולאחר פטירתו של ר׳ גמליאל כשנכנס ר׳ יהושע להפר את דבריו, עמד ר׳ יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: חזי אנא דבתר רישא גופא אזל, כל ימיו של ר״ג קבענו הלכה כמותו, עכשיו אתה מבקש לבטל את דבריו, יהושע, אין שומעין לך! שכבר נקבעה הלכה כר׳ גמליאל, ולא היה אדם שערער בדבר כלום[2].— בין התלמידים של בית המדרש של ר״ג תפס ר׳ יוחנן בן נורי מקום חשוב, והיו מקרים שבשבילו נזף ר׳ גמליאל בר׳ עקיבא על שנכנס במחלקת[3]. הוא היה אומר: מעידני שמים וארץ, שיותר מחמשה פעמים נתקנתר על ידי עקיבא לפני ר׳ גמליאל ביבנה, שהייתי קובל עליו, והיה מקנתרו. וכל כך (כלומר

מיוחס לריה״נ, מיוחס בילקוט משלי 938 § (המקור: תנחומא) לר׳ אלעזר בנו של ריה״נ. וכן המאמר ע״ד שלש המרידות שמרדו בני אדם בהקב״ה, שבתנחומא סוף נח א״ר אייבו בשם ריה״נ, בא בילקוט יהושע ט׳ (19 §) בשם ר״א בן ריה״נ בויק״ר ל״ד המאמר ע״ד השכר של הכנסת אורחים של יתרו „אמר ר׳ יוחנן בשם ריה״נ״, צריך להשלים: אמר ר׳ אלעזר בנו של ריה״נ, כי את המאמר הזה אמר ר״א בתור הוראה בעד הכנסת אורחים של בני אושא, בשה״שר ב׳ ה׳. בתוספתא שבת י״ז (י״ח) ב׳ בנדפסת וכן בבי״ו וינה היבא מאמר בשם ר׳ יוסי הגלילי (ע״ד לוית המלאכים) ובכ״י ערפורט שמתאים עם תוספתא ע״ז א׳ י״ז האומר הוא ר״א בנו של ריה״נ. עד כמה נקל היה להשמיט את שם הבן מראה F. Webers System der altsinagogische Palästin. Theologie (1888), ששם נאמר: ר׳ יוסי הגלילי מיסד הל״ב מדות, חולין פ״ט. גם מחברים חדשים יחסו את הל״ב מדות במקום לר״א — לריה״נ בעצמו. ע׳ למשל במלונו של לוי II 414 ע״ב; ילינק Ben Chanania IV, 383. (ברייתא של ריה״נ): Fürst Bibliotheka Judaica II, 108 כתב מאמר מיוחד: ריה״נ בתור מחבר ברייתא דל״ב מדות. Königsberger. Die Quellen d. Mischna I. 28 ג״כ כותב ל״ב מדות של ריה״נ. גם נורצי במנחת ש״י לש״א י״ז ל״ו כותב: ל״ב מדות דריה״נ.

[1]) ספרי דברים 16 §. ע׳ וויס ח״ב 119 הערה א׳, ר״ה כ׳ ח׳.

[2]) ערובין מ״א. בערובין י״א ב׳ כתוב בטעות שהלך ר׳ יהושע אצל ר׳ יוחנן בן נורי ללמוד תורה, ואולם מתוך הירושלמי כלאים 29 ב׳ נראה שזהו ר׳ יהושע בן קרחה. ע׳ ג״כ ר״ש ח״ה 31.

[3]) הקובלנות של ר״י בן נורי על ר״ע לא נרשמו. אבל אפשר להבין ממה שמסופר בספרי שם, שר׳ יוחנן בן נורי ור׳ אליעזר חיסמא נמנו למשגיחים בביהמ״ד וזה בא ביחד עם נזיפתו של ר״ג נגד אלה המרבים במחלקת מתוך נטיה למחלקת. ותעודתם של המשגיחים היתה לתת לפני ר״ג דין וחשבון בדבר הזה. וזו היתה סבה שר״י בן נורי היה קובל על ר״ע.

אעפ"כ) יודע אני בו, שהיה מוסיף בי אהבה על כל אחת ואחת, לקיים מה שנא' (משלי ט' ח'): הוכח לחכם ויאהבך[1].

בהלכה הוא ביחוד בן מחלקתו של ר' עקיבא וכן בבאור המלה „דק" (ויקרא י"ג ל') על יסוד שמוש הלשון[2]. המאמר היפה ע"ד מדת הכעס המיוחס ע"פ איזה מקורות לר' עקיבא, מיוחס במקורות אחרים לר' יוחנן בן נורי[3]. המאמר שנמסר בפרקי אבות בשם ר' אליעזר חיסמא, מיוחס גם כן ע"פ מקור אחר להברו ר' יוחנן בן נורי, יחד עם עוד מאמר דומה לזה ע"ד הערך הגדול של סדור בית דין[4]. במאמר, הנזכר כבר פעמים אחרות, ע"ד האפי של חכמי הדור ההוא נקרא ר' יוחנן „קופה של הלכות"[5]. באגדה נזכר ממנו באור לישעי' ס"ו כ"ג והולק שם על ר"ע[6]. עוד מאמר בשבח האשה[7]: את מוצא עד שלא נבראה האשה מה כתיב? לא טוב היות האדם לבדו (בר' ב' י"ח), משנבראה מה כתיב? (שם א' ל"א) וירא א' את כל אשר עשה והנה טוב מאד.

ד. ר' אליעזר חיסמא.

ר' אליעזר חיסמא[8]. היה יחד עם ר' יוחנן בן נורי משגיחים בבית המדרש של ר' גמליאל ביבנה[9]. הוא היה ביחוד תלמידו של ר' יהושע בן

---

[1]) ספרי דברים א' א', ששם ע"פ גירסת הילקוט דברים א' § 789 כמו שכתוב כאן בפנים. בספרא ויקרא י"ט י"ז (89 ע"ב) במקום „נתקנתרי" כתוב „לקהי".

[2]) ע' לעיל 58. [3]) ע' לעיל 34, 2 מה שנוגע לר' חילפא בר אגרא הנזכר שם. השוה דרך ארץ פ' א' חילפי אומר משום אבא חנרא. (הערת Büchler).

[4]) אדר"נ פ"ז. ע' לקמן 99 הע' 1. המאמר השני הוא: סדור של שלחן גדול ועשיית ב"ד וקיומיהן מביאין טובה לעולם. באדר"נ ל"ז קרוב לסוף מובא מאמר בשם ר' יוחנן בן נורי מה שבמשנה (סנהדרין י"א א') מיוחס לאבא שאול. ואח"כ בא עוד המאמר שמתחיל „הוא היה אומר", שבמקור אחר מיוחס לר' עקיבא (ע' לעיל 78 הע' 4).

[5]) ע' ח"א 162. באדר"נ פ' נאמר: הרואה את ר' יוחנן בן נורי בחלום יצפה ליראת חטא.

[6]) משנה עדיות ב' י'. סדר עולם פ"ג. ע' לעיל 72 הע' 1. „מדי שבת בשבתו" מבאר ר' יוחנן בן נורי מן הפסח עד העצרת (השוה ויקרא כ"ג ט"ו). מסרת אחת ע"ד בארה של מרים ב"ב כנרת מובאה בשם ר"י בן נורי בויק"ר כ"ב. מאמר אחד אגדי נמצא ממנו בפדר"א פמ"ד. [7]) שו"ט נ"ט. ששם נשמט שם האומר ונמצא בילקוט ח"ב 957. וכן בשו"ט ר"ש ע"ו צריך להשלים ע"פ הילקוט (ח"ב 813) את שם האומר ר"י בן נורי. ואולם במקום אחר שם האומר הוא ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא. (ע' אגדת אמוראי א"י ח"א 429, 2).

[8]) ע"ד הטעם של השם חיסמא—שבגירסא אחרת בא בטעות „בן חיסמאי" (באדר"נ נוסח ב' פלי"ה, 84)—ע' בויקרא ר' כ"ג סו"י ד'.

[9]) ספרי דברים § 16 ע"פ המספר בהוריות י' ע"א וב', כשנסע ר"י בן חנניה

חנניה [1]. עם ר' עקיבא היו לו מחלקות בהלכה [2]. — כמו ר' יהושע רבו היה גם הוא עוסק בידיעת הטבע, אולם כדי שלא יחשבו שידיעה זו היא עיקר אצלו לגבי ידיעת התורה, אמר: קנין ופתחי נדה הן הן גופי תורה, תקופות וגימטריאות הן פרפראות לחכמה [3]. באגדת ר' אליעזר חסמא מובא מאמר אחד שאמר בשם ר' יהושע [4]. ועוד באור למלת „היום", שמות ט"ז כ"ה, „בעולם הזה אי אתם מוצאים אותו (את המן), אבל לעולם הבא אתם מוצאים אותו" [5]. — הקורא את שמע ומרמז בעיניו ומקרץ בשפתותיו ומראה באצבעו, עליו הכתוב אומר (ישעי' מ"ג כ"ב): ולא אותי קראת יעקב [6]. — מהכתוב (דברים כ"ג כ"ה): כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך, מדייק ר"א חסמא: לא יאכל פועל יותר על שכרו [7].

ה. שמואל הקטן.

כשמת שמואל הקטן הספידוהו: הי חסיד! הי ענו! תלמידו של הלל [8]. ההספד שנשאו עליו ר' גמליאל השני ור"א בן עזריה, נשיאי הסנהדרין ביבנה, כבר הובא לעיל [9], וכן הנבואה שנבא שמואל הקטן לפני מותו ע"ד

יחד עם ר"ג בספינה העיר אותו עיד שני תלמידים ר"א חסמא ור' יוחנן בן גודגדא שיודעים מספר הטפות שיש בים ואין להם פת לאכל. ואז נתן ר' גמליאל לו משרה. החלק השני של הספור הזה הוא בעיקרו דומה לזה שבספרי, אף שנשתנה באיזה פרטים. אולם ריי בן גודגדא איננו מתאים לספור זה — ע' פרנקל 99, וויס ח"ב 119 — וצריך לחשוב, שבתלמוד נתחלף עוד בזמן קדום מרי יוחנן בן נו' (-נורי) לר' יוחנן בן גודגדא.

[1]) ע' וויס ח"ב 122. פרנקל 134 ואחריו ברילל 149, מביא ראיה מויק"ר כ"ג שהוא היה תלמידו של ר"ע. אבל באמת שם נאמר רק שהוא למד מר"ע, לעבור לפני התבה, דבר שלא כל תלמיד ידעהו, ור"ע ענהו: „צבי מר דיליף", ולשון זו מוכיחה נ"כ שהוא לא היה תלמידו. [2]) ע' ח"א 161, 5.

[3]) אבות סוף ג'. הנוסח האמיתי הוא „גופי תורה". השוה משנה סוף חגיגה. (ע' Taylor, Sayings of the J. Fathers, 12). באדר"נ כ"ז נמצא רק החצי הראשון של המאמר. ואח"כ בא מאמר דומה לזה מרי יוחנן בן נורי: ההלכות והטהרות (אולי צ"ל „הלכות טהרות"). והגדות והקינין הן הן גופי תורה. באדר"נ נ"ב ל"ה, ע' 84 מיוחס החצי האחרון של המאמר לר"א חסמא והחצי הראשון (תורת הנדה והלכות קנין, הן הן גופי הלכות) לריי בן נורי. השוה מאמרו של ר"ש בן גמליאל (תוס' שבת ב' י', ב. שבת ל"ב א' וב'): הלכות הקדש תרומות ומעשרות הן הן גופי תורה. השוה: Die älteste Terminologie 11 f. החלק היותר גדול ממאמרי הלכה של ר' יוחנן בן נורי הן בטהרות, כמו שמעיר פרנקל 124.

[4]) מכילתא שמות י"ז ח', 53 א', ע' ח"א 120. [5]) מכילתא לאותו פסוק.

[6]) יומא י"ט: [7]) ספרי דברים פ' רס"ו; ירו' מעשרות 50 א. ב. ב"מ צ"ב.

[8]) תוספתא סוטה י"ג, ירו' סוטה 24 ע"ד, ב' סוטה מ"ח: [9]) ע' ח"א 63, 64.

הנזירות העתידות לבוא [1]. פחות מאשר על מותו מסופר על דבר הייו. הוא היה נכבד מאד בעיני ר׳ גמליאל, ועל פי פקודת הנשיא תקן שמואל הקטן ברכת המינים, שבאה בתוך י״ח ברכות [2]. ע״ד השם „הקטן״ באו רק השערות [3]. פתגמו הרגיל מראה על חסידותו ועל חבתו לכל אדם. הפתגם הזה הוא רק פסוק לקוח ממשלי (כ״ד י״ז): בנפול אויבך אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך [4]. כל דבר הלכה לא נשאר ממנו, ורק מאגדה נשאר לנו איזה דברים. שני משלים, שבהם הוא הורה לצבור לאחז במדת הענוה: שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה, כסבורין העם לומר: שבחו של צבור הוא, אמר להם: אמשל לכם משל למה הדבר דומה? לעבד שמבקש פרס מרבו, אמר להם: תנו לו ואל אשמע בקולו. שוב שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה. כסבורין העם לומר: שבחו של צבור הוא. אמר להם שמואל הקטן: לא שבח של צבור הוא, אלא אמשול לכם משל למה הדבר דומה? לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם: המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער ואח״כ תנו לו [5]. מצוין הוא המשל שלו של העולם לעין האדם, שבא לפאר בו את ירושלים ובית המקדש: העולם הזה דומה לגלגל עינו של אדם, לבן שבו זה אוקיינוס, שמקיף את כל העולם, שחור שבו זה העולם, קומט שבשחור זה ירושלים, פרצוף שבקומט זה בית המקדש [6]. במקורות שונים באו בשני מאמרים משלים בתור תשובות

---

[1] ע׳ לעיל 2. כך היא הגירסא בתוספתא סוטה י״ט ה׳: שמעון וישמעאל לחרבא וחברוהי לקטלא ושאר עמא לביזא. ועקן סגיאן יהוון אחרי דנא. בירו׳ סוטה 24 ע״ג חסר „אחרי דנא״ בשמחות ח׳ „אחריהם״. במקורות ההם נאמר בפירוש „ובלשון ארמית אמרן״. [בירו׳ מוסיף: ולא ידעו מה אמר] ע׳ בב׳ סנהדרין י״א א׳ ובשהש״ר ח׳ ו׳.

[2] ברכות כ״ח: ע׳ גרץ IV, 105. [3] ירו׳ סוטה 24 ע״ב: ולמה נקרא שמו קטן, לפי שהיה מקטין עצמו, וי״א: לפי שמעט היה קטן משמואל הרמתי.

[4] אבות ד׳ י״ט, לפי תקון אחד חריף אין זה פתגמו של שמואל הקטן, אלא שהיה כתוב במשנה ר״ת „שה״א״, שבאמת פתרונו הוא „שהרי הכתוב אומר״ וזוהי ראיה על מה שנאמר לפני זה „אל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו, שהרי הכתוב אומר בנפול אויבך אל תשמח״. ואחד הסופרים טעה לפתר את הר״ת -- שמואל הקטן אומר (ע׳ Rahmers Judisch. Literaturblatt 1892 S. 195).

[5] תענית כ״ה: ע׳ משל כזה מר״ע, לעיל 67.

[6] דרך ארץ זוטא סוף פ׳ ט׳. אבא איסי בן יוחנן בשמו. עולם=האדמה, ע׳ ח״א 95. שם אבא איסי נזכר בויק״ר א׳ ט״ז. (9a) השו״ה זבחים ס״ה. משנה פרות ב׳ ו׳ (אבא יוסי בן חנן) ובמקום זה בא בירוש׳ שקלים ו׳ ב׳. שנדפס בתלמוד הבבלי, אבא

על שאלות: שאלו את שמואל הקטן [1], מהו דכתיב (קהלת ז׳ ט״ו): יש צדיק אובד בצדקו. אמר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שהצדיק עתיד לבוא לידי מיוט (כלו׳: ירידה), אמר הקב״ה עד שהוא בצדקו אסלקנו [2]. — אמרו לשמואל הקטן [3], מהו ,ואחריו: כל ישרי לב׳ (תה׳ צ״ד ט״ו)? [א״ל]: מתן שכרן של צדיקים באחריהן (כלומר: אחרי מותם) ושל רשעים נתון לפניהם, שנא׳ (דברים ז׳ י׳): ומשלם לשונאיו אל פניו. — בסוף צריך להזכיר את הפתגם המיוחס לו ושבו נגמר הפרק החמשי של מסכת אבות: בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלש עשרה למצוה, בן חמש עשרה לגמרא, בן שמונה עשרה לחפה, בן עשרים לרדוף (אחר מצות או פרנסה), בן שלשים לכח, בן ארבעים לבינה, בן חמשים לעצה, בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח, בן מאה כאלו מת ועבר ובטל מן העולם [4]. בפרקי דר״א נזכר שמו על מאמר אחד [5].

יוסי בן יוחנן. ע׳ עוד פסחים ע״ז א׳, ששם כנראה צ״ל אבא יוסף בן חנין משום אבא שאול בן בטנית, כי אבא שאול היה קודם לאבא יוסף. בתוספתא מנחות י״ג כ״א במקום ,משום אבא׳ כתוב ,ואבא׳. מה שבתוספתא בא ,איש ירושלמי׳ הוא נשתרבב שם בטעות מאבות א׳ ה׳—יוסי בן יוחנן איש ירושלם. גם בברייתא יבמות נ״ג: מוסר אבא יוסי בן יוחנן איש ירושלים הלכה אחת בשם ר׳ מאיר. השערתו של Blau ע״ד השם איש ירושלים ע׳ R. d. E. J. XXXI, 150 (שם מבאר Blau לא נכון את המלה ,בירושלים׳ שאחר ,בקידושי דבי לוי׳, קדושין ע״ו: ולא ראה שמלה זו לקוחה ממסכת קדושין של בית המדרש של לוי). ע״ד אבא איסי בן חנן ע׳ ג״כ ה״א 36 וח״ב (בגר׳) 2, 548 .R. d. E. J. XXXVII, 299.

[1]) קהלת ר׳ לאותו פסוק.

[2]) אולי של שמואל הוא גם הבאור למשפט השני—ויש רשע מאריך ברעתו. כל זמן שאדם חי, הקב״ה מצפה לו לתשובה, מת אבדה תקותו, שנא׳ (משלי י״א ז׳): במות אדם רשע תאבד תקוה, לכת אחת ליסטין שהיתה חבושה בבית האסורין, חתר אחד מהן חתירה אחת וברחו כלן, נשתייר שם אחד מהן ולא ברח, כיון שבא השלטון התחיל לחבטו במקל: א״ל ביש גדא וטמיע מולא. חתירתא קומך לא הות עריק [רע המזל ואטום המזל! הנה החתירה לפניך, ואתה לא ברחת!]; כך לעתיד לבוא הקב״ה אומר לרשעים: התשובה לפניכם ולא שבתם. השוה מאמרו של האמורא איבו (ב״ר ריש כ״ה) על מות חנוך ,עד שהוא בצדקו אסלקנו׳. לדעת ווינשטיין 15, Zur genesis der Agada II. גם שמואל הקטן במאמרו התכון לחנוך. [3]) שו״ט לאותו פסוק. ילקוט לאותו פסוק.

[4]) ע׳ Taylors, Sayings of the J. Fathers p. 23 ובאשרי הלכות קטנות (אחרי מס׳ מנחות בדפוסי תלמוד בבלי) קי״ב ע״ב, בית יוסף לטור אורח חיים סוף ס׳ ל״ח. השוה רייפמן מאמר חובות האב לבנו, פטרבורג 1881 ע׳ 19.

[5]) פ׳ כ״ז, לבראשית י״ד ט״ו.

ו. ר׳ חנינא בן אנטיגנוס.

מר׳ חנינא בן אנטיגנוס [1] נמסר שני באורים משונים למומים שנמנו בויקרא כ״א כ׳: גבן — שיש לו שני גבים ושתי שדראות [2]. ועל „מרוח אשך״ הוא אומר באור מוזר: כל שמראיו חשוכים (מחליף את סדר האותיות שבשתי המלות) [3]. נגד זה האחרון יש באורים אחרים מר׳ ישמעאל ומר׳ עקיבא. ע״ד האזהרה שלא לעבוד למולך (ויקרא י״ח כ״א) אומר ר״ח: בוא (בספרי: צא) וראה לשון שתפסה תורה „למולך״ — כל (דבר) שתמליכנו עליך, אפילו קיסם (ס״א צרור) אחד, או חרס [4]. המאמר האגדי היחידי, שנשאר לנו מר״ח, בא להגדיל את ערך מצות ציצית: כל המקיים מצות ציצית מהו אומר? (זכריה ח׳ כ״ג): בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי וכו׳, וכל המבטל מצות כנף מהו אומר? (איוב ל״ח י״ג): לאחז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה [5].

ז. ר׳ יהודה בן בתירה.

להבדיל בדיוק את התנאים שממשפחת בתירא — זוהי שאלה היותר המוזרה בתולדות התנאים [6]. כאן די לסמן שבזמנו של ר׳ עקיבא תפס ר׳ יהודה בן בתירה מקום חשוב מאד ושהוא היה ראיש ישיבה בנציבין, שביחוד בימי רדיפות אדריינוס היתה למרכז חשוב. כשהיה ר״ע תפוס בבית האסורים שָׁלַח שליח מיוחד בעד כסף רב אל ר״ע ולר׳ יהודה בן בתירה לנציבין לקבל מהם הוראה בדבר שאלה אחת בהלכות אישות [7]. בזמן ההוא הלכו שני תלמידי ר״ע — ר׳ יוחנן הסנדלר ור׳ אליעזר בן שמוע — לר׳ יהודה לנציבין ללמוד תורה מפיו [8].

---

[1]) ע׳ אדותיו מלבד פרנקל 129, וייס ח״ב 121, גם ניינר Judische Zeitcshrift II, 112.

[2]) ספרא לאותו כתוב (95 ע״ג), משנה בכורות ז׳ ב׳. לפי דברי רב אין הדברים כמשמעם, אלא שגבו עקום.

[3]) ספרא שם. מ׳ בכורות ז׳ ה׳ (מרוח אשך=מראו השך). ע׳ לוי ח״א 363 ע״א.

[4]) מכילתא שמות כ׳ ג׳ (67 ע״ב), ספרי לדברים § 43. בברייתא סנהדרין ס״ד א׳ הגי׳ כמו בספרי; בירו׳ סנהדרין 25 ריש ע״ג הגי׳: ראה לשון שלימדתך תורה, מולך— כל שתמליכהו עליך, אפילו קיסם, אפילו צרור. אבל שם נשמט שם האומר ונשארו רק שמות אלה שמסרו בשמו: ר׳ בא ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן.

[5]) ספרי במדבר ט״ו ל״ח (§ 115). היסוד של הדרשה שבשני הכתובים הוא השם כנף. גם ר״ש בן לקיש מביא את הכתוב שבזכריה להגדיל בזה את ערך מצות ציצית.

[6]) ע׳ פרנקל 94 ולהלן, בריל 29 ולהלן, R. d. E. J. XLI, 37

[7]) יבמות ק״ח: [8]) ספרי דברים § 80. בסוף המעשה נראה, ששבו אז מנציבין שם נאמר: „כשהגיעו לפלטום (מקום על גבול חוץ לארץ) וזכרו את ארץ ישראל, זקפו

ר' יהודה בן בתירה בעצמו למד תורה בארץ ישראל. ומצאנוהו אצל ר"א בן הורקנוס; ושתי פעמים, כאשר לא מצא ר"א מה להשיב, השיב ר"י בן בתירה תשובה מתאימה עם המסרת, ואז קרא עליו ר"א: חכם גדול אתה, שקיימת דברי חכמים[1]. הוא עזב את ארץ ישראל יחד עם ר' מתיא בן חרש, שהלך לרומא, ועם ר' חנניה בן אחי ר' יהושע, שהלך לבבל ועם ר' יונתן תלמידו של ר' ישמעאל[2], והוא בעצמו הלך לנציבין, ששם עוד בימי הבית השני היה הי ההרביץ תורה ר' יהודה בן בתירה, אביו זקנו של ר' יהודה זה, או דודו[3]. מסרת אחרת נתנה עצה לתלמידים: הלך אחרי חכמים לישיבה... אחר ר' מתיא בן חרש לרומי... אחר ר' יהודה בין בתירה לנציבין, אחר ר' חנניה בן אחי ר' יהושע לגולה[4]. כשרצה ר' חנניה לקבוע חדשים ומועדות בגולה שלא יהיו תלוים בקביעות החדש בהחלטת הנשיא ובית דינו שבארץ ישראל, התנגד ר' יהודה בן בתירה לדבר הזה[5]. אחרי מותו בא ר' יוסי בן חלפתא לנציבין ושאל מאת זקן אחד איך היה ר"י בן בתירה נוהג באיזה ענין בחליצה[6].

הפלוגתות בעניני האגדה שהיו בין ר"ע ובין ר"י בן בתירה כבר נזכרו לעיל[7]—בשני מאמרים הוא מגן על כבוד שני אישים שבכתבי הקדש: אהרן וצלפחד. במאמר השלישי הוא אומר שעדת קרח יש לה חלק לעולם הבא. כמו ר"ע, ר"י הגלילי, ר"א בן עזריה, למד גם ר"י בן בתירה זכות על משה ששבר את הלוחות[8]. בין שאר מאמריו באגדה צריך להזכיר תהלה ישתי

עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה: וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים. וחזרו ובאו למקומם, אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה". אבל כנראה סוף סוף יצאו אח"כ לחו"ל.

[1]) משנה נגעים ט' ג' וי"א ז'. [2]) ע' פסחים נ'.

[3]) ספרי דברים § 80 סיום המעשה הוא ששבו משם, אבל סוף סוף יצאו והשתקעו בחו"ל כי מצינו את ר' יהודה, ר' מתיא ור' חנניה עומדים בראש הישיבות שבחו"ל. [4]) סנהדרין ל"ב: עפ"י הנוסח המדויק שבדק"ס.

[5]) ע' גרץ IV² 203.

[6]) ע' ברייתא בבבלי יבמות ק"ב. ירו' יבמות 12 ר"ש ע"ג. ע"ש תוספתא יבמות י"ב י"א לא בא ר' יוסי לנציבין, אלא פגע זקן אחד מנציבין. במקום ר' יוסי כתוב בתוספתא הנדפסת וגם בכ"י וינה ר"ש (בן יוחאי). [7]) ע' לעיל 62.

[8]) אדר"נ פ"ב, שזה נעשה ע"פ מצות ה'. "פה אל פה (במדבר י"ב ח') אמרתי לו: שבר את הלוחות". שם הוא ג"כ מצדיק את משה על שפירש עצמו מן האשה (ע"פ הכתוב במדבר י"ב א'): פה אל פה אמרתי לו: פרוש מן האשה. בספרי לבמדבר י"ב ח' § 103 בא המשפט האחרון סתם. המשפט הראשון נמצא כתם בתלמוד שבת פ"ז: ואית דאמרי וכו'.

הערות פרשניות: האחת היא מסוג המסרת[1]: שלש עשרה דברות נאמרו בתורה למשה ולאהרן, וכנגדן נאמרו בתורה שלשה עשר מיעוטים, ללמדך שלא לאהרן נאמר, אלא למשה שיאמר לאהרן[2]. ההערה השניה היא: „אין הצווי בכל מקום אלא זרוז, שנא׳ (דברים ג׳ כ״ח): וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו"[3].

לשמות י״ב כ״ט: בחצות הלילה — היודע שעותיו ועתותיו הוא חִלקו (כלומר: יודע לסמן בדיוק את החצי[4]. — בין המאמרים הרבים שנאמרו על הכתוב שמות י״ד ט״ו, באיזה זכות נקרע הים לפני ישראל ועל מה היה בטחונם, כמו שנרמז בפסוק הזה, נמצא גם מאמרו של ר״י בן בתירה[5]. —

1) ספרא לויקרא א׳ א׳ (3 ע״ד). יותר בקצרה בספרי במדבר ז׳ ח׳ ט׳ 58 §; במדבר ר׳ י״ד קרוב לסוף שאב מהספרא.

2) י״ג המיעוטים הן: בבמדבר ז׳, ח׳, ט׳ נ״פ: לדבר אתו, מדבר אליו, וידבר אליו; בשמות כ״ה כ״ב שתי פעמים (ונועדתי לך ודברתי אתך); שמות ל׳ ו׳; שם כ״ט מ״ב (כך הוא נכון בבמדבר רבה, ואולם בספרא חסר „אועד לך", שמות ל׳ ו׳, ובמקום זה כ״ט מ״ב עם שתי הדונמאות, אך „איעד לכם" אי אפשר להביא כאן בחשבון); ויקרא ז׳ ל״ח (ביום צוותו הוא רק סיום הפסוק שצריך להביא „אשר צוה ה׳ את משה בהר סיני"; שמות ל״ד ל״ד („את אשר יצוה", שכנראה גם כן הכונה היא על ראשית הפסוק „לדבר אתו". בספרא בא במקום זה „את אשר צוה ה׳ את משה"); שמות כ״ה כ״ב (בפעם השלישית—את אשר אצוה אותך, כדי שיהיה הפעל „צוה" בכל הדונמאות): שמות ו׳ כ״ח; במדבר ג׳ א׳; ויקרא א׳ א׳. שלש הדונמאות האחרונות באו באחרונה מפני שעליהן סומך ר׳ יוסי הגלילי באמרו, שאהרן, כמו במצרים, כך גם בהר סיני וכך גם באהל מועד לא שמע בעצמו את הדבור, אלא, כמו שאמר ר״י בן בתירה, הדבור נשמע רק למשה, ומשה מסר אח״כ לאהרן. י״ג הדברות שנאמרו למשה ולאהרן הם: שמות ו׳ י״ג; ז׳ ח׳; ט׳ ח׳; י״ב א׳; י״ב מ״ג; ויקרא י״א א׳; י״ג א׳; י״ד ל״ג; ט״ו א׳; במדבר י״ד כ״ו; ט״ז כ׳; י״ט א׳; כ׳ י״ב.

3) ספרי במדבר ה׳ ב׳ (2 §). בין כללים כאלה של ר׳ ישמעאל ור״ש בן יוחאי (מחלקת אחת בין ר׳ ישמעאל ובין ר״י בן בתירה ראה למשל במכילתא לכ׳ י״ב 70 ע״א). בקדושין כ״ט א׳ בא המאמר מתוך הספרי בשם תנא דבי ר׳ ישמעאל, אך באופן כזה שהכלל של ר׳ ישמעאל נתחבר יחד עם הכלל של ר״י בן בתירה.

4) מכילתא לאותו פסוק (13 ע״א). זהו רק הרחבת המאמר שבא שם לפני זה סתם: „יוצרו חלקו" (ע׳ ח״ב בגר׳ 108 ,1).

5) מכילתא לאותו פסוק (29 ע״א). נכון הוא כנראה דברו של וויס (בפירושו למכילתא מהדורה שלו ע׳ 35) שר״י בן בתירה סמך על מ״ש (בר׳ כ״ב ו׳): ויקח אברהם את עצי העולה וישם וכו׳. צריך רק להשלים את דברו, כי שם בפרשה ההיא באה הבטחתו של הקב״ה לאברהם (בר׳ כ״ב י״ז), שלא היתה יכולה להתקיים, אם היו בניו טובעים בים.

שמות ו׳ ט׳. ולא שמעו אל משה וכו׳ — וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח, שנא׳ (ירמי׳ כ׳ ט״ו): יולד לך בן זכר שמח שמחהו, רבי מוציאו לחירות ואינו שמח? אם כן, למה נאמר „ולא שמעו אל משה״? אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה, שנא׳ (יחזקאל כ׳ ז׳): ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו [1]. — הרי הוא אומר (ויקרא י״ט כ״ט): ולא תזנה הארץ — מזנין הן הפירות (כלומר: בשביל הזנות הארץ בעצמה מזנה ואינה מצמיחה כראוי [2]. — בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר, שנא׳ (דברים כ״ז ז׳): וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת וכו׳, ובזמן שאין בהמ״ק קיים אין שמחה אלא ביין, שנא׳ (תה׳ ק״ד ט״ו): ויין ישמח לבב אנוש [3]. — דורש היה איוב בינו לבין עצמו (איוב ל״א ב׳): ומה חלק אלוה ממעל ונחלת שדי ממרומים. אילו היה ראוי לאדם הראשון להנתן לו עשרה נשים, היה נותנו לו; לא היה ראוי להנתן לו אלא אשה אחת בלבד, אף אני די אשתי, די חלקי [4]. — אין דברי תורה מקבלין טומאה. מעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם למעלה מר׳ יהודה בן בתירה, א״ל: בני פתח פיך ויאירו דבריך, שאין דברי תורה מקבלין טומאה, שנא׳ (ירמי׳ כ״ג כ״ט): הלא דברי כאש נאם ה׳, מה אש אינו מקבל טומאה, אף דברי תורה אינן מקבלין טומאה [5]. — אדם שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה? אם יש לו חצר חרבה או שדה הרבה ילך ויתעסק בה, שנא׳ (שמות כ׳ י׳): ששת ימים תעבוד וכו׳ [6].

— לעתיד דבש יוצא מן התאנה וענבים מן הגפן ופולין נושרות והחמה זורחת ונעשים כנדיקין [7].

---

[1] מכילתא י״ב ו׳ (5 ע״א):

[2] תוספתא קדושין א׳ ד׳. הפירוש הזה בא אחר שני הפירושים לאותו פסוק של ר״א בן יעקב ור״א בן הורקנוס ואח״כ נאמר שם „הכריעו חכמים לסיוע דברי ר״י בן בתירא״, מפני שגם בירמי׳ ג׳ ב׳ נאמר כן. בספרא לאותו פסוק (90 ע״ד) בא גם כן פירושו של ר״י בן בתירה סתם בתור פירוש מובחר בראש — „מזנים הם הפירות״. אבל המביא שם את הראיה מירמי׳ ג׳ ב׳ הוא שם ר״י (בר אלעאי). [3] ברייתא פסחים ק״ט. מכילתא דברים ט״ז י״ד (מהדורת הופמן ע׳ 18). [4] אבות דר״נ נוסח ב׳ פ״ב (ע׳ 9).

[5] ירושלמי ברכות 6 ע״ג; ב׳ ברכות כ״ב.

[6] אדר״נ פי״א. בנוסח ב׳ פכ״א (ע׳ 45) בקיצור והאומר הוא „רבי״.

[7] מכילתא לדברים כ״ו ט׳. (Neue Collekt. S. 33). אמרו משום ר׳ בן בתירה. הופמן מתקן ובצדק את המלה האחרונה במקום כנדיקן—כנדיטין, והיא קונדיטון; במקום „פולין״ צ״ל פלפלין, יען כי התבלין של יין הרקח (Vinum Conditum) הם

לסוף צריך להזכיר את האזהרה ששלה ר״י בן בתירה מנציבין (לא״י או לבבל) שנמסרה במקורות שונים בשנוים גדולים [1].

מאמר אחד מפלפל לתה׳ ע״ג כ״ד מיוחס לר״י בן בתירה במדרש מאֻחר [2].

בין המחברים הפסידיפיגרפיים של הספרות המיסטית נחשב הוא למחבר „ספר הבטחון״ [3].

ח. ר׳ מתיא בן חרש [4].

בין בתי המדרש ישהיו חשובים ביותר קרוב לפני תקופת אדריאנוס הוא בית המדרש שברומא של ר׳ מתיא בן חרש [5]. יחד עם ר׳ יהודה בן בתירה עזב את ארץ ישראל להתישב בחוץ לארץ [6]. יחד עמהם היה גם ר׳ יונתן, תלמידו של ר׳ ישמעאל; כמו התלמיד האחר של ר׳ ישמעאל, ר׳ יאשיה, כן גם זה בא במשא ומתן עם ר׳ מתיא [7]) אפשר שגם ר׳ מתיא בן חרש היה תלמידו של ר״א בן הורקנוס,

---

ע״פ פסיקתא 120 ע״ב, 105 ע״א. יין ודבש ופלפלין. לחלק הראשון של המאמר ע׳ כתובות קי״א: וקא נטיף דובשא מתאיני.

[1]) ר׳ זירא בשמו בסנהדרין צ״ו א׳ הזהיר ג׳ אזהרות: הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, והזהרו בורידין (והתכן בשעת השחיטה). והזהרו בבני עם הארץ שמהם תצא תורה. בברכות ח׳: שתי האזהרות האחרונות בשם ר׳ יהושע בן לוי שצוה את בנו. (בפרקא דרבנו הקדוש (מהדו׳ שאֶנבלום 20 ע״ב) בא זה בתוך אותם הדברים הקבוצים בני המשה (מספר ל״ב) (שם בשניה באה הוספה בורידין שבצואר, ובשלישית במקום בבני עניים — בבני עמי הארץ, ע״פ נדרים פ״א.) ע״פ הצואה שצוה ר״א בן הורקנוס לתלמידיו ע׳ ה״א 73 הע׳ 5. ב„מעשה תורה״ (ביהמ״ד 95, II) באו אזהרותיו של ר״י בן בתירה בראש הקבוצים בני ארבעה שצוה לתלמידיו, כמו בפירקא דר׳ הקדוש, קצת בשנויים.

[2]) פסיקתא רבה סוף פכ״ג (124 מהדו׳ פרידמן).

[3]) ע׳ בן יעקב ע׳ 69, 234 שטיינשניידר Heb. Bibliogr. XVI. 66 f. (*

[4]) אולי צ״ל חֶרֶשׁ ע״פ דה״א ט׳ ט״ו. ע׳ הופמן Die erste Mischna S. 32 Anm. 2. הראיות שהביא הופמן, שהיה עוד אחד ר׳ מתיא בן חרש, מתבטלות ע״פ האמור להלן בהערה 7. [5]) סנהדרין ל״ב. ע׳ לעיל 103 הע׳ 4. [6]) ע׳ לעיל 103 הע׳ 2.

[7]) באדר״נ ר״ש פ״א מסֻפר: מעשה שאירע בר׳ יאשיה ובר׳ מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבין ועוסקין בדברי תורה; פירש ר׳ יאשיה לדרך ארץ. א״ל ר״מ בן חרש: רבי! מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולעסוק בדרך ארץ? אמרו: כל זמן ש[היו] יושבין ועוסקין בתורה, היו עושין מקנאין זה לזה, וכשנפטרין דומין כשהן אוהבים מנעוריהם. שם מסֻפר גם כן, שר״מ בן חרש חולק על ר׳ נתן ע״ד הכתוב שמות כ״ד ט״ז (ע׳ נ״ב יומא ד׳:)

---

*) באדר״נ פ״א: בו ביום [שנברא אדה״ר] עלו למטה שנים ורדו שבעה. וע׳ בהגהות שכטר שם. עד נאמר שם: ר״ב״ב אומר: אדם הראשון היה מיסב בגן עדן, ומלאכי השרת עומדין לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין. בא נחש, וראה אותו, והציץ בכבודו התקנא בו.

כי בדבר אחד הוא אומר: מאחר שר׳ אליעזר מלמדנו [1]. הוא אמר זאת נגד ר״ש בן יוחאי, שאיזה זמן אחרי מלחמת אדריאנוס בא לרומא והשיב לר׳ מת״א בן חרש איזה תשובות [2]. בן לויתו הצעיר של ר׳ שמעון בן יוחאי בנסיעה זו היה ר׳ אליעזר בנו של חברו ר׳ יוסי בן חלפתא [3]. ר׳ אליעזר בר׳ יוסי זה למד שלשה דברים ששמע מר׳ מת״א בן חרש בענין פקוח נפש שדוחה את השבת [4]. ר׳ אליעזר זה היה בודאי אותו ר׳ אליעזר, שר׳ מת״א בן חרש שאלו על דברי ר׳ ישמעאל בענין ארבעה חלוקי כפרה [5], אף על פי

הספור המובא שם סמוך ושאותו הבאנו למעלה ע״ד המשא ומתן שהיה בין ר״מ בן חרש ובין ר׳ יאשיה מוכיח שפה צ״ל ר׳ יונתן תלמידו של ר׳ ישמעאל, ולא ר׳ נתן. הנוסחאות אחרות מקיצור השם ר׳ יונתן=ר׳ נתן (השוה לעיל 100 הע׳ 6 חנן מר׳ יוחנן), ע׳ לקמן בפרק ר׳ יאשיה ור׳ יונתן (כרך ב׳ 351 ולהלן). ר׳ מתיא בן חרש פונה במקורות המובאים לעיל לר׳ יאשיה ולר׳ יונתן וקורא להם „רבי״, אבל מזה אין ראיה שהוא היה תלמידם. המלות שבדברי ר״מ לר׳ יאשיה: „ואעפ״י שאתה רבי ואני תלמידך״, הן ברור הוספה שבאה כדי לישב את הסתירה בין מה שקורא לו ר״מ רבי, ובין התוכחה שהוכיח ר״מ ב׳ חרש את ר׳ יאשיה. ממה שמסֻפר נראה שהיה חברו, וכן היה יחס של חבר בינו ובין ר׳ יונתן. בזה הוסרו הספקות שעורר פרנקל ע׳ 131 ע״ד אמתיות הספור שבארנו.

[1]) יומא נ״ג. לפי הנראה על יסוד זה אומר היוחסין בערך ר׳ מתיא בן חרש (מהד׳ פיליפובסקי 73 ע״ב): ור׳ אליעזר הגדול היה רבו. אולם מה שבא אח״כ „כדאיתא במעילה״ שנעתק ג״כ בסדר הדורות, הוא רק ט״ס. ובזה מתבטלים דברי ב״נ בהמגיד שנה י״א 237 ע״א.

[2]) שתי שאלות נמסרו: אחת של מדרש ההלכה, מעילה י״ז. והשניה אגדית דרשנית, יומא נ״ג: האחרונה נאמרה ע״י עולא, תלמידו של ר׳ יוחנן, בשמו של ר״מ.

[3]) מעילה י״ז: ע׳ על אודות הספור הזה המקֻשט בקישוטי האגדה בגרץ IV², 208. אולם אם הנסיעה הזאת היתה בימי ממשלת וְרוס XI ואוריליאוס זה עדיין מסופק, שאם כן צריך לומר, שר״מ בן חרש היה זקן מאד.

[4]) ברייתא זו נמסרה בשתי נוסחאות: יומא פ״ד, בסוף א׳ ובראש ב׳ ע״י רבה בר שמואל. לפי הנוסח הראשון — מקיזין דם לסרונכי בשבת, ולפי הנוסח השני — עוברה שהריחה מאכילין אותה (ביוה״כ) עד שתשיב נפשה (הנוסח האחרון מובא סתם במשנה יומא פ״ח מ״ה). שאר הדברים שוים בשתי הנוסחאות והובאו גם במשנה (יומא ח׳ ו׳) בשם ר׳ מתיא בן חרש. בשתי הנוסחאות אמר זה ר׳ מתיא בן חרש לפני ר׳ אליעזר ב״ר יוסי (ע׳ ד״ס). ואולם בנוסח הראשון היה עוד לפני רש״י במקום ר״א ב״ר יוסי — ר׳ אליעזר בן עזריה. ובנוסח הרגיל שבדפוס בא, במקום ר״א ב״ר יוסי, אחיו ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי; ואם הנוסח הזה הוא הנכון צ״ל שר׳ ישמעאל ב״ר יוסי אמר בשם רשב״ח מה ששמע מאחיו ר׳ אליעזר, ולפיכך נאמר אמר ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי ששמע משום רשב״ח, ואולם בנוסח ב׳ נאמר: דברי ר׳ אליעזר ברי׳ שאמר משום רשב״ח. [5]) ע׳ לעיל 15.

שבמסרת זו באו איזה טעיות [1].

מאמרי האגדה של ר' מתיא בן חרש נשארו: לשמות כ"ד ט"ז, נגד דעתו של ר' יונתן [2]: מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דבור? — לאיים עליו כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה, ביראה, ברתת ובזיע, שנא' (תה' ב' י"א): עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה. — לשמות י"ב ו'. והיה לכם למשמרת. מפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים? היה ר' מתיא בן חרש אומר: ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל ט"ז ח'), הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו, ולא היה בידם מצות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר (שם שם ז'): שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה — ערום מכל מצות, נתן להם הקב"ה שתי מצות, דם פסח ודם מילה, שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנא' (שם ט"ז ו'): ואומר לך בדמיך חיי, ואמר לך בדמיך חיי. ואומר (זכריה ט"ו י"א): גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך וכו'. לכך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים, שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה [3].

---

[1] בירו' יומא 45 ע"ב. סנהדרין 27 ע"ג. שבועות 33 ע"ב מתחיל המאמר: שאל רשב"ח את ר"א בן עזריה בישיבה. בבבלי יומא פ"ו א' (השוה מדרש משלי י' א') כתוב „ברומי" במקום „בישיבה". גם מ"ש בתלמוד הירושלמי „בישיבה" צ"ל שזה היה ברומי (ע' לעיל 103 „אחר חכמים לישיבה"). אבל אחרי שבזמן שהיה ר"א בן עזריה ברומי עוד לא היתה שם הישיבה של רשב"ח, צריך לחשב, כמו הגירסא של רש"י, המובאה לעיל 107 הע' 4. שמרי אליעזר ב"ר יוסי: נעשה ר"א בן עזריה. השאלה ששאל ר' מתיא את ר' אליעזר ב"ר יוסי מסורה באותו הנוסח ממש כמו ששאל את בן לויתו, ר"ש בן יוחאי. (שאל רשב"ח את רשב"י בעיר—כלומר: בעיר רומי). בנדה מ"ח א' (תוספתא נדה ז' א', מקואות ד' ז') כתוב אמר ר"א ב"ר יוסי דבר זה הוריתי ברומי לאיסור וכשבאתי אצל חכמים בדרום אמרו לי: יפה הורית. מזה נראה שר' אליעזר ב"ר יוסי היה ביחס קרוב לחכמי הדרום, זאת אומרת: לתלמידיו של ר' ישמעאל. ולפיכך שאלם ע"ד מאמר של ר' ישמעאל. בשני מקורות אחרים במכילתא (86 ע"ב) ואדר"נ פכ"ט וכן במדרש הגדול ויקרא ט"ז ל', כמו שמסר לי ביכלר, נאמר: „תניא וכשהלך רמב"ח אצל ר' אלעזר הקפר ללודקיא, זהו ר' אלעזר אחר, שנקרא הקפר, שחי בסוף המאה השניה (או בנו ר' ישמעאל, עפ"י אדר"נ) ששאל את רמב"ח ע"ד המאמר של ר' ישמעאל. לפי הנראה פה ג"כ נתחלף ע"י דמיון השמות, כמו שנתחלף מר"א ב"ר יוסי לר"א בן עזריה ואולי לזה גרמה העובדה, שר"א הקפר מסר את דברי ר' ישמעאל. בכל אופן המסרת שבשני התלמודים היא היותר בטוחה.—אך בתור דוגמא של הגהה בקרתית, הפורצת כל גבול, המה דבריו של גולדברג, (המגיד XI, 237, 245) בענין הנדון.

[2] אדר"נ פ' א'; יומא ד': ע' לעיל 106 הע' 7.

[3] מכילתא לאותו פסוק (5 ע"א). רמב"ח מבאר „בדמיך" שני מיני דמים: דם פסח ודם מילה (השוה כ"ב 96, 4).

כדאי לציין מאמרו של ר' מתיא בן חרש: מנצפך, הלכה למשה מסיני [1].

פתגמו של ר' מתיא בן חרש שנתקבל בפרקי אבות: הוי מקדים בשלום כל אדם והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים [2].

בלגנדה אחת מאֻחרת בא ר' מתיא בן חרש בתור גבור שעמד בנסיון כנגד השטן [3].

ט. ר' חנניה, בן אחי ר' יהושע.

ר' חנניה, בן אחי ר' יהושע בן חנניה[4], שנקרא כך תמיד, יצא עוד

---

[1]) ירו' מגילה 71 ע"ד. בב"ר א' אמר ריב"ל — שהיה ג"כ מחכמי הדרום— מנצפך צופים אמרום הלכה למשה מסיני. אולם החלק הראשון של המאמר הזה, שנאמר שם בירושלמי ע"י ר' שמואל בר יצחק—מה שהתקינו לך הצופים, נאמר במגילה ב': שבת קי"ד. בשם ר' חייא בר אבא. אפשר שרמב"ה בעצמו סדר כך האותיות הסופיות, שיהיה בהן רמז לְ,מִן צֹפֶדָ' (מסרת מהנביאים) או שמתחילה לא היו האותיות מסודרות כך, אלא שאח"כ באו האמוראים וסדרו כך לזכרון.

[2]) אבות ד' ט"ו, בירו' סנהדרין כ"ב: בא בשם רב כנגד משל העולם „הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות". וויס ח"ב 122 חושב בלי כל יסוד שזהו משל רומאי. אפשר להזכיר בזה את פתגמו של Cäsars, שפרנקל 130 מביאו: מוטב להיות ראש בכפר מהיות שני ברומא. ע' ג"כ Dukes, zur rabbinischen Spruchkunde S. 10

[3]) מדרש אבכיר בילקוט בר' מ"ט § 161 (מהדורת ב"בר 11), מדרש „עשרת הדברות" אצל יילינק ביהמ"ד 1, 79. הוספה לתנחומא חקת (מהדו' בובר ח"ג 131. השוה הע' בבהמ"ד V, 207.) [מעשה בר' מתיא בן חרש שהיה יושב בביהמ"ד ועוסק בתורה והיה זיו פניו דומה לחמה וקלסתר פניו דומה למלאכי השרת... פעם אחד עבר שטן ונתקנא בו. אמר: אפשר אדם כמו זה לא חטא? אמר לפני הקב"ה: רבש"ע! ר' מתיא בן חרש מה הוא לפניך? א"ל: צדיק גמור הוא. אמר לפניו: תן לי רשות ואסיתנו. א"ל: אין אתה יכול לו. אעפ"כ אמר לו: לך. נדמה לו כאשה יפה שלא היתה כדמותה מעולם מימות נעמה אחות תובל קין שטעו בה מלאכי השרת. שנא' (בר' ו' ב'): ויראו בני האלהים את בנות האדם. עמד לפניו. כיון שראה אותו הפך פניו ונתן לאחריו. שוב בא ועמד לו על צד שמאלו, הפך פניו לצד ימין. היה מתהפך לו מכל צד. אמר: מתירא אני שמא יתגבר עלי יצה"ר ויחטיאני. מה עשה אותו צדיק? קרא לאותו תלמיד שהיה משרת לפניו. א"ל: לך והבא לי אש ומסמר. הביא לו מסמרין ונתנם בעיניו. כיון שראה השטן כך, נזדעזע ונפל לאחוריו. באותה שעה קרא הקב"ה לרפאל: לך לרפא את רמב"ה. בא ועמד לפניו אמר לו: אני הוא רפאל ששלחני הקב"ה לרפאות את עיניך. א"ל: הניחני, מה שהיה היה. חזר לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע! כך וכך אמר לי מתיא. אמר לו: לך ואמור לו: אני ערב שלא ישלוט בו יצר הרע. מיד רפא אותו].

[4]) הוא נקרא חנניה ע"ש אביו זקנו, ומובן מזה שהגירסא חנינה אינה נכונה.

לפני מלחמת אדריאנוס לבבל[1], ששם יסד בית מדרש, שהיה חשוב מאד[2]. אחרי ששככו הרדיפות ובצפון ארץ ישראל חזרו הסדרים תחת הנהגת תלמידי ר׳ עקיבא, מצאו לנכון רישלוח שלוחים לר׳ חנניה, שיחדל מֵעַבֵּר שנים ומקבוע חדשים בחוץ לארץ מדעתו[3]. ר׳ חנניה, שהיה חשוב בתור רבי עוד

1) ע׳ לעיל 103 הע׳ 4. בקהלת ר׳ א׳ ח׳, (השוה שב ז׳ כ״ו) מספר, שר״ח בן אחי ר״י אזל להדיא כפר נחום (הלך לכפר נחום, ששם היו יהודים נוצרים) ועבדון ליה סינאי מלה, ועלון יתיה רכיב חמרא בשבתא (עשו לו המינים דבר של כשוף והביאו אותו כשהוא רוכב על החמור בשבת). אזל לגביה יהושע חביביה ויהב עלוי משח ואיתסי (הלך אליו יהושע דודו ונתן עליו משחה ונתרפא). אמר ליה: כיון דאיתער בך חמרא דההוא רשיעא, לית את יכיל שרי בארעא דישראל; נחת ליה מן תמן לבבל ודמיך תמן בשלמיה (אחרי שנתעורר בך החמור של הרשע ההוא, אין אתה יכול לשכון עוד בארץ ישראל. ירד לו משם בבלה ומת שם בשלום). זהו בודאי ספור שנוצר בכונה בזמן שבקש ר׳ חנניה שבבל לא תהיה תלויה בדעת ארץ ישראל, כדי להפחית את ערכו, שכמעט נתפס במינות ושדודו ר׳ יהושע בעצמו אמר שאינו ראוי לשבת בא״י. מהמסופר בסוכה כ׳: נראה כי ר׳ חנניה בטרם שהתישב לגמרי בבבל, כבר היה שם ושב אל ר׳ יהושע דודו.

2) ע׳ לעיל 103 הע׳ 2 שבית מדרשו היה בנהר פקוד, או בנהר-פְּקוֹד. ע׳ נויבואר Geogr. d. Talm. p. 363 נראה מהנאמר בסגנון הכתוב: כי מבבל תצא תורה ודבר ה׳ מנהר פקוד. (ירו׳ נדרים 40, ירו׳ סנהדרין 19 ע״א).

3) המעשה נמצא בירושלמי (בשני המקומות שנסמנו בהערה הקודמת) ובבבלי ברכות ס״ג ע״א וע״ב. שם בבבלי מספר זאת ר׳ אבהו לרב ספרא בעברית בסגנון ברייתא; בירושלמי מְסֻפָּר זה בארמית ואין שם בר-סמכא עליו, בסגנון האניקדוטים שבאגדת האמוראים. אבל לא רק משום זה, אולם ג״כ משום התכן, הגדול במקוריותו, היתרון הוא להנוסח הבבלי נגד הנוסח הירושלמי (לא כדעת גייגר Urschrift 158, גרץ IV, 478) אעפ״י שאיזה קוים יותר עתיקים אפשר שנשארו בנוסח הירושלמי. כמו ההתחלה: „אלה מועדי, ויקרא כ״ג ד׳ חנניה בן אחי ר״י... והכתוב ישעי׳ ב׳ ג׳ (ע׳ הערה הקודמת) שבבבלי אין מזה כלום, ורק הפסוק האחרון נזכר שם דרך אגב. עוד בהתחלת המעשה בירושלמי הוא מסופר באפן אנכרוני, כאלו קרה זה בימי ר׳ יהודה הנשיא (התקון של גרץ בימי ר׳ שמעון בן גמליאל הוא יותר מדי אנוס וגם התקון של הלוי בדורות הראשונים ח״ג 199 „שלחו ליה״ במקום „שלח ליה רבי״ לא נכון) והשלוחים הם באמת בני דורו של ר׳ יהודה הנשיא, ר׳ יצחק ור׳ נתן. בבבלי לא נזכר כלל מי שלח, אלא כתוב סתם „שָׁגְרוּ אחריו״, ושמות השלוחים ר׳ יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קְבוּטָל אינם עושים רושם שהם בדוים. ע״ד ר׳ יוסי בן כיפר אנו יודעים שאמר משום משלחו ר״א בן שמוע, וע״ד זכריה בן קבוטל, שנכדו היה אחד מהשלוחים, אנו יודעים שהיה קורא לפני הכהן הגדול (משנה יומא א׳ ו׳) בבית השני (ע׳ דרנבורג R. d. E. Juives VI, 65 f) גם מה שנאמר בירושלמי ששלחו לו שלש אגרות משלימות זו אחר זו הוא יותר מדאי מלאכותי. התשובה גדיים נעשו תיישים, „בעלי קרנים״ היא יותר מתאימה נגד הקלת

בימי ר' גמליאל השני[1], הביט מגבוה על החכמים הצעירים תלמידי ר' עקיבא שעלו לגדולה, אחרי שמתו החכמים היותר גדולים שהיו לפני תקיפת אדריאנים, ואפילו המשל שאמרו לו, כי במעשהו זה הוא כאלו בונה בית מקדש אחר על יד בית המקדש שבירושלים, לא פעל עליו להזיזו מדעתו, ורק השפעתם של חבריו החכמים . שבארם נהרים (מסופוטמיה הצפונית), של בית המדרש שבנציבין, שהיו מלפנים חברים לר' יהודה בן בתירה, המה הצילו את כבוד ארץ ישראל[2].

כמו ר' מתיא בן חרש, מצינו גם את ר' חנניה בן לויתו, קודם צאתו לחוץ לארץ חולק על ר' יונתן, תלמידו של ר' ישמעאל, בפירוש הכתוב[3] במדבר י"ח ג', שר' יונתן חושב שזה נאמר על עבודת השיר של הלוים, ור' חנניה בן אחי ר"י, כי לא צריך, כי מצוה זו נתונה כבר בשמות י"ט י"ט[4]. מחלקת אחרת ע"ד במדבר ז' י"ג, ששם לא נזכר שם מתנגדו, אבל צריך להשוב כי גם זה היה אחד מדבי ר' ישמעאל, נשמרה גם כן באותו המקור. גם שם הוא מראה על כתוב אחר שהוא יותר מתאים ללמוד ממנו את הענין הנדון, ושם הוא מבדיל בין „מזרק" ובין „קערה": שהקערה גילדה עבה, והמזרק גילדו דק[5].

הערך שהקל ר"ח בכבוד חכמי א"י באיזה מכתבים. הלוי שם מביא את שתי הנוסחאות מבלי הגד איזו יותר נכונה. ורק במה שנוגע לשמות השלוחים הוא משתדל לישב הסתירה, שהשלוחים הנזכרים בירושלמי, ר' יצחק ור' נתן היו כבר בבבל מקודם, והשלוחים שנשלחו מבבל נצטוו, שהם ימסרו את המכתבים לר' חנניה ע"י ר' יצחק ור' נתן. אולם הבקרת מטילה ספק בפשרה שבזו. אך דבר אחד אפשר לקבל מהליי, כי לפי הירושלמי נשלחו מתחילה מכתבים לר' יצחק ולר' נתן שישבו בבבל. וע"ז מובן יותר מה שנאמר שם „גבי" (שלח ליה רבי תלת איגרין גבי ר' יצחק ור' נתן). [2]) ע' נדה כ"ר:

[1]) בבבלי אמרו השלוחים אליו בסוף: אם ישמע מוטב, ואם לאו יהא בנדוי. ואל העם אמרו: „אם שומעין מוטב ואם לאו יעלו להר; אחיה יבנה מזבח, חנניה ינגן בכנור ויכפרו כולם ויאמרו: אין להם חלק באלהי ישראל". ע"ד אחיה צ"ל בפירש"י „אדם גדול היה וראש לבני הגולה". השם „אחייה" הוא בצורת „חייא", שם חביב על בני בבל. על חנניה שהיה לוי אמרו בהתול שהוא ינגן בכנור על המזבח החדש. בירושלמי במקום לדבר אל העם נאמר שנשלח מכתב לחנניה בעצמו: „צא לך למדבר האטד יתדי שירש ונחוניון זורק". מסופק מאד אם כאן יש רמז למקדש חוניו, ויותר קרוב שנחוניון היא גירסא אחרת במקום השם אחייה שבבבלי, כמו שחושב גרץ IV 202, 2.

הסוף חסר בבבלי. שם רק מסופר שגעו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום, יש לנו חלק באלהי ישראל!

[3]) ספרי במדבר 116 §. מערכין י"א ב' מוכח שבמקום ר' נתן צ"ל ר' יונתן השוה לעיל 107 בהע'. [4]) ע' לעיל 61 הע' 3. [5]) ספרי במדבר 49 §.

בדבור הראשון של עשרת הדברות מוצא ר׳ חנניה אותו הרעיון, שכבר הביע אותו ר׳ עקיבא[1], שהקב״ה בהוציאו את ישראל ממצרים, פדה גם את עצמו כביכול עמהם. אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך – הוּצֵאתִךָ כתיב (כלומר אפשר לקרוא בשורק ופירושו: הוּצֵאתִי אתך)[2].

ע״ד הלוחות הוא אומר: בין כל דבור ודבור דקדוקיה ואותותיה של תורה, שנא׳ (שה״ש ה׳ י״ד): ממולאים כתרשיש – כימא רבא – ר׳ יוחנן כד הוה פשיט קרייה והוה מטי בדין פסוקא... הוה אמר: יפה למדנו בן אחי ר׳ יהושע: מה גלים הללו בין גל גדול וגל גדול גלים קטנים, כך בין כל דבור ודבור פרשיותיה ודקדוקיה של תורה היו כתובים; ממולאים כתרשיש – זה התלמוד שהוא כים הגדול[3].

מפולפל הוא באורו לבראשית כ׳ י״ג, התעו אלהים אותי שהוא חולק על אלה האומרים שאלהים כאן הוא שם חול והוא אומר שגם זה קדש, ואולם איך אפשר לומר שהקב״ה התעה? וע״ז הוא אומר שצריך לפרש כך: שאילולא אלהים כבר התעו אותי[4]. עוד צריך לציין את הערתו למ״א י״א א׳ והמלך שלמה אהב נשים נכריות, שרשב״י אמר: אהב ממש לזנות, ור׳ חנניה בן אחי ר״י חולק עליו ואומר: על שם „לא תתחתן בם״ (דברים ז׳ ג׳, כלומר שעבר רק על לא תתחתן[5]. מאמר אחד ממקציע הנסתר נמסר בשם ר״ח, שאולי היא באמת יצא ממנו, לשה״ש ח׳ ו׳, שמובנו לא נתברר כל צרכו[6].

---

[1]) ע׳ לעיל 36. [2]) ירו׳ סוכה 54 ריש ע״ג. בפסיקתא ר׳ סוף פכ״א באה הוספה: כביכול, אני ואתם יצאנו ממצרים.

[3]) ירו׳ שקלים 46 ע״ב בסוף. וסוטה 22 ע״ב; „שהש״ר ה׳ י״ב. יותר נכון הנירסא שבשהש״ר: פרשיותיה ודקי׳ של ת׳. „בתרשישי״ הוא מבאר כאלו כתוב „בתרשיש״ כימא רבא (בשהש״ר חסר זה). דברי ר׳ יוחנן מובאים בשהש״ר שם.—השקפתו של ר״ח דומה לזו של פילון, שמוצא שכל המצות שבתורה כלולות בעשרת הדברות, ע׳ נ״ב אגדות אמוראי א״י ח״ג 356, 5.

[4]) סופרים ד׳ ו׳. בירוש׳ מגלה 71 סוף ע״ב מובאים דבריו של ר״ח סתם. בב״ר נ״ב נדרש פסוק זה בשלשה פנים ע״י ר׳ חנין (בילקוט ר׳ חנן) השוה נ״ב באורו של ר״ח לשם „אדני״ (בר׳ י״ח ג׳) בשבועות ל״ה: [5]) ירו׳ סנהדרין 20 ע״ג. [6]) מדרש זוטא מהדורת בובר ע׳ 40 מהדורת שכטר ש׳ 1336: יש נהרות של אש שהם עוברין לפני השכינה כנהרות של מים ומעורבים באש, וכשניתנה לגבריאל רשות לשרוף את כל חיל סנחריב, ניתנה רשות ללויתן לחבל את כל הנהרות. בנוסח אחר שמביא שכטר J. Q. R. VIII, 309 במקום את כל חיל סנחריב — את כל הארץ, וכן הוא בילקוט מכירי לישעי׳ י׳ יז (הוצ׳ שפירא ע׳ 79). אולי גם המאמר שנכתב במקור זה לשה״ש ח׳ ה׳ (מהדורת בובר ע׳ 39, מהדורת שכטר, ש׳ 1314) בשם ר׳ חנניה הוא נ״כ ר׳ חנניה שלנו.

י. ר' יוסי בן דורמסקית.

ר' יוסי שנקרא על שם אמו, בודאי שהיתה גיורת מדמשק[1], היה תלמידו של ר"א בן הורקנוס[2]. ממנו נשארו רק מאמרי אגדה[3], וכנראה גם הוא, כמו ר"א המודעי, הצטיין ביחוד במקצוע האגדה. ביחוד נשארה שורה של פלוגתות, שהיו בינו — בזמן שהיה כבר זקן מופלג — ובין ר' יהודה בר אלעאי, בבאור שלשה כתובים[4]. הוא מדבר בנגנון של בר סמכא ואומר לבן מחלקתו: ברבי, למה אתה מעוות עלינו את הכתובים?[5]: — ר' יהודה אמר: הרי הוא אומר: במדבר בערבה וכו', אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום במדבר ואלו הן: ב' בים, ב' במים, ב' במן, ב' בשליו, אחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן במרגלים. א"ל ר' יוסי בן דורמסקית לר"י: למה אתה מעוות עלינו את הכתובים? מעיד אני עלי שמים וארץ[6], שחזרנו על כל המקומות, ואין מקום שנקרא אלא על שם המאורע*), וכן הוא אומר (בר' כ"ו כ'): ויקרא שם הבאר עשק וכו' ויקרא אותה שבעה וכו' (שם פסוק ל"ג)[7]. כיוצא בו אתה אומר: דרש

[1]) ע' דרנבורג 223. במדרש הגדול ויקרא כ"ז כ"ו—כמו שהודיעני ביכלר—כתוב אבא יוסי בירבי דורמסקית. [2]) ע' ח"א 74. [3]) קדושין ל"ט. אומר בשם ריה"ג הלכה מר"א בן הורקנוס. ע' תוספתא סוף ערלה.

[4]) ספרי דברים § 1 בסוף; מכילתא דברים א' א' (מהדו' הופמן ע' 5). מאמר אחד אגדי, שאמר ר' יהודה בשם ר"נ דיבנה מיוחס במקום אחר לר"י בן דורמסקית (ע' ח"א 71 הע' 4).

[5]) במכילתא במקום למה כתוב שתי פעמים „על מה" ופעם אחת „עד מתי". הכנוי „ברבי" (גם בירבי) מתאים למי שאבותיו היו חכמים. ולכן קורא ר' יוסי לר' יהודה „ברבי", שאביו ג"כ היה תלמידו של ר"א בן הורקנוס, הקרוב אליו. במכילתא: יהודה בירבי.

[6]) במכילתא „מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ". בפסיקתא 143 ע"א—„העבודה". מאמרו של ר' יהודה ע"ד י' הנסיונות נמצא גם באדר"נ פל"ד.

[7]) בספרי (פ"ד סוף ע"ב) נשמט משפט שלם בין „הרי הוא אומר" ובין ר' יוסי ברי חנינא אומר. נשמט מאמרו של ר' יוסי ברי חנינא ואח"כ נחסרו המלות „ר' יהודה אומר", כמו שנראה ממכילתא דברים א' א'. מאמרו של ר' יהודה, שר' יוסי חולק עליו נמצא בתור ברייתא בערכין ט"ו. שם אין באור לכל שם ושם. אבל לפני זה באו באורים לשמות ואיזה מהם בשם ר' יהודה. כן נקרא שם ר' יהודה על הבאור „מ"ל סוף" (בספרי ר"י ובמכילתא ר' יהודה) המרו על הים והמרו בתוך הים, שעי"ז מבואר מה שנא' במאמר שלנו „שנים על הים". הבאור ל„ובין תפל ולבן" (בספרי מתם) בא במכילתא ובתחילתו: „אמר ר' ישמעאל חזרנו על כל המסעות ולא מצינו מקום שנקרא שמו תפל ולבן, א"ר יוסי"... כאן באה, כנראה, טעות בפתרון ר"ת „ר"י" וצ"ל לא ר' יוסי, אלא ר'

*) פרידמאן מבאר: שלא נקראו כן מיושבי הארץ, אלא התורה קראה אותם כך ע"ש המאורע.

ר' יהודה: משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו (זכרי' ט' א'), זהו משיח שהוא חד לאומות ורך לישראל. א"ל ר"י בן דורמסקית: יהודה, למה אתה מעוות עלינו את הכתובים? מעיד אני עלי שמים וארץ שאני מדמשק, ויש שם מקום ששמו חדרך[1]. א"ל: ומה אתה מקיים—ודמשק מנוחתו? מכאן שעתידה ירושלים להיות מגעת עד דמשק, שנא': ודמשק מנוחתו, ואין מנוחה אלא ירושלים, שנא' (תה' קל"ב י"ד): זאת מנוחתי עדי עד. א"ל: ומה אני מקיים: ונבנתה עיר על תלה (ירמי' ל' י"ח)? א"ל: שאינה עתידה לזוז ממקומה. א"ל: ומה אני מקיים: ורחבה ונסבה למעלה (יחזקאל מ"א ז')? — שעתידה ארץ ישראל להיות מתרחבת ועולה מכל צדדיה, כתאנה זו, שקצרה [שצרה] מלמטה ורחבה למעלה, ושערי ירושלים עתידין להיות מגיעין עד דמשק, וכן הוא אומר (שה"ש ז' ה'): אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק, וגליות באות וחונות בתוכה, שנא'—ודמשק מנוחתו[2]... כיוצא בדבר דרש ר' יהודה: וירכב אותו במרכבת המשנה (בר' מ"א מ"ג) ויקראו לפניו אברך — זה יוסף, שהוא אב בחכמה ורך בשנים. א"ל ר' יוסי בן דורמסקית: יהודה, למה אתה מעוות עלינו את הכתובים? מעיד אני עלי שמים וארץ, שאין אברך אלא לברכים, שהיו הכל נכנסין ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר (שם, שם): ונתן אותו על כל ארץ מצרים[3].

יהודה, כי אין ספק שבעל המאמר המתחיל "א"ר יוסי" הוא הוא מי שאמר "חיורני". רש"י דברים א' א' מביא הכל בקצת שנויים, והוא פתר את הר"ת ר"י—ר' יוחנן. ר' טוביה ב"ר אליעזר ב"לקח טוב" לאותו פסוק מיחס את המאמר הזה לרשב"י; אבל לפי הנראה היה לפניו מקור אחר, כי נוסחאתו דומה רק במקצת עם נוסחת המכילתא. לבאור "ודי זהב" שמרמז על מעשה העגל נמצאו בספרי שני משלים, יוצרי המשלים האחד הוא רבי (נ"א: ר' יהודה, ר' מאיר), והשני הוא רשב"י. במכילתא יש רק המשל השני, ובעליו ר' יהודה.

[1]) ע' נייבאר Geog. d. Talmuds p. 297. במכילתא חסר הדיאלוג.

[2]) פסיקתא' 143 ע"א. השוה שה"ש ז' ד'. נמסרה ג"כ שיחה זו שהיתה בין ר' יהודה ובין ר' יוסי, ואולם בראש זאת הובאה מחלקת בין ר' יהודה ובין בן מחלקתו הרגיל ר' נחמיה ע"ד השם "חדרך". ור' נחמיה אומר ג"כ כמו ר' יוסי, שזהו שם מקום. ר' אליעזר המודעי ג"כ מדבר ע"ד התפשטותה הגדולה של ירושלים ע' ח"א 146.

[3]) בספרי במקום "לברכים" "לברכיס", ומזה ברש"י בר' מ"א מ"ג—לשון ברכים. במכילתא נשתנתה המלה הלועזית הזרה למלה היותר שגורה "אפרכוס" (επαρχος) שזהו מאיתו המובן. אין ספק כי ר' יוסי נתכון להסביר את המלה הקשה "אברך" בשם הדומה לו בצלצולו ἀλαβάρχης, ביחוד שבשם תאר זה השתמשו יהודי אלכסנדריה לקרוא בו את העומדים בראשם, והוא יפה גם בשביל יוסף שהיה לראש במצרים. השם הזה לא נמצא עיד בשום מקום בספרות התלמודית. ע' הופמן שב. קרויס Lehwörter II 304. וע' Jewish Encyclopedia, I, 315. — ביאורו של ר' יהודה נמצא סתם בב"ר צ'.

המאמרים האגדיים של ר' יוסי דורמסקית שיבואו להלן נמצאים בקובצי מדרשים שונים:

הם (דור המבול) חטאו בגלגל העין [שנא' בר' ו' ב': ויראו בני האלהים וכו'] שהוא דומה למים, אף הקב"ה לא פרע מהם אלא במים [1]. — הרי הוא אומר (שמות סוף ב') וירא אלהים את בני ישראל — שהם עתידין להכעים, שהם עתידין לנאץ, וכל כך למה? (כלומר ומשום מה ניצולו) — מכח התשובה [2]. — שמות ט"ו ב'. זה אלי ואנוהו — אעשה לפניו מקדש נאה, ואין נוה אלא בית המקדש, שנא' (תה' ע"ט ז'): ואת נוהו השמו, ואומר (ישע' ל"ג כ'): עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן [3]. — לויקרא כ"ו כ"ו. משל—ביד אדם איסר ופרוטה, והוא יושב ומשקלו (שוקל בדעתו) ואומר: אקח פת, אוכל אני ולא שבע, אקח בו תמרים, שמא אוכל אני ושבע, אעפ"כ אוכל ולא שבע, שנא': ואכלתם ולא תשבעו [4].

— לויתן דג טהור הוא, שנא' (איוב מ"א ז'): גאוה אפיקי מגנים... תחתיו חדודי הרש אפיקי מגנים — אלו קשקשים שבו, תחתיו חדודי חרש — אלו סנפירין שהוא פורח בהן [5]. — אסתר (כלו' מגלת אסתר) ברוח הקדש נאמרה, שנא' (אסתר ט' י'): ובבזה לא שלחו ידם (וזה אי אפשר היה לדעת אלא ע"י רוח הקדש) [6].

---

1) תוספתא סוטה ג' ט', סנהדרין ק"ח. ששם צריך להשלים ע"פ כ"י עתיקים „בן דורמסקית". ב"ר ל"ב. הראי' מבר' ו' ב' „ויראו" נמצאה רק בתוספתא; בב"ר לא הובא אף פסוק אחד, והתלמוד שמביא את סוף הפסוק „ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" זהו הוספה מאוחרת, כמו שמוכח מתוך הנוסחאות שמביא רבינוביץ.—נגד שלשת המקורות האלה הדומים זה לזה יש מקור רביעי, ספרי דברים § 43 ומכילתא שמות ט"ו א' (35 ע"ד). נוסח אחר של באורו של ר"י לבר' ו' י"א: הם נתנו עיניהם עליונה ותחתונה כדי לעשות תאותם, אף הקב"ה פתח להם מעיינות עליונים ותחתונים כדי לאבדם.

2) מכילתא שמות י"ט ב' (61 ע"ב). (ע' לעיל 113.)—ר' אליעזר (צ"ל אלעזר) אומר משום אבא יוסי בן דורמסקית. ר' אלעזר זה הוא בודאי ר' אלעזר ב"ר יוסי, שהוא מוסר עוד הלכה בשמו של ר' יוסי בן דורמסקית בתוספתא ערלה א' ח', ולא ר' אליעזר ב"ר יוסי הגלילי, כמו שכתבתי במהדורה ראשונה, ולא ר"א בן שמוע, כמו שחושב וויס (כ"ב 165) (ע' כ"ב 414) בשמו"ר סוף א', בא הבאור הזה בהרחבת דברים בשם „חכמים".

3) מכילתא לאותו פסוק (37 ע"א) בין מאמרי ר"י הגלילי ור"ע. אין צרך בבאור המפולפל של פרידמן שם. ר' יוסי מפרש „ואנוהו" בתור פעל הנגזר מהשם „נוה". 4) ספרא לאותו פסוק (112 ע"א). 5) חולין ס"ז סוף ב'; תוספתא חולין ג' כ"ז. 6) מגילה ז'.

יא. ר׳ חנינא בן תרדיון.

בין בתי המדרש החשובים נמנה גם בית המדרש של ר׳ חנינא בן תרדיון בסכנין [1]. הפתגם שלו הוא [2]: שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים, שנא׳ (תה׳ א׳ א׳): ובמושב לצים לא ישב. אבל שנים שיושבים ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם, שנאמר (מלאכי ג׳ ט״ז): אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וישמע וכו׳ [3]. ע״ד התמסרותו רק ללמוד התורה התהרם אח״כ, כמו שמסֻפר [4]: כשנתפסו ר׳ אלעזר בן פרטא ור׳ חנינא בן תרדיון, א״ל ר״א בן פרטא לר״ח בן תרדיון: אשריך שנתפסת על דבר אחד, אוי לי שנתפסתי על חמשה דברים. א״ל ר״ח: אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה ניצול, אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול, שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד.—סמוך לאותו המעשה כשחלה ר׳ יוסי בן קסמא, הלך ר״ח בן תרדיון לבקרו [5]. א״ל: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה, שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו, ועדיין היא קיימת; ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח לך בחיקך. א״ל: מן השמים ירחמו. א״ל: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו? תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר התורה באש. א״ל: רבי, מה אני לחיי העוה״ב? א״ל: כלום מעשה בא לידך? א״ל: מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחילקתים לעניים. א״ל: אם כן, מחלקך יהא חלקי ומגורלך יהא גורלי.

---

[1]) סנהדרין ל״ב: אחר ר״ח בן תרדיון לסכני. השוה תענית י״ח. ר״ה כ״ז. ״וכך הנהיג ר״ח בן תרדיון בסיכני״. הגירסא חנינא היא כנראה יותר בטוחה מחנניה. שבה בזהר Schürer. Theolog. Litteraturz. 1882 col. 316 העיר סיכני (סכנין, סכנים) ידועה בספרות האגדית ע״י ר׳ יהושע דסכנין שאמר משום בעל האגדה ר׳ לוי. היא היתה בגליל, ע׳ נויבואר 204. השערות ע״ד השם תרדיון ע׳ קרויס, Lehnwörter I, 206, II 592, ר׳ חנינא בן תרדיון אמר דברי הלכה בשם ר״א בן הורקנוס, יומא ע״ח: [2]) אבות ג׳ ב׳.

[3]) סיום המאמר: ״אין לי אלא שנים״... במקום זה יש במקורות אחרים סיום אחר (אחד שיושב ועוסק בתורה), והוא כנראה הוספה מאוחרת. [4]) ע״ז י״ז:

[5]) ע״ז י״ח. שו״ט תה׳ ט׳ י״ג. שמחות פ׳ ח׳. מס׳ כלה קרוב לסוף. מדרש אלה אזכרה, ביהמ״ד ח״ב 68; מדרש עשרה הרוגי מלכות, ביהמ״ד VI, 28 ולהלן. ספרי דברים 307 §. צורה מיוחדה יש לספור הזה בהיכלות ביהמ״ד ח״ג 88. בשו״ט שם מעמידו ר״א בן פדת בראש הרוגי מלכות ״כגון ר׳ חנינא בן תרדיון וכל הנהרגין על קדוש שמי״.

אמרו: לא היו ימים מועטים עד שנפטר ר' יוסי בן קסמא, והלכו כל גדולי רומי לקברו, והספידוהו הספד גדול, ובחזרתן מצאוהו לר"ח בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח לו בחיקו, הביאוהו וכרכוהו בספר תורה, והקיפוהו בחבילי זמורות, והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר, ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו: אבא, אראך בכך? אמר לה: אלמלי אני נשרפתי לבדי, היה דבר קשה לי, עכשיו שאני נשרף וספר תורה [עמי], מי שמבקש עלבונו של ספר תורה, הוא יבקש עלבוני. אמרו לו תלמידיו: רבי! מה אתה רואה? אמר להם: גוילין נשרפין ואותיות פורחות [1]. — אף אתה פתח ותכנס בך האש. אמר להם: מוטב שיטלנה מי שנתנה, ואל יחבל הוא בעצמו. — יחד עמו נדונה גם אשתו לשרפה ואת בתו להושיב בקובה של זונות [2]. בשעה שיצאו שלשתן, הצדיקו עליהן את הדין; הוא אמר (דברים ל"ב ה'): הצור תמים פעלו, ואשתו אמרה (שם): אל אמונה ואין עול, בתו אמרה (ירמי' ל"ב י"ט): גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי וכו' [3]. ימים רבים אחרי כן אמר ר' יהודה הנשיא: גדולים מעשי אלה, שהם בעת צרתם הצמיחו ג' פסוקים של צדוק הדין, מה שאין כן בכל הכתובים, כוונו שלשתן את לבן וצדקו עליהם את הדין [4]. — גורל מר שכזה בא לפני זה לבנו שנתחבר לליסטים וגלה את רזן, והרגוהו ומלאו פיו עפר וצרורות. לאחר שלשה ימים נתנוהו בכליבא (ארון עשוי מענפים) ובקשו לקלס עליו מפני כבוד אביו, ולא הניחן. אמר להם: הניחו לי, ואני אומר על בני. פתח ואמר (משלי ה' י"ג): ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. ואמו קראת עליו (משלי י"ז כ"ה): כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו. אחותו קראת עליו (שם כ' י"ז): ערב לאיש

---

[1]) כאן טובעה ההשקפה, כי דברי אלהים חיים אינם נשרפים יחד עם הגוילין, והבטוי הוא כמו בברייתא העתיקה ע"ד שבירת הלוחות: „לוחות נשברו ואותיות פורחות". בשמחות מסֻפר בשנויים [שבתו היתה צועקת ובוכה ומתחבטת לפניו. א"ל: בתי, אם עלי את בוכה, אם עלי את מתחבטת, מוטב שתאכלני אש שנופחה ולא אש שלא נופחה, שנא' (איוב כ' כ"ו): אש לא נופח. ואם על ספר תורה את מתחבטת, הרי התורה אש, ואין אש אוכלת אש...] מהתלמידים אין שם זכר.

[2]) לפי דברי הספרי דברים § 307 ענשו אותה לעבודת פרך „ועליך לעשות מלאכה". האגיקרוסה שבע"ז י"ח סוף ע"א ובראש ע"ב שנוסה ר' מאיר לשחרר אותה, מראה שהנוסח הראשון הוא העיקר.

[3]) כך הוא בתלמוד ובספרי. בשמחות קרא ר"ח את הפסוק תה' קמ"ה י"ז, ואשתו (או בתו)—ירמי' ל"ב י"ט. [4]) כך הוא בספרי. בתלמוד נאמר בלשון אחרת.

לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ [1]. לבתו השניה עלה גורל יותר יפה כי היתה נשואה לר' מאיר, אולם גם היא סבלה יסורין על דעותיה החפשיות בדבר מצב האשה [2].

על ר"ח בן תרדיון אמרו שנענש מפני שהיה הוגה את השם באותיותיו, ואשתו שמעה ולא מחתה בידו [3]. כנראה יש בזה רמז שר"ח בן תרדיון עסק בחכמת הנסתר [4].

בפרקי דר"א יש מאמר אחד מיוחס לר' חנינא בן תרדיון. על דבר מעשים טובים [5].

יב. ר' יוסי בן קיסמא [6].

ר' יוסי בן קיסמא, כמו פפוס בן יהודה, ידידו של ר' עקיבא, היה נוטה לחשוב, שאומה זו מן השמים המליכוה. כשמת ר' יוסי בן קיסמא הלכו כל גדולי רומא לקברו [7]. ראויה לתשומת לב צואתו שצוה את תלמידיו לפני מותו, שממנו רואים שקוה כי הפרסים יבואו ויכבשו לא רק את בבל, אלא גם את ארץ ישראל: „העמיקו לי ארוני, שאין כל דקל ודקל שבבבל שאין סוס של פרסיים נקשר בו, ואין לך כל ארון וארון שבארץ ישראל, שאין סוס מדי אוכל בו תבן" [8]. — כששאלוהו תלמידיו: אימתי בן דוד בא [9]? אמר: מתיירא אני שמא תבקשו ממני אות. אמרו לו: אין אנו

---

[1]) איכה ר' ג' ט"ז; שמחות סוף פ' י"ב.

[2]) ע' לעיל 88 הע' 1. בתוספתא כלים ב"ק, ד' י"ז, מְסֻפָּר, שהבן והבת של ר"ח בן תרדיון השיבו על שאלה אחת של הלכה תשובות שונות, וכשספרו זה לפני ר' יהודה בן בבא אמר: יפה אמרה בתו מבנו. [3]) ע"ז י"ח ריש ע"ב.

[4]) רש"י ע"ז י"ז ב' מבאר (בודאי ע"פ המסרת) שר"ח בן תרדיון דרשו בארבעים ושתים אותיות ועושה בו מה שהוא חפץ. [5]) פדר"א פל"ג.

[6]) ע"פ Strack מההורה שניה לפר' ט' צ"ל קְסְמָא Κοσμᾶ. אבל אחרי שבכל המקומות נכתב קיסמא, קשה לומר שבכולם נשתבש מן קוסמא.

[7]) ע"ז י"ח. ע' גרץ IV[2], 174.—ר' יוסי בן קיסמא, כמו ר' חנינא בן תרדיון ור"ח חלפתא, אבי ר' יוסי, היה מחכמי הגליל של העשרת האחרונה לפני מלחמת אדריאנוס. כשפנו אליו תלמידיו בשאלה שמובאה להלן, היה מטייל אז. לפי מקור אחר— תנחומא—עמהם בטבריה. גם ביבמות צ"ו: (כפי שהעירני בילר) נמצא ר' יוסי בביהמ"ד בטבריה. [8]) סנהדרין צ"ח ע"א וב'.

[9]) סנהדרין צ"ח סוף ע"א. תנחומא ב' וישלח 8. בילקוט מכירי לעובדיה (R. d. E. S. XXV ,63 f.) בא מעשה זה הלקוח מתנחומא בנוסח אחר ומתחיל מעשה בר"י בן קיסמא ור' אלעאי ותלמידיו שהיו מטיילין בטבריא. בתנחומא ב' עפ"י איזה כ"י: „מה סימן נתן ריב"ק לר' אלעזר ותלמידיו".

מבקשין ממך אות. אמר להם: לכשיפול השער הזה ויבנה, ויפול ויבנה, ויפול ויבנה ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא [1]. אמרו לו: רבנו, תן לנו אות. אמר להם: ולא כך אמרתם לי, שאין אתם מבקשין ממני אות? אמרו לו: ואף על פי כן. אמר להם: אם כך יהפכו מי מערת פמיים לדם, ונהפכו לדם [2].

ר' יוסי בן קיסמא בהיותו זקן אמר חידה: סבא תרי מתלת, וי לחדא דאזלא ולא אתיא (סובים שתי הרגלים של הבחרות משליש — המשענת היא השלישית—של הזקנה. אוי לה לראשונה—לבחרות—שהולכת ואינה חוזרת) [3]. — אמר ר' יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי: רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות? אמרתי לו: אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, איני דר אלא במקום תורה, וכן כתוב בספר תהלים, על ידי דוד מלך ישראל (תה' קי"ט ע"ב): טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. ולא עוד, אלא שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד, שנאמר (משלי ו' כ"ב): בהתהלכך תנחה אותך—בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך—בקבר, והקיצות היא

---

[1]) כך הוא בסנהדרין צ"ח א', ע"פ הגירסא הנכונה. ע' ד"ס. בתנחומא ב': הרי השער הזה יבנה ויפול, יבנה ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא. ועפ"י גירסת הילקוט מכירי: הרי השער של טבריה נופל ונבנה, והשני נופל ונבנה, והשלישי נופל ואין מספיק להבנות, עד שבא בן דוד. ע' לעיל 118 הע' 7. רש"י מפרש: השער של רומא. ע' בובר לתנחומא שם.—גם בברייתא יבמות צ"ו: שנזכרה לעיל בהערה, נמצאה נבואה של ריביק [שהיה מעשה בבית הכנסת בטבריה שנחלקו בו ר' אלעזר ור' יוסי עד שקרעו ספר תורה בחמתן... והיה שם ר' יוסי בן קיסמא, אמר: תמה אני אם לא יהיה בית הכנסת זו עבודה זרה, וכן הוה].

[2]) סנהדרין צ"ח. (תנחומא: הרי מערת פמיים תהפך לדם). מערת פמיים—מקור הירדן (ע' בכורות נ"ה.)—היתה קרובה לקסריה-פיליפי. במכילתא דברים (מהדו' הופמן ע' 2) כתוב "מגילה של קסריון שתחת פמייס". זה מראה שהשיחה היתה בקיסריה-פיליפי.

[3]) שבת קנ"ב (לפי גירסת רש"י) בדרך ארץ זוטא פ"י נשמט "בן קיסמא". אחרי זה בא שם "הוא היה אומר" עיד בעלי אומנות אחרים שאין מעמידים מהם פרנס על הצבור ויושבי כפרים והולכי מדבריות חייהם אינם חיים ומזונם אינם שלהם, ובניהם אינם שלהם. בעירובין נ"ה ע"ב נאמר זה בשם רב. עפ"י הגירסא שם צריך לגרוס גם בד"א זוטא במקום יושבי כפרים—יושבי צריפין.

תשיחך — לעולם הבא [1]. — ע״י ר׳ יוחנן, שאסף הרבה מאמרים של החכמים הקדמונים, נמסר גם מאמר אחד של ר׳ יוסי בן קיסמא [2]: גדולה לגימה שהרחיקה שתי משפחות מישראל, שנא׳ (דברים כ״ג ה׳): לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳ וכו׳ על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים.

יג. ר׳ אליעזר בן פרטא.

גם ר׳ אליעזר בן פרטא נתפס למלכות יחד עם ר׳ חנינא בן תרדיון, בעד זה שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוד עונות כאלה [3], אבל על ידי תשובות מחֻכמות ניצל מענש. הצלתו היתה כל כך מפליאה עד שנתקשטה בספורי נפלאות ושאלידו הנביא בעצמו בא לעזרתו [4]. ר״א בן פרטא כנראה היה קרוב ביותר לר״א המודעי, שבשמו מסר מאמר ע״ד הכתב האשורי [5]. כמו מר״א המודעי נשאר גם ממנו מאמר אחד המדבר מגדולת הערך של השבת, עפ״י הכתוב שמות ל״א ט״ז: כל המשמר את השבת כאלו עשה השבת, שנאמר: לעשות את השבת [6]. וכן המדה שאחז בה ר״א המודעי להגדיל את פלא הנסים שבכתבי הקדש [7], נמצאה גם אצל ר״א בן פרטא. הדעה שהביע ר׳ ישמעאל נגד ר״ע בבאור הכתוב תה׳ ע״ח כ״ה [8]: לחם אבירים — לחם שנבלע באברים, אמר ר״א בן פרטא, אף דברים שתגרי עכו״ם מוכרין להן, מַן מפיג (כלומר המן מוכך אותם עד שגם הם נבלעים באברים). אלא מה אני מקיים (דברים כ״ג י״ג): ויתד תהיה לך על אזניך? לאחר שסרחו (שאמרו „בלחם הקלוקל״, במדבר כ״א ה׳), אמר הקב״ה: אני אמרתי: יהיו כמלאכי השרת, עכשיו אני מטריח אותם שליש פרסאות [דכתיב (במדבר ל״ג י״ט): ויחנו על

---

[1]) אבות ו׳ ט׳. [2]) סנהדרין ק״ג: בשאלתות במקום ר״י בן קסמא בא ר״י בן קצרתא — אבל הגירסא הזו אינה מאושרת משום מקום יראה שזה בא מפתרון לא נכון של ר״ת ב״ק. אמנם ר׳ יוחנן מסר דבר בשם ר׳ יוסי בן קצרתא (ע׳ אג׳ אמוראי א״י ח״ג 596). בשו״ט ק״י (הוצ׳ בובר) כתוב שר׳ יוחנן בנו של ר״י בן קסמא באר: שלש מאות ושמונה עשר איש (בר׳ י״ד י״ד) רומז ל„אליעזר״ שמספרו עולה שי״ח. אולי במקום בנו צ״ל בשם ר״י. השוה כ״ב 511, בילקוט מכירי משלי כ״ג כ״נ (מהדורת גרינהוט). כתוב זימרא במקום קיסמא ע״י השפעת המאמר שבא שם לפני זה. [3]) לע״ל 116.

[4]) ע״ז י״ז: ספור אגדי זה בא בצורת אגדות בתי המדרש שבבבל.

[5]) תוספתא סנהדרין ד׳ ח׳, ב. סנהדרין כ״ב. ירו׳ מגילה 71 ריש ע״ג. ר׳ שמעון בן אלעזר שאמר משום ר״א בן פרטא שאמר משום ר״א המודעי. לפי״ד סדר הדורות גם בשבועות ל״ה כי צריך לקרוא ר״א בן פרטא משום ר״א המודעי. ע׳ בכל זאת ח״א 141 הע׳ 3. בתוספתא סוכה ד׳ ט״ו מאמר אחד שנוגע לבית המקדש בשם ר״א בן יעקב הראשון נגד דעתו של ר״ח בן אנטיגנוס.

[6]) מכילתא לאותו פסוק. (104 ע״א וב׳). [7]) ע׳ ח״א 144. [8]) ע׳ לע״ל 12.

הירדן מבית הישימות עד אבל השטים, ואמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההוא אתרא והוה תלתא פרסא, ותנא: כשנפנין אין נפנין לא לפניהן ולא לצדדיהן, אלא לאחוריהן] [1]).

בשני דברים אנו מוצאים את ר"א בן פרטא חולק על ר' יוסי הגלילי: — על הכתוב בר' ו' ג': לא ידון רוחי באדם, אמר ר"א בן פרטא: אמר הקב"ה: איני דן אותן עד שאכפול להן שכרן, שנא' (איוב כ"א י"ג): יבלו בטוב ימיהם וברגע שאול יחתו [2]). — שמות י"ט ט'. ויאמר ה' אל משה: הנה אנכי בא אליך בעב הענן וכו'. וכי מה אמר המקום לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל למקום לאמר? אלא מתוך שנאמר: ויבא משה ויספר לעם (שמות כ"ד ג'), אמר להם: אם מקבלים אתם עליכם עונשים בשמחה, הרי אתם מקבלים שכר, ואם לאו הרי אתם מקבלים עליכם פורענות, וקבלו עונשים בשמחה [3]). —

המאמר הזה יצא בודאי בדרשתו ביום תענית צבור [4]): מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקין [5]) לעולם, יש שנה שגשמיה מרובין, ויש שנה שגשמיה מועטין, יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן, ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן. שנה שגשמיה יורדין בזמנן למה הוא דומה? לעבד שנתן לו [רבו] פרנסתו באחד בשבת, נמצאת עיסה נאפת כתיקונה ונאכלת כתיקונה. שנה שאין הגשמים יורדין בזמנן, למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בערב שבת, נמצאת עיסה נאפת שלא כתקונה ונאכלת שלא כתקונה. שנה שגשמים מרובין למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת

---

[1]) יומא ע"ה: [2]) אדר"נ פ' ל"ב. [3]) מכילתא לאותו פסוק (63 ע"ב). בשבת פ"ז. מובאים דברי ר' יהודה הנשיא לשמות י"ט ט"ו שדומה לדברי ר"א בן פרטא. — מאמר של ר' יהודה בן פרטא השני נכדו של ר' יהודה בן פרטא ע' כתובות ק'. שם צריך להגיה ע"פ הירו' כתובות 34 ע"ג. ע' וייס ח"ב 223 הע' ד'. משא ומתן היה לו עם הנשיא, ע' תוספתא פסחים י', ט'. השוה עוד הלוי, דורות הראשונים ח"ב 217 ואפשטיין R. d. E. I. XLIV 52. [4]) תענית י"ט:

[5]) הבטוי „נעשו גשמים צמוקין" אין לו מובן. באורו של רש"י „שיורדין בקושי בצמוקית מלי ושדים צומקים (הושע ט' י"ד) איני מתאים לגשמים מרובים שניתנו בזמנם ולפיכך יותר טוב לקבל באורו של הערוך (ע' סקמיון) „עשו גשמים סקימין בעולם" פרוש: מבררין ומבחינין אם הדור זכאי ואם חייב. המלה היא לקוחה כנראה מהיונית והיותר קרוב שהיא מהמלה ἀξίωμα, ἀξία-ערך, אעפ"י שהסוף „מיון" אינו מתבאר לפי זה. אולם „סקי" בנקל נשתנה מן „קבי" (= ἀ ξ ι). השוה איסכנדר מאלכסנדר, מסקימין נקל להגיע לקריאה הרגילה: על יד הקוף נשתנה הס' לצ' ו„צקימין" בא ע"י הוספת המים להדמות אל השרש העברי „צמק". נסיונות אחרים לבאור המלה הזאת ע' קרויס Lehnwörter. II. 410.

אחת, נמצאו רחיים טוחנות מן הכור מה שטוחנות מן הקב, נמצאת עיסה אוכלת מן הכור, כמו אוכלת מן הקב [שכן דרך שמשתייר מן הקמח ברחיים ומהעיסה בעריבה; וכן כשהגשמים יורדין מועטין מה שהיו טרשים בולעים מן הרוב, בולעין מן המיעוט, ומה שהרוח מנשבת ובולעת מן הרוב בולעת מן המיעוט. רש"י].

— הרי הוא אומר (במדבר י"ד ל"ז): וימותו האנשים מוצאי דבת הארץ. על מה הוציאו שם רע? על עצים ועל אבנים. והלא דברים קל וחמר: ומה אם אלו שלא הוציאו שם רע אלא על עצים ועל אבנים נענשו, לא ענש מועט אלא ענש מרובה, ולא עונש לשעה אלא עונש לדורות, — המוציא שם רע על חברו כיוצא בו — על אחת כמה וכמה! [1].

במקורות מאוחרים, אבל יש סמנים שעל ידם אפשר לשער, כי אמת הוא מה שמסופר שם: מעשה שבאו לגדולי ציפורי כתבים רעים מן המלכות [בשבת]. הלכו ואמרו לר"א בן פרטא: כתבים רעים באו לנו מן המלכות, מה אתה אומר, נברח? והיה מתירא לומר להם ברחו, ואמר להם ברמז: ולי אתם שואלים? לכו ושאלו את יעקב ואת משה ואת דוד. מה כתיב ביעקב? (הושע י"ב י"ג): ויברח יעקב, וכן במשה (שמות ב׳ ט"ו): ויברח משה, וכן בדוד (ש"א י"ט י"ח): ודוד ברח וימלט, וכן הוא אומר (ישעי׳ כ"ו כ׳): לך עמי בוא בחדרך וכו׳ [2].

יד. ר׳ יהודה בן בבא.

כשהגיעה השמועה לר׳ יהודה בן בבא ולר׳ חנינא בן תרדיון שר"ע נהרג, עמדו וחגרו שקים את מתניהם וקרעו את בגדיהם ואמרו: אחינו שמעונו! לא נהרג ר"ע על הגזל ולא על שלא עמל בתורה בכל כחו, לא נהרג ר׳ עקיבא אלא למופת, שנא׳ (יחזקאל כ"ב כ"ד): והיה יחזקאל לכם למופת ככל אשר וגו׳. מכאן ועד ימים מועטים לא ימצא מקום בארץ ישראל, שלא יהיו שם [פגרים] מושלכין בו, שנאמר (ירמי׳ ט׳ כ"א): ונפלה נבלת האדם כדומן וגו׳. אמרו: לא עברו ימים עד שבא בולמוס ועירבב את העולם [3] — מהרה גם

---

[1]) תוספתא ערכין ב׳ י"א. בקצור ב. ערכין ט"ו.—

[2]) תנחומא ר"ש מסעי. במדבר ר׳ ר"ש פכ"ג. [בתנחומא מובא שהמעשה היה בשבת, והשאלה היתה אם מותר לברוח בשבת, ומתוך דברי ר"א בן פרטא למדו שיש בזה משום פקוח נפש ודוחה את השבת — המתרגם]. פדר"א השתמשו בדברי ר"א בן פרטא סוף פ׳ כ"ט.

[3]) שמחות פ"ח. ע"פ המקור הזה הספיד ר"י בן בבא גם את ר׳ ישמעאל ור׳ שמעון (ע׳ לעיל 2) יחד עם ר׳ עקיבא. אך במכילתא אין מזה זכר. ורק מהספר על

עליהם באה הגזירה: ר' חנינא נתפס ונשרף, ור' יהודה בן בבא ברח, ואולם מהרה נתפס גם הוא בין אושא ושפרעם, ובהניתות עשו גופו ככברה. אפס לפני מותו הספיק להציל — כמו שמספר רב בשבחו [1] — את חק הסמיכה ואת הזכות לדון דיני קנסות, כי מבלי התחשב עם גזרת הרומאים, שלא יסמכו הספיק לסמוך את תלמידי ר' עקיבא, שעדיין לא קבלו סמיכה ושעליהם סמך כי הם ימשיכו את מסרת התורה [2]. — בהלכה מוצאים את ר"י בן בבא ביחוד במחלקת עם ר' עקיבא [3]. כך שונות הן דעותיהן ע"ד התשובה: ר"י בן בבא אומר: צריך לפרוט את החטא, שנא' (שמות ל"ב ל"א): אנא חטא העם הזה חטאה גדולה וכו'; ור"ע אומר (תה' ל"ב א'): אשרי נשוי פשע כסוי חטאה [4]. כן יש עוד שני מאמרים של ר"י בן בבא על דבר החטא והתשובה. מאמר אחד דומה בצורתו לשל ר"א בן עזריה [5]: בשלשה מקומות באו ישראל לידי עבירה חמורה ואמר להם המקום: עשו תשובה ואני מקבל [6]. במאמר השני הוא מראה על ההבדל שיש בין עונשי המקום ובין עונשי המלכות [7]: משל באדם שנתן בקונטריסים של מלכות, אפילו נותן ממון הרבה אי אפשר ליעקר, אבל אתה (הקב"ה) אומר: עשו תשובה ואני מקבל, שנא' (ישעי' מ"ד כ"ב): מחיתי כעב פשעיך [8]. — ויקרא י"ח ב'. ובחקותיהם לא תלכו. [אזהרה] שלא תנהיר*) ושלא תגדל ציצית ושלא תספור קומי שפה**). ושמא תאמר: להם חוקים ולנו אין חוקים? תלמוד לומר (שם פסוק ד'): את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו ללכת בהם, אני ה' אלהיכם. עדין יש מקום ליצר הרע להרהר ולומר: שלהם נאים משלנו, ת"ל (דברים ד' ו'): ושמרתם ועשיתם, כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים [9].

ר' עקיבא נשתרבב שמו של ריב"ב אל תוך הספור שבא קודם לזה.

[1]) ע"ז ח': סנהדרין י"ג ע"ב.

[2]) במדרש „עשרה הרוגי מלכות" (ע' ביהמ"ד ח"ב 69: VI, 28, 35) מבלי שום לב למסרת שנז"ל, מסופר שהוא נהרג אחרי ענויים, כמו שאר הרוגי המלכות.

[3]) ע' ס' ערובין ב' ד' ה'. [4]) יומא פ"ו: [5]) ע' סוף ח"א. [6]) ספרי במדבר § 136 הכתובים הם: א. שמות י"ז ז', ט"ו כ"ו; ב. דברים ט' כ"ב, ו' י"ב; ג. דברים ג' כ"ח וכ"ט.

[7]) ספרי שם § 134 ע"פ הכתוב דברים ג' כ"ד.

[8]) הוא מדייק מלשון „מחיתי", שנאמר על מה שכבר נכתב, ועפ"יו עולה יפה המשל.

[9]) ספרא ויקרא י"ח ב' (86 ע"א) לפי גירסת הראב"ד. ר"י בן בבא בזהירותו מכל מיני הידור גזר בימי הגזרות של אדריאנוס גם על פיליטון [ולא הודו לו חכמים], תוספתא סוטה ט"ו ט', שבת ס"ב:

---

*) בס' הראב"ד „תנקדי", וסי' להתיפות בראי. **) הראב"ד אינו גורס „שפה", ו„מספר קומי" מפרש מעין מגדלי בלורית — צבה קלוצה.

— בר' כ"ט ב'. וירא והנה באר — זו כנסת ישראל, והנה שלשה עדרי צאן—הם מלכות בבל ומדי ויון, ונאספו שמה כל העדרים — זהו מלכות רומא הרשעה, שמאספת לגיונותיה מכל הלשונות [1].

במסרת התלמוד נאמר: כל מקום שנאמר מעשה בחסיד אחד זהו או ר' יהודה בר בבא או ר' יהודה בן אלעאי [2]. וכן מספר שאף על ר' יהודה בן בבא בקשו לומר (בהספד), כמו על הלל ועל שמואל הקטן [הי חסיד, הי ענו, תלמידו של עזרא], אלא שנטרפה השעה [3].

ט"ו. שמעון בן עזאי.

שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא נחשבו אחרי כן בתור תלמידים או תלמידי חכמים κατ' ἐξοχήν, בתור תנאים שלא נסמכו מימיהם, ולא הושמה עליהם כל משרה של הוראה, אך השתתפו במחלקות ע"ד עניני הלכה כבעלי זכות שוות עם שאר התנאים, והודות לידיעותיהם המרובות היו נכבדים כ„זקנים", כחכמים מוסמכים, אעפ"י ששם תאר „רבי" לא היה להם [4]. שמעון בן עזאי היה ביחס של קרבה לר' עקיבא, אעפ"י שלא היה תלמידו. אנו מוצאים שהוא מסר לפני ר"ע דברים ששמע מפי רבם המשותף, ר' יהושע בן חנניה [5]. על יסוד מסרת שבו חזר ר"ע להיות שונה כבן עזאי [6]. מהסגנון שבו דבר בן עזאי במחלקתו לר"ע, נראה, שהיה תלמידו של ר"ע, אבל יחד עם זה גם חבר [7]. הוא בא

---

1) מדרש זוטא לשה"ש ו' ב' (מהדו' בובר 37 מהדו' שכטר 1229. בב"ר ע' נאמר באור זה בתור שיטה רביעית של ששת השיטות של ר' חמא בר חנינא, אני אמוראי א"י ה"א 466, 6. 2) ב"ק ק"ג: 3) תוספתא סוטה י"ג ד'. ירו' סוטה 24 ע"ב 3. במקורות שנזכרו לעיל 123 הע' 2. ע"ד הרינתו מספרים איזה דברים מחסידותו.

4) ע' תוספתא קדושין ג' ט'. [המקדש את האשה] על מנת שאני תלמיד חכם אין אומרין כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא, אלא שבני עירו נוהגין בו כבוד. בנוסח אחר נמצא בברייתא קדושין מ"ט: ששם, במקום תלמיד חכם, כתוב רק „תלמיד". השוה סנהדרין י"ז: ירו' מעשר שני 53 ריש ע"ד, ששם נאמר הכלל, שבכל מקום שנאמר: הדנין לפני חכמים — במע"ש ב' ט', עדיות א' י' — שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא הם הראשונים (השוה ב. קדושין כ"ד: המכריעים לפני חכמים). בברכות נ"ז: (אדר"נ פ"מ) נקראו אלה השנים יחד עם אלישע בן אבויה—שלשה תלמידי חכמים. ע' מאנאטס-שריפט שנה 43 (1899) ע' 357.

5) יומא ב' ג'. אמר בן עזאי לפני ר"ע משום ר' יהושע.

6) תענית ד' ד', דברי ר"ע. אמר לו: בן עזאי, כך היה ר' יהושע שונה, חזר ר"ע להיות שונה כב"ע. דומה לזה ממש בתוספתא שביעית ב' ד'. במשנה פרה א' א' מבאר בן עזאי את דברי ר' יהושע, שאמרם בלי באור.

7) ר' שמלאי בב"ב קנ"ח בדבר המשנה ב"ב ט' י', ור' שמואל בן יצחק, בירו'

במשא ומתן גם עם שאר התנאים של הזמן ההוא[1]. ר' יונתן, תלמידו של ר' ישמעאל, ספר, כי הוא פעם אמר לו דיוק של הלכה: „[נמתי] לפני בן עזאי"... „ובלשון הזה אמר לי: הבל על בן עזאי, שלא שמש את ר' ישמעאל"[2].

המאורע היותר בולט בחיי בן עזאי הוא שלא נשא אשה, כאשר אמר לו ר"א בן עזריה: „בן עזאי נאה דורש ואין נאה מקיים"[3], ענה בן עזאי: ומה אעשה חשקה נפשי בתורה, ויתקיים העולם על ידי אחרים[4]. מפני ששקדנותו על למוד התורה היתה רבה מאד על כן אמרו אחרי מותו: משמת בן עזאי בטלו השקדנים[5]. מותו קשור עם כניסתו ל„פרדס", כלומר: לחכמת הנסתר, שנאמר עליו: בן עזאי הציץ ומת, ועליו הכתוב אומר (תה' קט"ז ט"ו): יקר בעיני ה' המותה לחסידיו[6]. מאותו הפסוק למד בן עזאי—אימתי מראה הקב"ה להם (לצדיקים) שכרן שהוא מתוקן להם? סמוך למיתתן[7]. בתור חסיד מופלג מופיע בן עזאי במאמר העתיק: הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות[8]. — בכל זאת אפשר מאד שבן עזאי נפל בתור קרבן ראשון במלחמת אדריאנוס[9]. וברשימה היותר עתיקה של עשרה הרוגי מלכות נמצא שמו בראש[10].

ב"ב, 17 ע"ב (וכן שקלים 47 ע"ב, ר"ה 56 ע"ד) על הנאמר בתוספתא בכורות ז' ט' (השוה משנה בכורות ט' ה').

[1]) פרנקל 135: לעיל 83 הע' 4 מצאנוהו יושב לפני ר' טרפון.

[2]) חולין ע': הוסה לזה קרא בן עזאי גם בסה שנוגע לר"ע, נדרים ע"ה: זה מוכיח שבן עזאי לא היה תלמידו של ר"ע. השוה צוקרמנדל במאנאטסשריפט של גרץ 1873 ע' 374.

[3]) הוא אמר: כי שאינו נושא אשה ממעט את הדמות (כמו שאמר ר"ע). ע' תוספתא יבמות סוף פ"ח, שתי הברייתות ביבמות ס"ג: ב"ר סוף ל"ד.

[4]) כך הוא הגירסא בתוספתא. התוספות מבקשים לתרץ את הסתירה מהמסופר בכתובות ס"ג ע"א, כי בתו של ר"ע עשתה לבן עזאי, כמו שעשתה אמה לר"ע. האמורא ר' יוחנן אומר בסוטה ד' ריש ע"ב, שבן עזאי היה רוק.*)

[5]) משנה סוטה ט' ט"ו. וכן בתוספתא סוטה ט"ו ד', ברייתא בבלי סוטה מ"ט: (ירו' סוטה 24 ע"ג (השוה אג' אמוראי א"י, ח"ג 15, 5: 97, 2). במדרש הלל יילינק ביהמ"ד V ,97) ע"ד שקידתם של ר"ע ובן עזאי שהיו קשים כצור להבין בדברי תורה, אבל מפני רוב שקידתם, פתח להם הקב"ה פתח בתורה עד שבן עזאי זכה לפרש דברים שלא היו מובנים אפילו לב"ש ולבית הלל. [6]) ע' לעיל 74, 4.

[7]) ב"ר ס"ב; תנחומא כ'. פקודי 7. [8]) ברכות נ"ז: וכן באדר"נ פ"ס.

[9]) ע' לעיל 2 הע' 6. [10]) איכה ר' ב' ב'; שו"ט ט' י"ג.

---

*) ע' במדבר ר' פ' ט', שעורו של בן עזאי להערה ושואל עוד: ובן עזאי נשא אשה מימיו? ומביא שם שתי דעות, עי"ש.

בין מאמריו לא הלכותיים של בן עזאי תופסים מקום בראש פתגמים, מהם עם ראיות מהכתובים וגם בלי ראיות. ישני פתגמיו שבאבות באים להרים את ערך המצות הקלות: א. הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, ובורח מן העבירה, ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה [1]. ב. אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום [2]. — בן עזאי מוצא אזהרה רבה שלא לעבור עבירה קלה בכתוב (דברים י"ב כ"ג): רק חזק לבלתי אכל את הדם — מה דם שאין בכל המצות קל ממנו הזהירך הכתוב עליו [רק חזק וכו'], שאר כל המצות על אחת כמה וכמה [3].—עד כמה מקלקלת עבירה אחת, דורש בן עזאי על יסוד הכתוב (קהלת

[1]) אבות ד' ב'; שם בפרק ב' א' נאמר זה בשם ר' יהודה הנשיא. באדר"נ נתחלק הפתגם לשנים; הראשון: הוי רץ למצוה קלה, ואח"כ בא: הוא היה אומר: אם עשית מצוה אחת ואין אתה דואג מאותה מצוה, סוף שהיא גוררת מצות הרבה. העובר עברה אחת ואינו דואג מאותה עברה, סוף שהיא גוררת עברות הרבה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, ששכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה. בדברים רבה ו' מובא ראיה לעברה גוררת עברה, כתיב (דברים כ"א י') כי תצא למלחמה וכו' וראית אשת יפת תאר וכו'—אמר הקב"ה: אעפ"י שהתרתי אותה לך, אמרתי לך: וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה, כדי שלא תמצא חן בעיניך ותשלח אותה, ואם לא עשית כן, מה כתיב אחריו? כי יהיה לאיש בן סורר ומורה וכו', כי יהיה לאיש משפט מות וכו'. הוי עברה גוררת עברה; ומצוה גוררת מצוה מנין? שנא' (דברים כ"ב ו'): כי יקרא קן צפור לפניך, מתוך כך—כי תבנה בית חדש וכו', מתוך כך—לא תזרע כרמך כלאים, מתוך כך לא תחרש בשור ובחמור יחדיו, מתוך כך גדילים תעשה לך. הוי מצוה גוררת מצוה. באדר"נ נוסח ב' פל"ג (ע' 72) נוסח הפתגם: הוי נרתע מחטא קל, כדי שתרתע מחטא גמור. הוי מקדים דבר מצוה, שלא יקדימוך הפורענות. אם באת עברה על ידך, אל תדאג מאותה עברה אלא מן הבאה אחריה. ואם באת מצוה לידך, אל תשמח לאותה מצוה, אלא לבאה אחריה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, שכר מ' מ' וש' עברה ע'. (ע' ספרי לבמדבר ט"ו ל', פסקא קי"ב).

[2]) אבות ד' ג'. באדר"נ כ"ג יש החצי הראשון של המשפט ומביא ראיה מהכתוב (משלי י"ג י"ג) בז לדבר יחבל לו. האומר הוא שם ר' נהוראי, כי לפני זה בא מאמר מאת ר' נהוראי ואח"כ ,הוא היה אומר'. לפי הנראה, אחר מאמרו של ר' נהוראי, נשמט מאמר של בן עזאי. ו,הוא היה אומר' מוסב על בן עזאי—או השירה של מאמרי בן עזאי שבסוף פכ"ה היו לכתחילה כתובים כאן. ואפשר שהוא היה אומר מוסב על האמור בראש הפרק ,בן זומא אומר' ולו יחסו מאמרו של בן עזאי, כמו שמצינו כזה גם במקום אחר.

[3]) כספרי לאותו פסוק § 76. בבנגון יש הבדל גדול בין הנוסח שמביא רש"י לאותו פסוק ובין הספרי. בספרי מזכיר בן עזאי עיד שס"ה מצות לא תעשה. מזה מוכח, שהמספר שס"ה מצות ל"ת, או ההשתמשות במספר ימות החמה לענין המצות, הוא יותר

א'): זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח – זבוב אחד שמת אינו מבאיש ומביע שמן רוקח, אלא בחטא יחידי שחטא, איבד ממנו טובה הרבה [1]. [ר"ע לומד זה מישעיהו ה' י"ד] [2].

כמעט באותן המלות שאמר עקביה בן מהללאל, בן דורו הזקן ממנו, בפתגמיו [3], מיעץ בן עזאי בתור תרים נגד העברה: כל הנותן ארבעה דברים כנגד עיניו ועל לבו שוב אינו חוטא לעולם: מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומי הוא דַיָנו, ומה עתיד להיות. מאין הוא בא – ממקום החשך, ולאן הוא הולך – לחשך ואפלה. מאין הוא בא – ממקום הטומאה, ולאן הוא הולך – לטמא אחרים. מאין הוא בא – מטיפה סרוחה, ולאן הוא הולך – לשאול ולאבדון בגיהנם ולשריפ באור. ומי דַיָנו? ידע שאין דיינו בשר ודם, אלא אדון כל המעשים ברוך הוא, אין לפניו לא עַוְלָה, ולא שכחה, ולא משוא פנים, ולא מקח שוחד; ומה עתיד להיות – רמה ותולעה, שנא' (איוב כ"ה): אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה [4].– כנראה השתמש בן עזאי עוד בפתגמו של עקביה בן מהללאל ועשה ממנו קבוצה של פתגמים, שמהם

עתיק מאשר חושבים (השוה כרך ב' 436). וזה חסר ברש"י, וגם בספרי ישנו רק באיזו כתבי יד. הנוסח הרגיל, וכן בילקוט לאותו פסוק „והרי שלש מצות עשה בתורה" אינו מובן; ארא אחרי התיקונים וההשלמות שעשה בזה פרידמן עפ"י כתבי יד. מפני מה קורא להם מצוה קלה? מבאר רש"י—השוה משנה מכות ג' ט"ו— „דבר שהוא קל להשמר ממנו, שאין אדם מתאוה לו". [זהו נגד דעתו של ר' יהודה שאמר „מגיד שהיו שטופין בדם קודם מתן תורה"—המתרגם].

1) ירו' קדושין 61 ע"ד; קה"ר לאותו פסוק. 2) ע' לעיל. 69, 70. 3) אבות ג' א'. אחד מגדולי בעלי האגדה של תקופת האמוראים, ר' לוי, מוצא את עצתו של עקביה בן מהללאל רמוז בפסוק וזכור את בוראך (קהלת י"ב א') „בארך" (שממם באת) „בורך" (שממה אתה הולך) ובוראך (שלפניו אתה עתיד ליתן דין וחשבון). ירו' סוטה 18 ע"א, ויק"ר ריש פ' י"ח, קה"ר לאותו הכתוב. רק בירושלמי נמסר נכון מי הוא בעל המאמר: ר' אבא בריה דרב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי שלשתן דרש עקביה מפסוק אחד. כלומר, לא שעקביה בן מהללאל בעצמו אמר דרשה זו, אלא שר' לוי מצא ליסד את דבריו על הכתוב. גם בקה"ר כתוב נכון דרש עקביה (אך במקום ר' יהושע בן לוי דסכנין צ"ל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי). ובויק"ר נשתנה מעקביה לעקיבא וכאלו אבי הדרשה הזאת היה ר' עקיבא (כמו שכתב טֵילור בהערתו לאבות ג' א'). ביותר באור לקהלת י"ב א' דרש ר' לוי זה בפתיחתא כ"ב לאיכה ר'.

4): דרך ארץ רבה ג'. במאמר זה מתחיל הפרק. וזו היתה ההתחלה של דרך ארץ רבה, שאסֻף הפתגמים שם נקרא מפני זה „פרק בן עזאי". ע' צונץ G. V. S. III מאמר בן עזאי הוא הרחבת דברים של עקביה. ומהמשפט השני של מאמרו עשה בן עזאי משפט שני ורביעי.

אפשר לראות את השקפתו העמוקה בהסתכלות העולם והחיים: א. בשמך יקראוך; ב. ובמקומך יושיבוך; ג. ומשלך יתנו לך; ד. אין אדם נוגע במוכן להברו; ה. ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימא [1]). זהו דומה לפתגמו של עקביה בן מהללאל: מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך [2]). וכן הרעיון היסודי שלו נמצא בפתגמו של ר"ע: הכל צפוי [3]). את המשפט השני של הפתגם ההוא „והרשות נתונה" הכניס בן עזאי בתוך פתגם שלו, שבו הביא לידי הרמוניה את ההפ"ש ואת הגזרה הקדומה, שבמה שנוגע לאיניציאטיבה לטוב או לרע שורר הפש, ורק המסובב מתוך האינציאטיבה זהו כבר ענין הכרחי: רצה אדם לשמוע בטובתו, משמיעין לו שלא בטובתו, לשכח, משכחין אותו שלא בטובתו, הרשות נתונה, אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן (משלי ג' ל"ד) [4]). —

על דבר מדת הענוה אמר בן עזאי: רד ממקומך שתים ושלש מעלות ושב. טוב שיאמרו לך עלה משיאמרו לך רד, שנא' (משלי כ"ה ז'): טוב שיאמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך [5]). — שההתבזות בשביל

---

[1]) כבה הוא בבבלי יומא ל"ח ע"א וע"ב. בתוספתא יומא ב' ז' וכן בנוסח ב' באדר"נ פל"ב ע' 68 (ששם האומר הוא ר' ישמעאל בן ר' הנינא וצ"ל ר' יוחנן בן ברוקה) סדר המאמרים הוא 3, 1, 2, 4; והחמשי חסר, לאחר השני נוסף: ואין שכחה לפני המקום. בירוש' יומא סוף פ"ג (41 ע"ב) בא בן זומא במקום בן עזאי והסדר הוא שם כמו בתוספתא ורק באיזה שנויים: במקור רביעי שהשיר נ' ה' המאמר הוא כמו בתוספתא, אבל שם יש גם החמישי כמו בברייתא שבתלמוד בבלי. המשפט האחרון מובא לבד בשם ר' יוחנן בברכות מ"ח: ובתענית ה': בשבת ל"א בשם רב וע' מו"ק כ"ח.

[2]) משנה עדיות ה' ז'.

[3]) ע' לעיל 76. [4]) מכילתא שמות ט"ו כ"ו (46 ע"ב). המאמר מוסך על המקרא שמות ט"ו כ"ו—אם שמוע תשמע, ודברים ה' י"ט—אם שכח תשכח, מדרך המקור יליף המשפט הראשון ומדרך היעוד—המשפט השני. קודם יש שם לשון אחרת של פתגם זה מבן עזאי, שגירסתו הנכונה היא: רצה ארם לשמוע מיד, משמיעין לו לאחר זמן לשכוח מיד, משכחין אותו לאחר זמן. בתנחומא ב' בשלה 19 בא מאמרו של ר"ש בן אלעזר: כל הרוצה לשמוע משמיעין אותו, וצ"ל במקום בן אלעזר — בן עזאי. השוה עוד אג' אמוראי א"י ח"ב 81, 3.

[5]) אדר"נ פכ"ה ושאר המקורות שהובאו בח"א 4 הע'6 בנוסח ב' פל"ג (ע' 73) בקצרה: הרחק ממקומך שנים שלשה מקומות ושב. בויק"ר פ"א מתחיל: ר' עקיבא מתני לה בשם ר' שמעון בן עזאי. שר"ע אמר בשם בן עזאי זהו אולי מדברי בעלי האגדה המאוחרים, להרים את ערך מעלת בן עזאי באגדה על ר"ע, אך יותר מתקבל על הדעת כי מר' יעקב נשתבש לר' עקיבא, כי הלשון „מתני לה" מראה על מימרא של האמוראים. השוה אג' אמוראי א"י ח"ג 765. 1.

כבוד התורה סופה להנחיל כבוד הוא מוכיח מהכתוב משלי ל' ל"ב: אם נבלת בהתנשא [חולק על ר"ע [1])] — אם נבלת עצמך על דברי תורה סופך להתנשא בהם [2]).— כנראה, רצה בן עזאי להוכיח את הגאותנים שבין השומעים: נוח למלוך על כל העולם כולו מלישב ולשנות בפני [בני] אדם עטופין סדינים [3]).—

ע"ד הזהירות בדברים שאדם מוציא מפיו אמר בן עזאי: הוי זהיר בדבריך מבטלה (כלומר: מדברים בטלים [4]).— בשביל עבודת החסד הצבורית הוא נותן כלל זה: הפסק מאליך (כלומר תפסוק לצדקה בעצמך), ויהא שכר להפסקך, ואל יפסקוך אחרים (שלא יצריכוך אחרים לפסוק), ויהא שכר להפוסקים [5]).— פתגם שיש בו עצה טובה בחיים המעשיים הוא: שלשה חייהם אינם חיים: המצפה לשלחן חברו, והדר בעלייה [כלומר שהקומה הראשונה שייכת לאחר והוא צריך תמיד לעבור דרך הקומה הראשונה לעליתו — המתרגם] וכל שאשתו מושלת עליו, ויש אומרים שיסורין מושלין בגופו [6]).— סוג מיוחד של פתגמים שבהם נותן בן עזאי כללים, שאותם אפשר לקרוא בשם „סימאיטיים", שבהם

---

[1]) ע' לעיל 49.

[2]) ב"ר פ"א. באדר"נ פי"א אומר בן עזאי לר"ע: דרשהו מעניינו: אם מנבל אדם עצמו על דברי תורה ואוכל תמרים חרובים ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר על פתח של חכמים. כל עובר ושב אומר: שמא שוטה הוא זה; לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו. בברכות ס"ג: נאמר מעין זה בשם בן עזאי: כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא, ואם זמת יד לפה. רש"י מפרש באופן אחר לא כמו שכתוב באדר"נ.—הבאור לחצי הפסוק האחרון אם נזדמנו אחריך דברים יד לפה, חד ידע תרין ידעין, חסר באדר"נ.

[3]) אדר"נ סוף פכ"ה. בשו"ט י"ח מ"ד (ילקוט שמואל ב' כ"ב § 163) מובא המאמר הזה וגם הושם בפי דוד; החצי השני הוא: ולא למלוך על שני עטופי סדינים. המובן של הנוסח ב' של אדר"נ: „נוח למלוך על כל האדם מלדבר על פי שנים ועל פי שלשה עדים עטופים סדינים". אינו ידוע. בקה"ר א' ז' משתמש ר"י הנשיא במלות עטופי סדינים (ע' ח"ב 3, 410), שבזה הוא מסמן את תלמידי החכמים. השוה R. d. E. J. XLII, 360. [4]) אדר"נ פ"א. [5]) אדר"נ פכ"ה.

[6]) אדר"נ פכ"ה (בין מאמרי בן עזאי. יצריך אפ"א לישרים שם: היא היה אומר). בביצה ל"ב: פתם וחסר־שם „הדר בעליה". ובמקום זה בא מה שבאדר"נ נאמר בשם יש אומרים: שיסורים מושלין בגופו. רוקם מראה שהפתגם האחרון דומה למ"ש בבן סירא ל' י"ז (נוסח הגניזה: טוב למות מחיים רעים ולירד לשאול מכאב עומד). ע' Rabbinische Blumenlese S. 82. מה שנאמר: „המצפה לשלחן חברו" דומה לבן סירא מ' כ"ט (בנוסח הגניזה: איש משגיח על שלחן זר אין חייו למנות חיים).— (Schuhl: Sentences N 1278). לזהירות מנזקי הגוף אומר בן עזאי ברכות ס"ב א': על כל משכב שכב חוץ מן הקרקע, על כל מושב שב חוץ מן הקורה.

הוא למד להכיר ע"פ סימנים לקוחים מטיב האופי והאישיות של הנדון, כדי להוציא משפט על חשיבותו או על דבר גורלו בעתיד. שני כללים מסוג אלה הובאו אחרי פתגמים שבאלה שנאמרו ע"י ר"ע[1]: בן עזאי אומר: כל שלקה גופו מפני חכמתו סימן יפה לו, חכמתו מפני גופו סימן רע לו[2]. כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו, וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו סימן רע לו[3]. קבוצה אחרת של כללים נוגעת לענין עניית אמן אחרי ברכת הש"ץ, שזו היתה בשביל עמי הארץ הדבר היחידי, שבו השתתפו בתפלת הצבור, ולפיכך צריך היה להזהיר לדקדק במצוה זו באזהרה חמורה: כל העונה אמן יתומה — יהיו בניו יתומים, חטופה — יתחטפו ימיו, קטופה — יתקטפו ימיו, וכל המאריך באמן, מאריכין לו ימיו ושנותיו[4]. — בן הוא מזהיר מאד במצות ציצית: איזהו עם הארץ? כל שאין ציצית בבגדו[5]. קבוצה שלישית של כללים מיוחס לבן עזאי[6], שנוגעים לשעת המיתה: מת מתוך הישוב (כלומר

---

[1]) ע' לעיל 33.

[2]) כאן אולי התכון בן עזאי לעצמו, שמרוב שקדנותו נעשה חולני ומת, כמו שהמליצו עליו, "הציץ ומת". ולא כדעת האומרים שהוא היה מהרוגי מלכות.

[3]) תוספתא ברכות ג' ד'. זוהי הערה יפה של ווים ח"ב 125, שבזה התכון לבן זומא ולאלישע בן אבויה. בן זומא "הציץ ונפגע" ורש"י חגיגה י"ד ב' מפרש: ונטרפה דעתו. ובן אבויה נטרפה חכמתו מפני דעתו, שדעתו הטתו מדרך האמונה. באדר"נ ריש פכ"ה נאמר בנוסח אחר: כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה הוא לו, ושאין דעתו נוחה מ' ח' סימן רע הוא לו. הכלל הראשון חסר שם ובמקום זה בא שם: כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו ושאין דעתו נוחה מ' יצרו סימן רע הוא לו—(נ"א: במקום "יצרו"—יוצרו; הנוסח הראשון הוא כנראה הנכון). בנוסח ב' של אדר"נ פל"ג (ע' 72) פתגמו של בן עזאי הוא: כל שלקה בגופו קודם חכמתו סימן יפה לו, לאחר חכמתו סימן רע לו, וכל שרוחו נוחה הימנו סימן יפה לו.

[4]) ירו' ברכות סוף פ"ח (12 ע"ג), ב. ברכות מ"ז. תוספתא מגילה ד' (ג) כ"ז. בתוספתא חסר "אמן חטופה". רש"י מבאר זה (ואחריו לוי, ערך אמן, ח"א 98 ע"ב) עפ"י הטרמין המקובל במסורת הדקדוקית "חטף" (S. Die Anfange d. heb. grammatik, 6) שקורא במקום אָמֵן—אֲמֵן, ואמן קטופה הוא שמבליע את הנון בסוף. לא כן מבאר הגאון כהן צדק (מובא בערוך, ערך אמן II): חטופה שחטף ואמר אמן קודם שתכלה הברכה מפי המברך, קטופה—שפסק אמן לשתים. אמן יתומה מבאר הגאון הנ"ל כמו רש"י: העונה אמן ולא שמע הברכה. [5]) סוטה כ"ב.

[6]) באדר"נ פכ"ה סמוך לכללים שהובאו לעיל הע' 35. השורה של הפתגמים נפסקה באמצע ע"י הספור ממיתו של ריב"ז ואח"כ מתחיל שוב ב"הוא היה אומר". בבבלי כתובות ק"ג: באה ברייתא סתמית, שר' חייא קרא אותה לפני ר' יהודה הנשיא בהיותו חולה ושתכנה דומה במקצת למאמר שהובא באדר"נ בשם בן עזאי.

מתוך ישוב הדעת) סימן יפה לו, מתוך הטירוף סימן רע לו, מתוך הדבור סימן יפה לו, מתוך השתיקה סימן רע לו, מתוך דברי תורה סימן יפה לו, מתוך דבר סחורה סימן רע לו, מתוך דבר מצוה סימן יפה לו, מתוך דבר בטלה סימן רע לו, מתוך שמחה סימן יפה לו, מתוך עצבות סימן רע לו, מתוך השחוק סימן יפה לו, מתוך בכיה סימן רע לו, מת בערב שבת סימן יפה לו, במוצאי שבת סימן רע לו, מת בערב יום הכפורים סימן רע לו, במוצאי יום הכפורים סימן יפה לו. מאמר אחר של בן עזאי הנוגע לשעת המיתה נזכר לעיל [1].

למאמרו של ר"ע, שאמר: ואהבת לרעך כמוך זהו כלל גדול בתורה [2], הוסיף בן עזאי: זה ספר תולדות אדם (בר' ה' א'), זה כלל גדול מזה (ששם הובעה יקרת ערכו של האדם שנברא בצלם אלהים) [3]. את הכתוב (דברים ו' ה'): ובכל נפשך, מפרש בן עזאי, כמו ר' עקיבא [4], רק בבטוי יותר חזק: אהבהו עד מצוי נפש [5].

---

[1]) ע' לעיל 125. חידה סתומה הוא האמור באדר"נ נוסח ב' פל"ג (ע' 72) מדברי בן עזאי: אם כך וכך הרי כך וכך. [2]) ע' לעיל 34.

[3]) ספרא ויקרא י"ט י"ח. (89 ע"ב) וכן בירושי' נדרים 41 ע"ג. בב"ר סוף כ"ד מאמרו של בן עזאי קודם למאמרו של ר"ע (ע' לה"ל בסוף הסעיף). זה כלל גדול בתורה... יסוד המאמר הוא לא המלות „זה ספר תולדות אדם", אלא סוף הפסוק „בדמות אלהים עשה אותו". ולפיכך ההבדל בין הפרינציפים של ר"ע ושל בן עזאי אינם, כמו שחושב וייס, ח"ב 126, בנגוד שבין „רעך" ובין „אדם", אלא דעתו של בן עזאי היא כי הרעיון של דמות אלהים שבאדם הוא יסוד יותר חזק של המוסר החברתי מאשר המצוה „ואהבת לרעך כמוך", כך מפרש בעל האגדה הגדול ר' תנחומא בב"ר שם: שלא תאמר: הואיל ונתבזיתי, יתבזה חברי עמי, הואיל ונתקללתי, יתקלל חברי עמי, אם עשית כן, דע למי אתה מבזה: בדמות אלהים עשה אותו. השוה ג"כ הראב"ד בבאורו לספרא לאותו פסוק, תוספות (דעת זקנים) לבר' ה' א', אופנהיים, האסיף V, 20, נידמן לצרופ בספר היהדות Oestreich. Wochenschrift, 1890 S. 669, 148, 480 (בנר').

[4]) ע' לעיל 65. [5]) ספרי לאותו פסוק. § 32. הכונה היא עד התמצית של הנפש. הבטוי הזה וכן במקומות אחרים שהשם „מצוי" בא בקשר עם מלות אחרות בא ביסוד הדרשה של אחד מבעלי האגדה המאוחרים, ב"ר צ"ב על הכתוב (תהלים ל"ב ו'), לעת מצוא, לעת מצוי הדין, לעת מצוי הנפש, לעת מצוי החשבון. (השוה תנחומא ב' מקץ 15) [בביצה כ"ט: „מפני מצוי המדות" — המתרגם]. בתוספתא ברכות ז' (ו') ז' נוסח המאמר של בן עזאי הוא: בכל נפשך, תן נפשך על מצותו, וזהו ברור שניאה וצ"ל עד מצוה. ובזה מתבטלים דברי וייס ח"ב 125. ב"ע דורש את המלה „בכל" שלפני „נפשך", שפירושה היא עד „מצוי". בילקוט דברים ו', § 837, נשתבש מ„עד מצוי הנפש"

גם בשאר מאמרי האגדה של בן עזאי נראה שהיותר מצויינים שבהם באו מהשפעת מאמרי ר"ע. יש שלשה מאמרים שבתחילתם באה הערה מוקדמת: א. איני כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו [1]: הכבוד שנאמר בו (ירמי' כ"ג כ"ד): הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ראה היכן של ישראל להיכן גרמה לכבוד הזה המרובה, כביכול נדחק להיות מדבר מעל הכפרת מבין שני הכרובים [2]. — על הכתוב „והי" (שמות ל"ג כ') מוסיף בן עזאי על דברי ר"ע שהובאו לעיל [3]: ב. אפילו מלאכי השרת שהם חיים לעולם אינם רואים את פני השכינה [4]. ג. את דברי ר"ע שלמד משמות י"ב א', שהקב"ה דבר עם משה רק בזכות ישראל [5], מרחיב בן עזאי: לא עם משה בלבד היה מדבר בזכות ישראל, אלא עם הנביאים כלם לא דבר אלא בזכות ישראל, שנא' (יחזקאל ג' ט"ז): ואשב שם שבעת ימים משמים בתוכם, וכתיב: ויהי מקְצה שבעת ימים, ויהי דבר ה' וכו'. [וכן בירמיהו, שנא' (ירמיהו מ"ב ז')]: ויהי דבר ה' אל ירמיהו, וכן אתה מוצא בברוך בן נריה, שהיה מתרעם לפני המקום: אמרתי: אוי נא לי, כי יסף ה' יגון על מכאובי (ירמי' מ"ה ג'), נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים: יהושע שמש משה ושרתה עליו רוח הקדש, אלישע שמש אליהו ושרתה עליו רוח הקדש, מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים? — יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, ואין מנוחה אלא נבואה, שנא' (במדבר י"א כ"ו): ותנח עליהם הרוח; (מ"ב ב' ט"ו): נחה רוח אליהו על אלישע. ונחה עליו רוח ה' (ישעי' י"א ב'). בוא וראה מה המקום משיבו: כה תאמר אליו הנה אשר בניתי אני הורס וכו' ואתה תבקש לך גדולות, ואין גדולות אלא נבואה, שנא' (מ"ב ה' ד'): ספרה לי את כל הגדולות, (ירמי' ל"ג ג'): ואגידה לך גדולות ובצורות ולא ידעתם. אמר: ברוך בן נריהו. אם אין כרם אין סיג, ואם אין צאן אין רועה] [6].

— ע"ד ענותנותו של הקב"ה אומר בן עזאי (ש"ב כ"ב ל"ו): וענותך תרבני. בשר ודם מזכיר שמו ואח"כ שבחו, פלן (פלוני) אגיסטלי (augustalis) פלן פראטאטא

וגעשה .עד שיצא נפש' ומוה שבתוב .עד שיצא' ולא.שתצאי מובן שוהו לא מהמקור הראשון. עיד ,מצוי נפש' ע' איפנהייב בספרו של שטיינשניידר Hebr. Bibliographie VIII, 6

1) בספרי § 103: איני כמבטל דברי ר' עקיבא. לפי הילקוט גם במכילתא הגי': על דברי ר' עקיבא. 2) ספרא ויקרא א' א'. (4 ע"א) 3) ע' לעיל 76.

4) ספרא שם, 4 ע"ב, לפי גירסת הראב"ד הנכונה שמעון בן עזאי (במקום ר' שמעון). בספרי במדבר י"ב ח' (§ 103) האומר הוא שמעון התימני, ודעתו היא כדעת ר"ע שבספרא, ולהפך).

5) ע' לעיל 52. 6) מכילתא שמות י"ב א' (2 ע"א וב').

(πρώτατος). אבל הקב"ה אינו כן, אלא משברא צרכי עולמו אחר כך מזכיר שמו—בראשית ברא ואחר כך אלהים [1].

מאמר פולמוסי נגד המינים הוא מאמרו: בוא וראה, בכל הקרבנות שבתורה לא נאמר בהם לא אלהים ולא אלהיך ולא שדי וצבאות, אלא יוד וה', שם מיוחד, שלא ליתן פתחון פה למינים לרדות [2]. בזה התכון בן עזאי נגד הידענים (Gnostiker) שהיו אומרים, שהקרבנות וכל המצות הדומות להן הכתובות בחלק ידוע של התורה מוקדשים לאל אחר, Demiurgos, שהוא רק ישר, אבל לא טוב [3]. וכדי להרחיק מחשבות שאינן נאות נגד הבורא ית', אמר בן עזאי: נאמר בשור הנס (ויקרא א' ט'): אשה ריח ניחוח, ובעוף הדק (שם פסוק י"ז): אשה ריח ניחוח, ובמנחה (שם ב' ב'): אשה ריח ניחוח, לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ושמא תאמר לאכילה הוא צריך? ת"ל (תה' נ' י"ב): אם ארעב לא אומר לך, ונאמר (שם י') כי לי כל חיתו יער וכו'. לא אמרתי אליכם זבחו, כדי שתאמר: אעשה רצונו ויעשה רצוני; לא לרצוני אתם זובחים, אלא לרצונכם אתם זובחים, שנא' (ויקרא י"ט ה'): לרצונכם תזבחוהו [4].

דוגמה לדרישה סימבולית היא דרשתו של בן עזאי על המלה איכה: „שאלו את בן עזאי, אמרו לו: דרוש לנו רבנו דבר אחד ממגלת קינות. אמר להם: לא גלו ישראל עד שכפרו ביחידו של עולם ובמילה שניתנה לעשרים דורות, ובעשרת הדברות ובחמשה ספרי תורה, מנין — איכ"ה [5].

צריך כאן להזכיר את דעתו של בן עזאי ע"ד הכתוב (במדבר ה' ל"א): ונקה האיש מעון והאשה ההיא תשא עונה — בטהורה הכתוב מדבר: הואיל והביאה עצמה לידי דברים הללו, אף היא לא תצא מידי פורענות [6].

---

[1]) ב"ר פ"א, ר' יודן בשמו. ע' תנחומא כי בראשית 4. תנחומא כי תשא; שו"ט לאותו פסוק.

[2]) ספרי במדבר כ"ח ח' (§ 143). בשנוי קצת במנחות קי. בספרי ויקרא א' ב': כל מקום שנא' קרבן אמור ביו"ד הי"א שלא ליתן פ"פ למינין לרבות. ובעל המאמר הוא ר' יוסי (בן חלפתא) תלמידו של ר"ע, שהיה מצוין בויכוחים עם המינים.

[3]) ע' Geschichte des alten Testaments, Diestel S. 6

[4]) ספרי לאותו פסוק, מכילתא לאותו פסוק. הנוסח שבתלמוד הוא יותר שלם מאשר בספרי (בפנים הובא הנוסח שבתלמוד).

[5]) איכה ר' א' א' בראש, כנראה אמר ואת ר' לוי בשמו. ויש ח"ב 125 חושב, שזהו פולמוס כנגד הנצרות, ע' נ"ב יילינק Liter. des Orients X, 474

[6]) ספרי לאותו פסוק (§ 21) בירו' סוטה י"ח ג' מובא מאמר בזה בשם ר' שמעון בן אליעזר.

ועוד באורו בענין הלכה לויקרא כ"ג מ': פרי עץ הָדָר – הַדָר באילן משנה לחברתה [1].

באגדה המאוחרת נקראו בן עזאי ובן זומא דרשנים κατ' ἐξοχήν [2]. ספרו שפעם היתה האש מלהטת סביבותיו בשעה שישב ודרש [3]. אמרו לו: שמא בסדרי [בחדרי] מרכבה אתה עוסק? אמר להם: לאו, אלא מחריז דברי תורה לנביאים ונביאים לכתובים, ודברי תורה שמחין כיום נתינתן בסיני, עיקר נתינתן באש ניתנו, הה"ד (דברים ד' י"א): וההר בוער באש [4]. עד כמה הוקירו חכמי האגדה את בן עזאי אפשר לראות מזה, שבכל מקום שר"ע חולק עליו הזכירו את בן עזאי ראשון [5].

בפדר"א נזכר שם בן עזאי על שני דברים [6].

ט"ז. שמעון בן זומא.

אעפ"י שנאמר על בן זומא: משמת בן זומא בטלו הדרשנים [7], רק מעט מאמרי אגדה נשארו ממנו, עוד פחות מאשר מחברו בן עזאי. אבל יש לנו ידיעות בטוחות, שעוד בזמן מאוחר ידעה הספרות האגדית דוגמאות מפרישנותו של בן זומא במקצוע של חכמת הנסתר, שבה הציץ ונפגע (נטרפה

---

[1]) ספרא לאותו פסוק (102 ע"ד). מד"ם נראה שגם הבאור בסוכה ל"ה א' הוא של בן עזאי, ואיננו נגזר מהשם היוני ὕδωρ

[2]) ר' לוי אומר בב"ר ה': יש מן הדרשנים שהן דורשין כגון בן עזאי ובן זומא. בשו"ט לתה' צ"ג ה': אמר ר' ברכיה בשם בן עזאי (ע' נוסחאות שונות אצל בובר במהדורה שלו 414). [3]) השוה אג' אמוראי א"י ח"ב 92, 6...

[4]) ויקרא פט"ז, שם ג"כ ר' לוי בשמו. כי הספור בא שם רק בתור פתיחתא למאמר אנדי שמתחיל „מצינו בתורה בנביאים ובכתובים"... בשהש"ר א' י' שאלהו ר"ע בעצמו, שבא שם, את בן עזאי ע"ד מחזה האש. ע' ח"א 92.

[5]) ע' קה"ר י' א': בן עזאי ור"ע: ב"ע אמר... דרש ר"ע... בירו' קידושין 61 ע"ד ג"כ דרש בן עזאי... דרש ר"ע...—ב"ר פ"א קרוב לראש: בן עזאי ור"ע... בן עזאי אמר... ר"ע אמר... השוה נגד זה את המאמר הזה באדר"נ פ"א (ע' לעיל 129 הע' 2)— בב"ר כ"ב (ע' לעיל 131 הע' 3) ג"כ בא מאמרו של ר"ע באחרונה, ורק המקורות האחרים הקדימו את ר"ע. ע"ז צריך להוסיף המחלקת הפסידו־אפיגרפית בספ' „חבוט הקבר" (ביהמ"ד 151, 1) סוף פ' ג', שבן עזאי אמר ור"ע חולק עליו.—ע' ג"כ לעיל 129 הע' 1. ע"ד המאמר של בן עזאי שמובא בפסיקתא 105 ע"א, ע' אג' אמוראי א"י ח"ג 430, 5.—ע"פ האמור רק בילקוט בעל המשל לתה' נ"א ב' (שו"ט לאותו פסוק) הוא בן עזאי.

[6]) פ' מ'; ע"ד עונש המצרים, שבמים חטאו ובמים לקו; פ' מ"נ ע"ד כח התשובה מוכח ממעשה ר"ש בן לקיש (שחי מאה שנה אחר מות בן עזאי!)

[7]) ע' המקורות לזה לעיל פי"ב ריש סעיף ז' ותוספתא ברכות ג' ד'.

דעתו [1]). על הכתוב (בר' א' ז'): ויעש אלהים את הרקיע, נאמר: זה אחד מן המקראות שהרעיש בן זומא את העולם — „ויעש" אתמהא, והלא במאמר הן [נבראו], כמ"ש: בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם (תה' ל"ג ו') ? [2]). תשובה לא נשארה על שאלה זו, זה נכנס כבר בגבול תורת הסוד, שלא נתפרסם; אך הערה אחרת של בן זומא נמסרה לנו בספור זה [3]: מעשה בר' יהושע שהיה מהלך באיסטרטא, ובן זומא בא כנגדו ולא שאל בשלומו [4]). א"ל: מאין ולאין, בן זומא ? [5]) אמר לו: מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אפילו טפח, שנא' (בר' א' ב'): ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ונאמר (דברים ל"ב י"א): כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף. מה נשר זה טס על גבי קנו, נוגע ואינו נוגע, כך אין בין מים העליונים למים התחתונים אפילו טפח [6]). באותה שעה אמר להן ר' יהושע

[1]) ע' Weinstein zur genesis der Agada II, 199

[2]) ב"ר ד'. הרמב"ן בבאורו לבר' א' ז' צדק באמרו „שקשה היה לו לבן זומא מה שכתוב „ויעש"; אמנם גם בפסוק ט"ז וכ"ה ג"כ נאמר „ויעש". אבל שם לפני „ויעש" נאמר כבר „ויהי כן", להגיד שנבראו במאמר, וכאן לא נאמר „ויהי כן" קודם „ויעש", ורק בסוף פסוק ז'. בתרגום השבעים יש אמנם בסוף פסוק ו': και εγενετο οὕτως — הפסוק שהוא מביא שם מתהלים עוד שייך להשאלה ולא כמו שחושב בעל „ידי משה" שזהו התשובה. המלה „הוי" שבאה לפני הפסוק, שיכולה ג"כ להיות לזה לראיה איננה בילקוט וכן ברמב"ן, והוא, הרמב"ן, אומר: ואולי היה לו פירוש נסתר ולא רצה לגלות סודו, וזה ענין הרעש.

[3]) תוספתא חגיגה ב' ד'; ירוש' חגיגה 77 ע"א ע"ב; ב' חגיגה ט"ו. ב"ר ב' קרוב לסוף. בשני המקורות הראשונים, כמו שנראה מההערה הבאה לקמן, הנוסח הוא היותר עתיק.

[4]) כך הוא בתוספתא. לפי הירושלמי שאל ר' יהושע בשלומו, ובן זומא לא השיבו. בב"ר נאמר שבן זומא היה יושב ותוהה. (ע' כרך ב' 160, 4) בב"ר כ"י שהו"ל תיאודור—עומד ותוהא. ור' יהושע שאל בשלומו ולא השיבו, בשלישית השיב לו בבהילות. בבבלי מסֻפר הכל באפן אַגָּדִי (השוה להלן 138 הע' 2): מעשה בריב"ח שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו.

[5]) כך בתוספתא ובירו'. בב"ר שואל ר' יהושע: „מאין הרגלים ?" ואחרי ששם כתוב לפני זה, שבן זומא היה יושב, צריך אפוא לבאר „מאין הרגלים" בתור במוי מליצי. בן זומא השיב בתחילה „מעיין הייתי" (בבלי: לא מאין, שבזה רצה בן זומא להשתמט מתשובה). וע"ז באה דרישתו של ר' יהושע: מעיד אני עלי שמים וארץ שאיני זז מכאן עד שתודיעני מאין הרגלים. בבבלי באה השאלה כמו בתוספתא ובירושלמי, אך נראה כי גם שם הוא במוי מליצי.

[6]) כך הוא בתוספתא, בירוש' קצת שונה. בב"ר ובבבלי לא הובאה הראי' מדברים

לתלמידיו: כבר בן זומא מבחוץ [1]. לא היו ימים מועטים עד שנסתלק. — מה שנוגע לבטוי „כבר בן זומא מבחוץ" אפשר להסביר ע"י מסרת אחרת, שמספרת ע"ד גורלו של בן זומא, שע"י „שנכנס לפרדס" נטרפה דעתו [2]. או שרצה ר' יהושע לומר בזה, כי בן זומא יצא כבר להתבונן בדברים שאין רשות להתבונן בהם. — בדבר תשוקתו לדעת תורת הסוד, אמרו תלמידי ר"ע, שעליו הכתוב אומר (משלי כ"ה ט"ז): דבש מצאת אכול דיך פן תשבע והקאותו [3]. ואולם אחרי כל אלה לא נגרע כלום מתהלתו, ואמרו: הרואה בן זומא בחלום יצפה לחכמה [4]. גדולתו בתור דרשן גדול שקנה בן זומא עוד בימי התנאים היתה לנחלה לו ולשמעון בן עזאי חברו, ודרשה אחת שנוגעת למעשה בראשית נאמרה בשם שניהם: על הכתוב (תה' כ"ט ג'): קול ה' על המים, אמרו: נעשה קולו של הקב"ה מיטטרון (מיטטור — מורה דרך) על המים, שיקוו אל מקום אחד [5].

החשובה בדרשותיו של בן זומא היתה הדרשה שמסר ר' אלעזר בן עזריה [6]: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנא' (דברים ט"ז ג'): למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. ימי חייך — הימים, כל ימי חייך — להביא הלילות. וחכמים אומרים: ימי חייך — העולם הזה, כל ימי חייך — להביא את ימות המשיח [7]. אמר להם בן זומא לחכמים: וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח? הרי הוא אומר: לכן הנה ימים באים נאם ה' לא יאמר עוד חי ה'

ל"ב י"א. ובב"ר מבאר: מרחפת כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות. בסקיב „ספח' שבתוספתא. נא' בב"ר כשתים ושלש אצבעות; בבבלי: שלש אצבעות.

[1]) תוספתא. בירו': הרי בן זומא מבחוץ. בבבלי: עדיין ב"ז מבחוץ (בנוסחאות מדויקות אצל רבינוביץ: כבר) בב"ר: הלך לו בן זומא.

[2]) לפי דברי המקורות, מלבד הבבלי, מת בן זומא מהרה אחרי דברי ר' יהושע.

[3]) תוספתא חגיגה ב' ג', ירו' חגיגה 77 ע"ב, ב. חגיגה י"ד: במדרש משלי כ"ה ט"ז: דבש מצאת אכול דייך זה בן עזאי, פן תשבע והקאותו זה בן זומא. גם „דבש" שבשה"ש ד' י"א הוא רמז לתורת הנסתר, ע' מה שתנא רב יוסף, חגיגה י"ג.

[4]) ברכות נ"ז, אדר"נ מ'.

[5]) מיטטור (Metator). לפני זה בא מאמר דומה לו: נעשה קולו של הקב"ה מטטרון למשה בשעה שאמר לו עלה על הר העברים. לפי הנראה יצא המאמר הזה ממאמרו של ר"י בן חניה שנזכר בח"א 109. בשו"ט צ"ג ה' אמנם איננו.

[6]) ע' ע"ד מאמרו של ר"א בן עזריה ח"א 162, 4.

[7]) ספרי לאותו פסוק. § 130. מכילתא שמות י"ג ב' (19 ע"א). משנה ברכות א' ה'. תוספתא ברכות א' י'.

אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בני ישראל מארץ צפון וכו'. אמ"ו לו: לא שתיעקר יציאת מצרים מהם, אלא שתהא יציאת מצרים מוסיף על מלכיות, מלכיות עיקר ומצרים טפלה [1]. עוד דרשה אחת שנוגעת כבר לענין הלכה על הכתוב (שמות כ"א כ"ח): ובעל השור נקי, אומר בן עזאי: כאדם שאומר לחברו יצא פלוני נקי מנכסיו, ואין לו בו הנאה של כלום (כך שור הנסקל אסור בהנאה) [2]. דרשתו לענין הלכה באה במשנה [3]: את זו דרש בן זומא: נאמר במעשה בראשית (בר"א' ה') יום אחד, ונאמר באותו ואת בנו (ויק"רא כ"ב כ"ח) יום אחד, מה יום אחד האמור במעשה בראשית היום הולך אחר הלילה, אף יום אחד האמור באותו ואת בנו היום הולך אחר הלילה.

אוצר של מוסר מעשי הוא פתגמו בעל ארבעה החלקים [4]: א. איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנא' (תה' קי"ט צ"ט): מכל מלמדי השכלתי. ב. איזהו גבור? הכובש את יצרו, שנא' (משלי ט"ז ל"ב): ומושל ברוחו מלוכד עיר [5]. ג. איזהו עשיר? השמח בחלקו, שנא' (תה' קכ"ח ב'): יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. ד. איזהו מכובד? המכבד את הבריות, שנא' (ש"א ב' ל'): כי מכבדי אכבד [6]. — שורה אחרת של פתגמים נשארו מבן זומא, שבהם

---

[1]) תוספתא שם. ברייתא ברכות י"ב: שם סובאות עוד דוגמאות כיוצא בזה שאין הפירוש לבטלה לגמרי, אלא שאין לה החשיבות שהיתה מלפנים. בירוש' ברכות מתחילה המחלקת במאמר שעומד ברשות עצמו: עתידין הן ישראל שלא להזכיר יציאת מצרים לעתיד לבוא. במכילתא שם מובאה אמנם התשובה שהשיב בן זומא לחכמים כמו בתוספתא ובברייתא, אלא שאחריה אין התשובה של החכמים. אלא שלפני זה בא אחר הדרשה של ר"א בן עזריה שורה של דרשות, שגם הן כאילו דברי ר' אליעזר בן עזריה. אבל הן באמת ראיות לדעתם של החכמים, שבמקורות אחרים הובאו נגד דעתו של בן זומא. וצ"ל שהנוסח במכילתא נשתבש. אולם אפשר מאד שהמשל שנאמר שם בשם ר"א בן עזריה לפסוק ט"ז י"ד, שמתאים לדעת בן זומא. באמת יצא ממני. ראב"ע קבל מבן זומא לפי זה כמו את באורו לדברים ט"ז ג', כן גם באורו לירמי' ט"ז י"ד.

[2]) פסחים כ"ב: קדושין נ"ו: ב"ק מ"א. במכילתא כ"א כ"ח, ששם הובאו כמה פירושים ל„נקי", מביא גם פירוש מבן עזאי ומבן זומא לא כלום וכן בירושלמי ב"ק 4 ע"ב ובתוספתא. [3]) חולין ה' ה'.

[4]) אבות ד' א'.

[5]) ע' לצרוס מוסר היהדות (בגר') ח"א 268.

[6]) באדר"נ ר"ש כ"ג הסדר הוא 1, 4, 3, 2 ברי שם: „איזהו עלוב שבעלובים? זה שהוא עלוב כמשה רבנו עפ"י במדבר י"ב ג'. לבי מביא ראיה ממשלי ט"ז ל"ב. בנוסח ב' של אדר"נ פל"ג (ע' 72) הסדר הוא 1, 4, 2, 3; וזלת ואת דומה למשנה.

נראה עמק רגש האמונה ועמק ההבנה [1]: כשהיה רואה אוכלסין [2] היה אומר: ברוך שברא כל אלו לשמשני [3]. כמה יגע אדם הראשון [4] ולא טעם לוגמא אחת עד שחריש וזרע וקצר ועימר ודש וזרה ובירר וטחן והרקיד ולש ואפה, ואחר כך אכל, ואני קם שחרית ומוצא אני את כל אלה לפני [5]. כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק אחד עד שגזז וליבן וניפץ וציבע וטוה וארג ותפר, ואח״כ לבש [6], ואני עומד שחרית ומוצא כל אלה לפני! כמה אומניות שוקדות משכימות, ואני עומד שחרית ומוצא אני כל אלה לפני [7]. וכן היה בן זומא אומר: אורח טוב מהו אומר? זכור בעל הבית לטוב, כמה מיני יינות

---

[1]) תוספתא ברכות 7 (6). ירו׳ ברכות 13 ע״נ; ב׳ ברכות נ״ח. תוספתא וירושלמי הם כמעט בנוסח-אחד.

[2]) כך בירוש׳. בבבלי בכ״י מינכן „כשראה אוכלוסא״. הנוסח הרגיל בבבלי: ראה אוכלוסא. בכ״י אחד: השכים ומצא אוכלוס, ע׳ ד״ס), וע״פ התוספתא: „ראה אוכלסין״ כלומר: שבן זומא אמר זאת פעם במקרה ידוע. גם המקום שבו ראה את האוכלוסין נקרא בשם: בירושלמי: בירושלים, בתוספתא: בהר הבית, וכן בבבלי ע״פ הנוסח המתוקן, שמזה נשתבש שם ונעשה „על גב מעלה בהר הבית״, שאינו מתאים כלל. ע׳ נ״ב לעיל 135, 4. אב המלה „בירושלים״ אינה הוספה מאוחרת, אלא באר מהמקור העתיק צ״ל שבן זומא היה שם בירושלים בזמן שקבלו הבטחה מאדרינוס לבנות שוב את בית המקדש, ואז נהרו מהעם מספר רב (ע׳ גרץ IV 125, דרנבורג 416;— Joel Blicke 1, 14 ff. ע׳ ג״כ מאנאטסשריפט 1881 ע׳ 487 ואולם יותר יפה לאמר שמאמרו של בן זומא נאמר בעת שלום, וגם אין כל צרך לומר שזה היה דוקא בירושלים או בהר הבית, ולפיכך יותר נראה ש„ירושלים והר הבית״ היא הוספה אַנַכְרוֹנִית.

[3]) בבבלי כ״י מינכן: ברוך שנתן כל אלה לשרתני. בנוסח הרגיל מקושר עם ניסח הברכה הקבועה: ברוך חכם הרזים שברא כל אלה לשמשני.

[4]) בירוש׳ ובתוספתא בא זה סמוך לברכה, ובבבלי בתור מאמר מיוחד: הוא היה אומר.

[5]) בירוש׳ מוסיף: ניכש ועידר... וקיטף. דומה לזה מוצאים במאמרו של ר׳ שמואל בר נחמני, שקלים 48 סוף ע״נ (ר״ש פרק ה׳). שהניכוש והעידור הם עבודות הנחוצות בארץ ישראל. אנו רואים גם מזה שבעל האגדה ר׳ לוי בב״ר פ׳ ל״ט אומר, שבשעה שעבר אברהם על גבולי א״י מצא את היושבים בה „עסוקין בניכוש, בעידור בשעת העידור״, במשנה שבת ז׳ ב׳ מונה במספר ל״ט המלאכות האסורות בשבת (א׳-י״א) את המלאכות שמנה בן זומא, ואינה מונה את שלש המלאכות שנוספו כאן בירושלמי.

[6]) כאן הוא חושב את המלאכות המנויות בין אבות המלאכות במשנה שבת מלאכה י״ב—ט״ז, י״ט וס״נ, הנוגעות להלבשה. בירושלמי בין מלאכה י״ט וכ״נ (אורג ותופר) נוספה „כבס״. ע״ד הנוסחאות של הבבלי ע׳ ד״ס.

[7]) בבבלי כל אומות (צ״ל: כמה אומניות) שוקדות ובאות לפתח ביתי, ואני משכים ומוצא כל אלו לפני.

הביא לפני, כמה מיני התיכות הביא לפני, כמה מיני גלוסקאות הביא לפני! כל מה שעשה לא עשה אלא בשבילי; אבל אורח רע מהו אומר? וכי מה אכלתי לו? פת אחת אכלתי לו, התיכה אחת אכלתי לו, כוס אחד שתיתי לו, כל מה שעשה לא עשה אלא בשביל אשתו ובניו; וכן הוא אומר (איוב ל"ו כ"ד): זכור כי תשגיא פעלו, אשר שררו אנשים[1].

רעיון יסודי כזה, שהיה מביע ב"ז בראותו אוכלוסין, יש גם בדרישתו על הכתוב (קהלת י"ב י"ג) כי זה כל האדם. כל העולם כלו לא נברא אלא לצוות לזה [כלומר כל האדם לא נברא אלא לצוות לזה: את האלהים ירא ואת מצותיו שמור. המלות—„כל העולם" פירושן „כל האדם", כי האדם הצדיק הוא נזר ותכליתה[2]].

פתגם שהוא כשלשלת מחֻברת מטבעות ובא להזהיר על כבישת היצר ומכון אל האמור בתורה (דברים כ"ג כ"ה): כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך: אל תציץ לכרמו של אדם, ואם הצצת אל תרד, ואם ירדת אל תביט, ואם הבטת אל תגע, ואם נגעת אל תאכל, ואם אכל, הרי אדם טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העוה"ב[3].

במדרש מאוחר נמצא מאמרו של בן זומא, שאולי הגיע ע"י מסרת אמתית[4]; נתביישת בעולם הזה, אין אתה מתבייש מפני הקב"ה בעוה"ב[5].

י"ז. אלישע בן אבויה.

בין הארבעה שנכנסו לפרדס נחשב גם אלישע בן אבויה (אחר), ועליו נאמר שהוא קצץ בנטיעות, וקראו עליו את הכתוב הזה (קהלת ה' ה'): אל תתן את פיך לחטיא את בשרך... למה יקצף אלהים על קולך וחבל את

---

1) הראיה מאיוב חסרה בתוספתא ובירושי וגם בבבלי כ"ו. גם ר' צדוק מדמה את האדם בתור אורח להקב"ה. ח"א 35.

2) ברכות ו': שבת ל': י"א שזה אמר בן עזאי. בעין יעקב ברכות הובא רק שמעון בן זומא. מהרש"א מוצא שבן זומא הולך בזה לשיטתו בקריאתו שקרא כשראה אוכלוסין, ע"ש.

3) אדר"נ נוסח ב' פל"ג: כל המאמר אינו אלא הרחבה לפתגמו „איזהו גבור הכובש את יצרו". בתנדב"א פ"ז נאמר זה (בשם ר' אליעזר הגדול הוא ר"א בן הורקנוס) על ישראל שהוא כרם ה' צבאות (ישעי' ה' ז'). ע' ח"א 91, 5. 4) שמות כ' ל.

5) מה שבא שם במדרש אח"כ בודאי שאינו מבן זומא. וגם זה לא נאמר ביחוד ליהודה, כמו שנראה מתוך המדרש, אלא זהו מאמר מיוחד שבא בלשון נוכח, החביבה על בעלי האגדה.

מעשה ידיך[1]. ועוד קראו עליו אחרי איזה זמן את המקרא הזה (קהלת ז׳ כ״ו): טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה. טוב—זה ר׳ אליעזר ור׳ יהושע וחוטא — זה אלישע[2].— החכם התורני הזה שנהפך למין[3] נזכר בתוך הספרים, שהם במקצת הסטוריים ובמקצת אגדיים, ע״ד יציאתו מן היהדות; בתוך שיחתו עם ר׳ מאיר, שלא התרחק ממנו גם אחרי שיצא לתרבות רעה, ובספור ע״ד קברו[4]. מהיחס שלו אל שאר התנאים של זמנו לא נשארה לנו שום ידיעה. על אדות זה שהוא מסר דרשות אגדיות של ר״ע לר׳ מאיר, שהיה תלמיד לשניהם, כבר מסופר למעלה[5]. הפתגם היחידי שנתקבל מאלישע בן אבויה במשנה ושהוא בודאי עוד יצא מהזמן שעדיין לא נעשה „לאחר״, הוא פתגם פדגוגי־פסיכולוגי[6]: הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר מחוק[7]. אפשר מאד שאלישע, שנקדש לתלמוד תורה ע״י אביו עוד בהיותו ילד[8], התכון בפתגמו לר״ע שנכנס לבית המדרש ללמוד בזמן מאוחר[9]. אולם צריך לשים לב, כי הפתגם הזה נמצא בתוך שורת פתגמים שבכולם בא אלישע להורות את דרכי הלמוד והמעשה[10], ורק משום זה לא ניתנו לשכחה, יען כי הדברים

---

[1]) תוספתא חגיגה ב׳ ג׳. בברייתא שבתלמוד הירושי׳ והבבלי לא הובא הפסוק. אלא בבאור שבא אח״כ ע״ד הענין הזה, בבלי חגיגה ט״ו. וירו׳ חגיגה 77 ע״ב. בירו׳ מובא הפסוק הזה בקשר עם הספור איך אלישע הבריח את התינוקות מבית רבן ללמוד אומנות. בכל אפן רצו להגיד בהבאת הפסוק הזה שאלישע-אחר מתחילה חטא בדבור ואח״כ במעשה. [2]) קהלת ר׳ לאותו פסוק. הם דרשו, כי האשה שהיא מר ממות והוי מינות.

[3]) ע״ד ענין יחודי של הלכה שהובא בשמו ע׳ לעיל 38, 5. [4]) ע׳ ב. חגיגה ט״ו ע״א וב׳, ירו׳ חגיגה 77 ע״ב וג׳, רות רבה ג׳ י״ג. קה״ר ז׳ ח׳, השוה גרץ Gnosticismus und Judeunthum 62—71; החלוץ V, 72—66; סמולנסקין, השחר כרך ג׳, 651—644. הקונטרס אלישע בן אבויה של ס. ה. הופמן 1880, וינה. יש בו הרבה דברים מחודדים, אבל רֻבָּם אינם עומדים בפני הבקרת. ע׳ עוד־S. Back .Elischa ben Abuja Acher ,Frankfurt a. M. 1891. [5]) ע׳ לעיל 49. וע׳ 56 הע׳ 7. [6]) ע׳ אבות ד׳ כ׳.

[7]) באדר״נ כ״ג נמצא הפתגם הזה בין שורה של פתגמים דומים לזה ע״ד הלמוד בעת הילדות ובעת הזקנה. אך שם האומר הוא ר׳ אלעזר בן יעקב. בנוסח ב׳ נאמר בשם אלישע בן אבויה פתגם אחר ע״ד מי שהוא לומד כשהוא ילד (פ׳ ל״ה ע׳ 77) עם משל, שבנוסח א׳ (ע׳ עמוד הסמוך שב) נשתמש לענין אחר: הלומד תורה בנערותו למה הוא דומה? לסיד שהוא טוח על גבי אבנים, אפילו כל הגשמים יורדים אין מזיקין אותו והלמד תורה בזקנותו להיד? לסיד טוח על גבי לבנים, כיון שטיפה של מים יורדת עליו פושר והולך לו. [8]) ע׳ ח״א 92. [9]) ע׳ לוי ח״א 85 ע״ב, וויס ח״ב 141.

[10]) אדר״נ פכ״ד.

הנעלים ההם הגדילו את השנאה לאומרם, שבעצמו עשה את ההפך מזה. אם לחפש ולמצוא כונה פרטית בפתגמו, אז אפשר לומר שנתכון בזה לעצמו, שהיה כל כך נאה דורש וכל כך רע מקיים. הפתגם הזה ע״ד הלומד ילד והלומד זקן כתוב באבות דר׳ נתן בסגנון זה: הלומד ילד דברי תורה נבלעין בדמיו[1] ויוצאין מפיו מפורשים, והלומד תורה בזקנתו אין דברי תורה נבלעין בדמיו ואין יוצאין מפיו מפורשים, וכן מתלא אומר: אם בנערותך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותך[2]. ע״ד השכחה הוא אומר[3]: יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה ולשכחה בשתי שנים, כיצד? שאם יושב אדם ששה חדשים ואינו חוזר בה, נמצא משכח ראשי פרקים, כ״ד חדש ואינו חוזר בה, נמצא משכח ראשי מסכתותיו, ומתוך שאומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכמים זה בזה ומשכח ראשי פרקים וראשי מסכתותיו סוף שיושב ודומם[4], ועליו אמר שלמה (משלי כ״ד ל׳ ול״א): על כרם איש עצל עברתי וכו׳ והנה עלה כלו קמשונים וכו׳ וגדר אבניו נהרסה, וכיון שנפל כותלו של כרם מיד נופל כל הכרם[5].—

ע״ד ההרמוניה בין התורה והמעשה הוא אומר משלים אלה[6]: אדם שיש בו מעשים טובים ולומד תורה הרבה למה הוא דומה? לאדם שבונה אבנים תחלה ואחר כך לבנים, אפילו באים מים הרבה ועומדין בצדן אין מזיזין אותן ממקומן; ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה, למה הוא דומה? לאדם שבונה לבנים תחלה ואח״כ אבנים, אפילו באים מים קימעא מיד הופכין אותן[7]. הוא היה אומר: אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה? לכוס שיש לו פסיפס ψῆφος, ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה? לכוס שאין לו פסיפס, שכיון שנתמלא הכוס, נהפך על צדו ונישפך כל מה שבתוכו. הוא היה אומר: אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה? לסוס שיש לו כלונוס (χαλινός — רסן); ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה? לסוס שאין לו כלונוס, כיון שרוכב עליו זורקו בבת אחת[8].—

---

[1]) השוה את הפתגם הרומאי: in succum et sanguinem.

[2]) אח״ז בא המשל לכלי זהב וכלי זכוכית, שנזכר כבר לעיל 49, בספרי דברים י״א י״ב, § 48, מובא זה בקצרה וסתם. [3]) השוה כרך ב׳, 91, 3 (בגר׳).

[4]) יושב ודומם ההפך מן יושב ושונה, ע׳ ח״א 20. [5]) ע׳ דרשתו לפסוק זה של רשב״י, ספרי דברים י״א כ״ב, § 48. [6]) בזה מתחילה השורה של מאמרי אלישע באדר״נ פכ״ד. [7]) כך הוא לפי הנוסח הנכון של שכטר. [8]) באדר״נ נוסח ב׳ פל״ד (ל״ה ע״ב) מיוחס זה לר׳ שמעון בן אליעזר.

כדאי להסתכל, שהמשלים הללו לקוחים מהסביבה של איש בורגני: אוהב לעסוק בבנין ויודע צורת כום ורגיל להחזיק בריסן סוס [1]. עוד משל אחד שבה מסיימת השירה של פתגמי אלישע [2] והוא לקוח מעניני התענוגים: משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שצד צפור ונתנו לאחד מעבדיו ואמר לו: הוי זהיר בצפור זה, שאם אתה נזהר בו טוב, ואם לא — אני נוטל נשמתך תחתיו. כך אמר הקב"ה לישראל: דברי תורה שנתתי לכם, אם אתם משמרים אותן טוב, ואם לאו, אני נוטל נפשכם תחתיה, שנא' (דברים ד' ט'): רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ואומר (שם ל"ב מ"ז): כי הוא חייכם [3]. לפני המשל הזה בא מאמר: כל המְעַשֶׂה את חברו לעשות דבר מצוה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו בגופו [4].

יח. חנניה בן חכינאי.

גם חנניה בן חכינאי, כמו בן עזאי ובן זומא, לא נסמך, אבל היה „דן לפני חכמים" [כלומר: שעם דעתו התחשבו כמו עם דעת חבר] [5]. אותו אנו מוצאים יחד עם בן עזאי ועוד אחרים בישיבתו של ר' טרפון [6], אבל הוא נחשב ביותר על חבורת התלמידים של ר"ע, והוא זכה שר"ע ילמדהו תורת הנסתר [7]. אעפ"י שלפי עדות מסרת אחת הוא נחשב על התלמידים המאוחרים של ר"ע [8], בכל זאת הוא שייך אל הדור שקדם לאלה שקבלו סמיכה מר' יהודה בן בבא ויסדו להם ישיבות. מצינו אחד מהם, ר' אליעזר בן יעקב, מוסר דברים בשם חנניה בן חכינאי [9]. — יחד עם ר' חלפתא אבי ר' יוסי, לפי דברי ר"י בן אלעאי [10] מדד את האבנים שנזכרו ביהושע ד' ה' [11].

[1] המסרת מספרת איך שאלישע רכב על סוסו בשבת ור' מאיר הלך רגלי על ידו ודברו בדברי תורה. [2] באדר"נ נוסח ב' כתוב משל זה סמוך לפתגם שהובא לעיל.

[3] בספרי שם אומר משל זה רשב"י, בבבלי מנחות צ"ט: תני דבי ר' ישמעאל.

[4] בסנהדרין צ"ט: אומר זה ר' אבהו ורק מביא ראיה משמות י"ז ה' (אגי אמוראי א"י ח"ב 104). [5] סנהדרין י"ז: עי' לעיל 124 הע' 4. [6] עי' לעיל 83, 6. [7] עי' לעיל 31, 1.

[8] ב"ר ס"א. בלשון השניה של הספור ע"ד תלמידי ר"ע שהיו אחריו, בספור שבויקיר פס"א היה חנניה בן חכינאי יחד עם רשב"י בבני ברק, בישיבתו של ר"ע. השוה כתובות ס"ב: על הספור מרמז בב"ר י"ז. בנדה נ"ב: נאמר שרשב"י אמר: מצאני חנינא בן חכינאי בצידן. ואמר: כשאתה מגיע אצל ר"ע אמור לו וכו'. באבות ג' ד' בא מאמרו של ר"ח בן חכינאי אחרי מאמרו של רשב"י.

[9] ס' כלאים ה' ח', תוספתא טהרות י"א ג': תוספתא נגעים א' ב': ראב"י אומר משום ר"ח בן חכינאי שאמר משום ר"ע.

[10] תוספתא סוטה ח' ו', ירו' סוטה 21; בבלי סוטה ל"ד.

[11] ע' מאמרי: Zur Mosaikkarte Von Madaba I. Qu. R. XIII, 322.

פתגמו התמידי[1] בא להזהיר על השקידה בתורה: הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו[2]. דרשה אחת שנמסרה בשמו לויקרא כ׳ כ״א, נאמרה גם בשם ר׳ עקיבא[3]. וכן מתאימה לדברי ר״ע דרשתו על הכתוב (שמות י״ד ט״ו) מה תצעק אלי, והלא כבר הכתבתי (משלי י״ז ז׳): אח לצרה יולד. אח אני לישראל בשעת צרתן. אחים אלו ישראל, שנא׳ (תה׳ קכ״ב ח׳): למען אחי ורעי וכו׳[4].

יט. ר׳ חנינא (חנניה) בן גמליאל.

מבניו של ר׳ גמליאל השני היה ר׳ חנינא עוד שייך לדורו של ר״ע. אחיו הצעיר ממנו ר׳ יהודה בן גמליאל וכן אחיו שהיה נשיא אחרי תקופת אדריאנוס, ר׳ שמעון בן גמליאל, מסרו דברים בשמו[5]. כששמע ר׳ יוסי בן חלפתא באורו של רשב״ג למאמרו של ר״ע, אמר כי שמע זאת גם מר׳ חנינא

---

[1]) אבות ג׳ ד׳.

[2]) „בטלה" כאן היא באותו המובן שבפתגמו של בן עזאי לעיל 129 הע׳ 4— בנ״פ ב׳ של אדר״נ נמצא פתגמו של ר״ח בן חכינאי בשתי לשונות. בפרק ל״ד (ע׳ 75) בא כמו במשנה, רק במקום „הרי זה מתחייב בנפשו", בא בטוי יותר רך—„סימן רע לו", ולזה באה עוד הוספה: „אינו צריך להיות עסוק אלא בדברי תורה" ומביא ראיה ממשלי ו׳ כ״ב. הלשון השניה (פ׳ ל״ה ע׳ 79—ר׳ חנניה בן חכילאי). היא כמו אנטיטזה ללשון הראשונה: הנעור משנתו בלילה והפונה (והמפנה) לבו מבטלה לדברי תורה סימן יפה לו, שנא׳ בהתהלכך וכו׳. הדרשה שלו שבאה אח״כ לכתיב (משלי ו׳ כ״ב) דומה לאותה של ר״י בן קיסמא לעיל 119 ע׳ לעיל 56. 4. [3]) ע׳ לעיל 36. [4]) מכילתא שמות י״ד ט״ו (29 ע״ב) ע״פ גירסת הילקוט. משמו שנשתבש לר׳ חנינה בן חלכיי נעשה גם ר׳ חנינא בן דוסא. ע׳ לעיל 33. 3.

[5]) תוספתא ע״ז ד׳ (ה) י״ב, ברייתא ע״ז ל״ט: מסכים לדעתו של ר״י בר אלעאי ור׳ מאיר: ר׳ יהודה בן גמליאל אומר משום ר״ח בן גמליאל; ברכות כ״ב א׳ נגד דעתו של ר׳ מאיר.—ע׳ ע״ז ל״ד: בתוספתא נדה ז׳ ה׳, אומר ר׳ שמעון בן גמליאל: רואה אני את דברי ר׳ חנינא בן גמליאל מדברי ודבריהם. — בתוספתא נדה ד׳ ה׳ מחזיק ר״ח בן גמליאל בדעת ר׳ מאיר נגד דעת החכמים. — השוה בבלי נדה כ״ג. — מזה מדייק פרנקל ע׳ 130 הע׳ 7 שהיה עוד תנאי שני, שנקרא בשם זה בזמן מאוחר, וזה כנראה היה ג״כ, כמו במה שהובא לעיל, שר׳ יהודה בן גמליאל או ר׳ שמעון בן גמליאל, אמרו בשם אחיהם הזקן מהם. וזה צריך לומר ג״כ במשנה קדושין ג׳ ד׳ ששם מובאה דעת ר׳ חנינא נגד ר׳ מאיר. Büchler, Die Priester und der Cultus S. 14 נלחם נגד הדעה שר׳ חנינא היה בנו של ר״ג השני. ולהלן הוא מחליט, שמלבד ר׳ חנינא בן גמליאל הראשון, שהיה קרוב לזמן הבית, היה עוד ר׳ חנינא בן גמליאל מאוחר, שהיה בזמנו של רשב״י ור״מ.

בן גמליאל [1]. רשב״י ספר ע״ד שיחה אחת שהיתה בינו ובין ר׳ חנינא ב״ג בצידן [2]. ביחוד היה ר״ה ביחס קורבה אישית יתרה אל ר׳ טרפון, שמסר איזה דברים אינטימיים מחייו [3]. יש איזו מחלקת בהלכה בינו ובין ר״ע [4] ומחלקת בבאור הכתוב בינו ובין ר׳ יוסי הגלילי. הוא מבאר החילוק בין מרחשת ומחבת (ויקרא ב׳ ז׳), לא כמו שאמר ריה״ג, אלא — מרחשת עמוקה ומחבת צפה [5]. וכן שאר הבאורים שנשארו הימנו נוגעים לענינים מעשיים. כן הוא מבאר ע״ד מעשה הארון שעשה בצלאל (שמות כ״ה י״א): עשאו שלש תיבות: שתים של זהב ואחת של עץ, נתן של עץ בתוך של זהב, וזהב בתוך של עץ וחיפה שפתו העליונה בזהב, שנאמר: וצפית אותו זהב טהור, שאין תלמוד לומר: מבית ומחוץ תצפנו, ומה ת״ל תצפנו? מלמד שצפה שפתו העליונה בזהב [6]. — ע״ד סדור שמות השבטים החקוקים באבני האפוד הוא חולק על החכמים ואומר: לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים (בספר במדבר) חלוקין באבני אפוד, אלא כדרך שחלוקין בחומש שני [7]. ע״ד עשרת הדברות אומר ר״ה ב״ג, שנכתבו חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה, הה״ד (דברים ד׳ י״ג): ויכתבם על שני לוחות אבנים [נגד דעת רבנן שאמרו: עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה, ועוד דעות אחרות] [8]. מסֻפק הוא אם הדרשה

---

[1] תוספתא נגעים ב׳ י״א. השוה יבמות ס״ח:

[2] תוספתא פרה ג׳ א׳. השוה משנה סכות ב׳ ט״ה. ששם בא אחרי דבריו של ר״ח ב״ג הערה מרשב״י. [3] ע׳ לעיל 82 הע׳ 5. [4] נדה ח׳ בסוף עמוד א׳.

[5] ספרא לאותו פסוק. (11 ע״א). משנה מנחות ה׳ ח׳. הוא דורש „מרחשת", שמעשיה רוחשין. כמו שמבואר בתלמוד מנחות ס״ג. שעל מרחשת נאמר (ויקרא ז׳ י״ט), „במרחשת"—„ב׳ מורה על בתוך כלי עמוק, ועל מחבת נאמר (שם ב׳ ה׳) „על מחבת" משמע שהיא צפה. בדבריו הוא נוגע במה שנחלקו שם ב״ש וב״ה.

[6] ירו׳ שקלים 49 ע״ד וסוטה 22 ע״ה, ששם כתוב רק ר׳ חנינא. ואולם בירושלמי שקלים שנספח לתלמוד הבבלי (י׳ ע״ב) כתוב ר״ח בן גמליאל. בתנחומא ויקהל, ר׳ חנינא דצפורין. אך כנראה הנוסח של הבבלי הוא היותר מדויק, ור״ש בן לקיש המוסר את דברי ר׳ חנינא בן גמליאל בנגוד לדברי עצמו, בודאי נאמן על המסרת שלו. בבבלי יומא ע״ב ב׳ נאמרה דעתו של ר״ח בשם רב יהודה תלמידו של רב.

[7] סוטה ל״ו ע״א וע״ב. הפרשה שאליה מכון ר״ח בבמדבר אינה כמו שחושב רש״י הפרשה הראשונה, אלא קפיטל כ״ו ששם באים השמות ראובני שמעוני שאותם מזכיר ר״ח לראיה למאמרו. ע׳ בית תלמוד ח״ד, ע׳ 295.

[8] ירו׳ שקלים 49 ע״ד (בנוסח שבשקלים הנדפס עם הבבלי בא בטעות חנניה בן אחי ר׳ יהושע שממנו בא שם אח״כ מאמר אחר על אותו הענין. ע׳ לעיל 112 הע׳ 3) ירו׳ סוטה 22 ע״ד, שהשיר ה׳ י״א, מכילתא כ׳ ט״ז (70 ע״ב).

ע"ד הסמיכות של הדברות א–ו, ב–ז, וכן הלאה היא גם כן מדברי ר' חנינא בן גמליאל [1].–שמות י"ח כ"ה. וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר,– לא נאמרו כל שיעורים הללו אלא בשנה שניה, בשעה שבקש משה להעמיד מכסיוטינוס(?) על ישראל, שנא' (במדבר ב' ב'): איש על דגלו באותות לבית אבותם (כלומר: שלא תיכף בשנה הראשונה מנה משה שופטים על ישראל, אלא בשנה השניה אחרי שנחלקו השבטים לדגלים [2].

עדינות נשקפת מתוך הלכה זו של ר"ח בן גמליאל: כל חייבי כריתות שלקו נפטרו ידי כריתתם, שנא' (דברים כ"ה ג'): ונקלה אחיך לעיניך, כשלקה הרי הוא כאחיך [3]. אחרי זה בא שם מאמרו: מה אם העובר עברה אחת נותן נפשו עליה, העושה מצוה אחת על אחת כמה וכמה! [4]. כן אנו רואים עדינות מתוך מאמרו על הכתוב (שמות ל"ד ה'): ויקד ארצה וישתחו. מה ראה? – ארך אפים ראה [5]. מדה זו של „ארך אפים" היא היותר יקרה, שאליה פונים בתפלה וקודים ומשתחוים לה. – לעולם אין מחליפים לא זכות בחובה ולא חובה בזכות, חוץ משל ראובן ומשל דוד (כלומר: מי שעשה

[1]) זה נמצא רק במכילתא ואפשר שזהו באור לדעתו של ר"ח*).

[2]) מכילתא לאותו פסוק (61 ע"א). המלה הזרה שבאה כאן אחר „להעמידי" קשה לבארה. בכל אופן יש לה שייכות ל τάξις. ע' וייס ופרידמן בהערותיהם למכילתא ולוי ח"ב 158 ע"ב. קרויס (Lehnwörter. II, 338) משער שזהי μεγιςτανες. במדרש הגדול בא, כפי שהודיעני ביכלר, „אכסלטיינוס", אולי יש בה שייכות למלה vexillum.

[3]) ספרי לאותו פסוק (§286). משנה מכות ג' ט"ו. [4]) משנה מכות פ"ג (ע' כ"ב 128, 2). [5]) סנהדרין קי"א. (ע' אג' אמוראי בבל ע' 67 הע' 40 בסוף). השוה הרחבתי של הרעיון בברייתא שם „בשעה שעלה משה למרום וכו'". ע' ג"כ ברך ב' 7, 287 בנ'.

*) כיצד נתנו עשרת הדברות? ה' על לוח זה וה' על לוח זה. כתיב אנכי ה' אלהיך, וכנגדו– לא תרצח. מגיד הכתוב, שכל מי ששופך דם מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך. משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה והעמיד לו איקונות ועשה לו צלמים וטבעו לו מטבעות, לאחר זמן כפו לו איקונות, שברו לו צלמיו ובטלו לו מטבעותיו ומיעטו בדמותו של מלך, כך מי שהוא שופך דמים מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות המלך, שנא' (בר' ט' ו'): שופך דם האדם וגו'. כי בצלם אלהים וגו'. כתיב לא יהיה לך וכתיב כנגדו לא תנאף — מגיד הכתוב, שכל מי שעובד ע"ז מעלה הכתוב כאילו מנאף אחר המקום, שנא' (יחזקאל ט"ז ל"ב): האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים, וכתיב (הושע ג' א'): לך אהב אשה אהובת רע ומנאפת וגו'. כתיב לא תשא שם ה' לשוא, וכנגדו לא תגנב. מגיד, שכל מי שהוא גונב לסוף בא לידי שבועת שוא, שנא' (ירמי' ז' ט'): הגנב רצח ונאף, והשבע לשקר וכתיב (הושע ד' ב'): אלה וכחש ורצח וגנב ונאף. כתיב: זכור את יום השבת לקדשו וכנגדו כתיב לא תענה, מגיד הכתוב, שכל מי שמחלל את השבת, מעיד לפני מי שאמר והיה העולם שלא ברא עולמו בששה ימים ולא נח בשביעי; וכל מי ששומר את השבת, מעיד לפני מי שאמר והיה העולם שברא עולמו בששה ימים ונח בשביעי, שנא' (ישעי' מ"ג י"ב): ואתם עדי נאם ה'. כתיב: כבד את אביך ואת אמך, וכתיב לא תחמד. מגיד הכתוב שכל מי שהוא חומד סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואת אמו ומכבד למי שאינו אביו. לכן ניתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה.

מצוה ואח״כ עשה עברה, אין מחליפים לו את המצוה בעברה וכן להפך, אלא בעד המצוה מקבל שכר ובעד העברה ענש [1]. בגלל כבודו של ראובן, כשבא לבית הכנסת בכבול וקראו בתורה בפרשת ראובן אמר למתורגמן: אל תתרגם אלא אחרון (כלומר לא תתרגם פסוק זה, אלא הפסוק שבא אחריו) [2].

עוד צריך להזכיר מאמרו של ר״ה ב״ג על הכתוב מ״א ג׳ י״ג [3] [וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד — על מה שלא התניתי בתורה ליתן נתתי לך, על מה שהתניתי ליתן לא נתתי לך, אלא אם כן עשית, וכן הוא אומר: ואתה אם בדרכי תלך וכו׳]. — מת פתאם זו מיתת מגפה, שנא׳ (יחזקאל כ״ד ט״ז): הנני לוקח מחמד עיניך במגפה [4]. — מפני מה באים יסורין על הגרים? משום שבגיותם לא שמרו שבע מצות של בני נח [5]. ממנהגיו שלא היתה דעת החכמים נוחה מהם הוא מנהגו לומר שמועה (הלכה) ואגדה בבית האבל [6] ושהיה מטיל אימה יתירה בתוך ביתו ומזה בא לידי מכשול [7].

כ. ר׳ חנניה בן יהודה.

בשם התנא הזה שנזכר רק במקומות מועטים [8] אומר ר׳ יהודה בר אלעאי: חנניה בן יהודה היה דורש כל ימיו: קשה הקפדה שגרמה לו לטעות. אחר מיתתו הריני כמשיב על דבריו: ומי גרם לו שהקפיד? אלא שטעה (כלומר טעות מביאה לקפדנות [9]).

---

[1] ספרי דברים ל״ג ו׳ (§347). מה שנוגע לראובן הובא שם דברי משה: „יחי ראובן״ במעשה יוסף „ואל ימות״ במעשה בלהה. ומה שנוגע לדוד — הדברים האמורים שם בספרי אינם מובנים, ע׳ הערת פרידמן שם.

[2] תוספתא מגילה ד׳ (ג) ל״ה. לפי הנאמר במגילה כ״ה ע״ב לא קרא ר״ח בעצמו, אלא חזן בית הכנסת. „אחרון״ הוא כאן כמו „אוחרן״ הארמי, שפי׳ — אחר, כלומר הפסוק שאחריו.

[3] ספרי דברים י״ז כ׳ (§162).

[4] מו״ק כ״ח.

[5] יבמות מ״ח סוף ע״ב. מאמרו של ר״ח ב״ג עיד ז׳ מצות בני נח בתוספתא ע״ז ח׳ (ט׳) ו׳. [6] מ״ק כ״ג.

[7] גיטין ז׳. ר׳ אבהו אומר הלכות בשם ר״ה ב״ג — ע׳ נדרים נ״ג. כ״ב. ירו׳ ע״ז 39 ע״ב (הערת ביכלר).

[8] במחלקת עם ר״ע, ספרא ויקרא ו׳ ז׳ (30 ע״ג) ירו׳ פסחים (31 ע״ד). ע׳ נ״ב כרך ב׳ 555 ,2 (בנר׳).

[9] ספרא ויקרא י׳ כ׳ (47 ע״ד). השוה לזה ח״א 173 ,1.

כא. ר' אליעזר בן יהודה איש ברתותא[1]

ר' שמעון בן גמליאל השני אמר בשמו [2]. הוא בעצמו הולק על ר"ע בדבר הלכה אחת של ר' יהושע בן חנניה [3]. פעם הגיד רשב"י בעת דרישתו של ר"ע דעתו של ר"א בן יהודה ע"ד מחלקת אחת שהיתה בין בית שמאי ובין בית הלל [4]. פתגמו נתקבל בפרקי אבות: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו, וכן הוא אומר (דה"א כ"ט י"ד): כי ממך הכל ומידך נתנו לך [5]. לפתגם הזה מתאים מעשה החסד שלו שלא ידע גבול. גבאי הצדקה היו מתחבאים מפניו, מפני שכך היה דרכו לתת לגבאים כל מה שהיה לו [6]. מר' אליעזר בן יהודה נאמר מאמר אחד נפלא [7], שעל יסוד מקראות הוא

---

[1] עיר המקום הזה, שנקרא נ"כ כפר ברתותא, ע' שורץ Das heilige Land S. 161 לפי דברי שיהר, Theolog. Litteraturzeitung 1882 Col. 316 צ"ל בֵּירְתוּתָא, כלומר: באר שעל יד עין התות. [2]) משנה ערלה א' ד'. [3]) משנה טבול יום ג, ד' ה' תוספתא בכורות ז' ו'. ע' נ"כ ברייתא פסחים י"ג. ששם הוא אומר דבר הלכה בשם ר' יהושע ומנן עליו.

[4]) תוספתא זבים א' ה', במשנה זבים א' א' בא שם פשוט דברי ר"א בן יהודה, בלי הספור המלוה את הדבר בתוספתא. גם אין שם „איש ברתותא" וכן חסר זה במשנה אהלות ג' ה'—תוספתא אהילות ד' י'.

[5]) אבות ג' ז'. במדבר זוטא לשה"ש א' ט"ו (מהדו' בובר ע' 20, מהדו' שכטר ש' 643) יש שני מאמרים על יסוד הכתוב דבה"י א' כ"ט י"ד: וכן היה ר' אליעזר אומר: כבדו למלך משלו, שאתה שלו. וכן היה ר' מאיר אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו. אולי ר' אליעזר זה הוא ר"א בן יהודה שלנו.

[6]) תענית כ"ד. שם צ"ל באמת—ע' ד"ס—במקום אלעזר איש בירת (א)—ר"א איש ברתותא, או: ר"א איש כפר ברתותא. וכן גם ביוהסין ערך אליעזר (57 ע"א מהדו' פיליפובסקי) מחליט, שהנדיב שעליו מספר בתענית הוא ר"א בן יהודה שלנו.

[7]) שבת ל"ב: ר' אלעזר בן יהודה אומר... אין כל יסוד לחשוב שהיה תנא אחר ששמו היה כך, מלבד איש ברתותא הזה. עם המאמר הזה צריך להשוות את המאמר באבות ה' ח' שבא סתם משבעה מיני עונשין הבאים על שבע עבירות. באדר"נ ל"ח באו בשנויים בשם ר' יאשיה, תלמידו של ר' ישמעאל, דברים שבתלמוד נאמרו בשם ר"א בן יהודה. אחר א. ב. בא באדר"נ: דבר בא לעולם בעון לקט שכחה ופאה ומעשר שני ואח"כ בא ד' ז'. השאר חסר. סכתובים יש רק לד' ולז'. בנוסח ב' דאדר"נ פ"א (ע' 113) דומה למה שכתוב בנוסח א' אלא בשלמות יותר. (ר' יאשי' לא נזכר שם). הסדר הוא א, ב, ד, ז, ואח"כ בא שם מה שכתוב אחרי המאמר הזה באבות: בארבעה פרקים הדבר בא... אח"כ בא שוב המשך המאמר ובאותה הצורה שבא בתלמוד ורק הסדר אחר: ב', א', ה', ד', ג', ז' (ו' וח' חסרים). הסיום הוא מאמר חדש: בעון להיר צרעת נשלחת בבני אדם.

מונה את העונות ואת העונשים הבאים בשבילם: א. בעון חלה אין ברכה במכונס ומארה משתלחת בשעורים וזורעין זרעים ואחרים אוכלין [1], שנאמר (ויקרא כ״ו ט״ז): והפקדתי עליכם בהלה וכו׳ וזרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם אל תקרי „בהלה״ אלא בחלה. ואם נותנין מתברכין, שנא׳ (יחזקאל מ״ד ל׳): וראשית עריסותיכם תתנו להניח ברכה אל ביתך. ב. בעון ביטול תרומות ומעשרות שמים נעצרין מלהוריד טל ומטר והיוקר הוה והשכר אבד ובני אדם רצים אחר פרנסתן ואין מגיעין, שנאמר (איוב כ״ד י״ט): ציה גם חם יגזלו מימי שלג שאול חטאו. מאי משמע? תנא דבי ר׳ ישמעאל: בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם, יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים. ואם נותנין מתברכין, שנא׳ (מלאכי ג׳ י׳): הביאו את כל המעשר וכו׳ ובחנוני נא בזאת אמר ה׳ צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די [2]. ג. בעון גזל הגובאי עולה והרעב הוֶה, ובני אדם אוכלים בשר בניהם ובנותיהם, שנא׳ (עמוס ד׳ א׳): שמעו הדבר הזה פרות הבשן וכו׳ העושקות דלים וכו׳. וכתיב (שם): הכיתי אתכם בשדפון ובירקון וכו׳. וכתיב (יואל א׳ ד׳): יתר הגזם אכל הארבה וכו׳. וכתיב (ישעי׳ ט׳ י״ט): ויגזר על ימין ורעב וכו׳ איש בשר זרועו יאכלו, אל תקרי בשר זרועו, אלא בשר זרעו. ד. בעון עווי הדין ועוות וקלקול הדין וביטול תורה [3]— הרב וביזה רבה ודבר ובצרת בא, ובני אדם אוכלין ואינן שבעין ואוכלין לחמם במשקל, דכתיב (ויקרא כ״ו כ״ה) והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית וכו׳, ואין ברית אלא תורה, שנא׳ (ירמי׳ ל״ג כ״ה): אם לא בריתי יומם ולילה וגו׳ וכתיב (ויקרא כ״ו כ״ו): בשברי לכם מטה לחם וכו׳ וכתיב (שם): יען וביען במשפטי מאסו. ה. בעון שבועת שוא ושבועת שקר [4] וחילול השם, וחילול שבת, חיה רעה רבה ובהמה כלה, ובני אדם מתמעטין והדרכים משתוממין, שנא׳ (שם שם כ״ג): ואם באלה לא תוסרו לי, אל תקרי באֵלה אלא באָלה,

---

[1]) באבות העון השלישי: נגמרו שלא ליטול חלה רעב של כליה בא. זה אולי למד מהכתוב (ויקרא כ״ו ט״ז) מכלות עינים. באדר״נ א׳: בעון חלה אין ברכה נכנסת בפירות ובני אדם יגעין ואין מסתפקין. המשפט האחרון הוא מהנוסח שבא בתלמוד אחר זה.

[2]) באבות זהו א. ב. מקצתן מעשרין ומקצתן לא מעשרין רעב של בצרת. נגמרו כולן שלא לעשר רעב של מהומה ושל בצרת בא. באדר״נ נוסח א׳: בעון תרומות ומעשרות נעצרו השמים להוריד טל ומטר והעם (—והבריות) נמסרו למלכות.

[3]) באבות נוסף ה׳: חרב בא לעולם על ענוי הדין ועל עיוות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה.

[4]) באבות נוסף ו׳: חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חילול השם.

וכתיב (שם) והשלחתי בכם את חית השדה וגו׳. וכתיב בשבועות (שם י״ט י״ב): ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך. ובחילול השם כתיב (שם כ״ב ל״ג): ולא תחללו את שם קדשי, ובחילול שבת כתיב (שמות ל״א י״ד): מחלליה מות יומת, יליף חילול, חילול משבועת שקר. ו. בעון שפיכות דמים בית המקדש חרב ושכינה מסתלקת מישראל, שנא׳ (במדבר ל״ה ל״ג): ולא תחניפו וגו׳. ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה, אשר אני שוכן בתוכה וגו׳, הא אם אתן מטמאין אותה, אינכן יושבין בה, ואיני שוכן בתוכה [1]. ז. בעון גילוי עריות ועבודה זרה והשמטת שמיטין ויובלות גלות בא לעולם ומגלין אותן, ובאין אחרים ויושבין במקומן [2]. שנא׳ (ויקרא י״ח כ״ז): כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ וגו׳, וכתיב (שם כ״ה): ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה וגו׳. וכתיב (שם כ״ח) ולא תקיא הארץ אתכם וגו׳. ובע״ז כתיב (שם כ״ו ל׳): ונתתי את פגריכם על פגרי גילוליכם. וכתיב (שם שם ל״א): והשימותי את מקדשכם וגו׳, ואתכם אזרה בגוים. בשמיטין וביובלות כתיב (שם שם ל״ד): אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם וגו׳, וכתיב (שם שם ל״ה): כל ימי השמה תשבות. ח. בעון נבלות פה, צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות ובחורי שונאי ישראל מתים, יתומים ואלמנות צועקין ואינן נענין, שנא׳ (ישעי׳ ט׳ ט״ז): על כן על בחוריו לא ישמח ה׳ ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם כי כלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה. — מקורית היא דרשתו לחבקוק ג׳ י״ד: נקבת במטיו ראש פרזו. בוקית השבטים קורע אני את הים (במטיו—בוקות המטות—שבטים) [3].—במדבר י״ד כ״ב: וינסו אותי זה עשר פעמים. אמר הקב״ה: אילו עשו ישראל תשובה לפני, הייתי מוחל להם על עשרה נסיונות [4].

---

[1]) באבות מקושר „שפיכות דמים" עם הגומר שבא אח״כ. [2]) באבות נוסר ז׳: גלות בא לעולם על ע״ז ועל ג״ע ועל ש״ד ועל שמטת הארץ, וכן באדר״נ. ואולם חסרה כאן הראיה לש״ד. ובשביל ג״ע יש ראי׳ מפסוק אחר שהובא ע״י ר׳ ישמעאל ברי יוסי (דברים כ״ד ט״ו).

[3]) מכילתא י״ד ט״ז (29 ע״ב). ראיה שניה מובאה מהכתוב (תה׳ קל״ו י״ג): לגוזר ים סוף לגזרים. אך לא מובן מה היא ראיה זו. ואולי דורש לגזרים מן „גזרי" של עץ, שזהו מעין „מטה". אבל יותר קרוב לבאר זה עפ״י האמור באדר״נ פל״ג (סתם): נטל משה מטהו והכה על הים, ונעשה הים נקבים נקבים, שנא׳ נקבת במטיו ראש פרזיו... אמרו: לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים, שנא׳ לגוזר ים סוף לגזרים. השוה: Lewy. Ein Wort über der Mechilta des R. Simon S. 38.

[4]) אדר״נ נו״ב ל״ח, ע׳ 98; כנראה הוא דורש מהמלות „ולא שמעו בקולי" הבאות אחר „וינסו אותי זה עשר פעמים" השוה דרשתו של ר׳ יוחנן ל„אם בקולי תשמעו" תה׳ צ״ה ז׳, שמסיר כ״ה קרוב לסוף.

כב. לויטס איש יבנה.

התנא הזה שכנראה היה לפני תקופת אדריאנוס נזכר יחד באבות ע"י פתגמו אצל בן עזאי ועקביה בן מהללאל [1]: מאד, מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה! [2]. ברוח כזה של ענוה ושפלות הרוח הוא מאמרו ע"ד היתרון של הבהמה על האדם [3]. בפרקי דר"א מיוחסים לו שלשה מאמרים [4].

כג. ר' שמעון התימני.

את שמעון התימני אנו מוצאים עם בן עזאי אצל ר' טרפון [5]. הוא חולק על ר' עקיבא בענין הלכה [6]. עם ר' יהודה בן בבא היה ביחס של חבר [7]. רק מאמר אחד אגדי נשאר ממנו – תשובה על השאלה שכל גדולי הזמן התחבטו בפתרונה – במה זכו ישראל שנקרע להם הים? וע"ז משיב שמעון התימני: בזכות המילה אני אקרע את הים, שנא' (ירמי' ל"ג כ"ה): אם לא בריתי יומם ולילה, אמרת איזו היא ברית, שהיא נוהגת ביום ובלילה? הוי אומר זו מילה [8].

כד. ר' שמעון השקמוני.

מולדתו של תנא זה נודעה ע"י גרגרים שצמחו שם ביותר [9] והיתה קרובה אל הכרמל [10]. הוא היה תלמידו של ר"ע, ואחד מתלמידי ר"ע, שהי'

---

[1]) ע' לעיל סעיף 16. [2]) אבות ד' ד' ע"פ איוב י"ד י"ט. באדר"נ מסיים „ובן אדם תולעה".

[3]) אדר"נ נוסח ב' אצל המאמר שהובא בהערה הקודמת: בד' דברים הבהמה משונה מן האדם: מעי הבהמה אינם סרוחים; בהמה אין בה ריח זיעה; בהמה אין בה יצר הרע; שנות בהמה לא נתקצרו.

[4]) פכ"ג ע"ד ההרחקה מתשמיש בתיבת נח. פנ"ב: ככתר שהוא הדור בראשו של מלך, כך השיבה הדר וכבוד לזקנים. שנא' (משלי כ' כ"ט): והדר זקנים שיבה. בסוף הספר ענין של סגולה לריפוי צרעת על יסוד הכתוב במדבר י"ב י"ד.

[5]) ע' לעיל 83 הע' 6. [6]) תוספתא סנהדרין י"ב ג', ב"ק צ':—השוה תוספתא יבמות ו', ט'; ב. יבמות מ"ט:

[7]) ע' תוספתא ביצה ב' ו'. בבלי ביצה כ"א.

[8]) מכילתא י"ד ט"ו (29 ע"ב). ע"ד מאמר אחד של בן עזאי וי"א שהוא של שמעון התימני ע' לעיל 132 הע' 4.

[9]) מ. דמאי א' א'. רימי שקמונה. ע' Löw, Aramäische Pflangennamen S. 229.

[10]) ע' נייבואר La Geogr. du Talm. p. 197.

אחר מותו של שמעון מסר ממנו שלשה דברים בפירוש הכתובים [1], שכלם נוסדו על הכלל מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב [2]: ראויה היתה פרשת מקושש שתכתב על ידי משה רבנו, אלא שנתחייב מקושש ונכתבה על ידו [3]. ראויה היתה פרשת פסח קטן (כלומר: פסח שני) להאמר [ע"י משה], אילולא עמדו טמאים [4]; ראויה היתה פרשת נחלה להאמר [ע"י משה], אילולא עמדו בנות צלפחד [5].

כח. ר' חידקא.

ר' חידקא שמסר דברי שמעון השקמוני, אמר דברים אחדים גם מעצמו.— נשמתו של אדם מעידה בו, שנא' (מיכה ז' ה'): משוכבת חיקך שמור פתחי פיך. איזה דבר שהוא בחיקו של אדם? הוי אומר: זו נשמה [6]. באפן אוריגינלי הוא מבאר את הכתוב (שה"ש א' ג'): לריח שמניך טובים. שצדיק נותן ריח טוב, ובו הוא נבדל מהרשע. ע"י הריח הכיר משה את עצמות יוסף, ואל תתפלא על הדבר הזה — אומר אלי גם זה ר' חידקא — כי גם בחיים מבחינים ע"י הריח עצמות אדם מעצמות בהמה. גם יצחק הריח ריח בגדי עשו (בר' כ"ז, כ"ז), כי עשו נבדל היה מיעקב ע"י ריחו שהיה בו ובבגדיו [7].— פתגמו הוא: הוי אוהב את השְמָא (כלומר: לא תהיה כל כך בטוח, כי דעתך היא אמתית) ושנא את ה„מה־בכך" (כלומר: היחס של בוז לאיזה ענין) [8]. גם

---

[1]) אמר ר' חידקא שמעון השקמוני היה לי חבר מתלמידי ר' עקיבא ואמר. ספרי במקומות שנסמנו להלן. ב"ב קי"ט. ששם חסר המאמר ע"ד במדבר ה' ט'.

[2]) הכלל הזה נאמר סתם בספרי דברים כ"ב ח' (§ 229) ובשבת ל"ב א' תנא דבי ר' ישמעאל. בשמחות פ"ח בא המאמר הזה בתור הוספה לנאומו של ר"ע על מות בנו, ומשתמש במאמרי שמעון השקמוני, אך לא נזכר שמו שם. ואולם הוספה זו אינה מנאומו של ר"ע, ולפיכך לא צדק וייס (ח"ב 124) שיחסו לר"ע.

[3]) ספרי במדבר ט"ו ל"ג (§ 114); בסנהדרין ח' סתם. השוה סנהדרין ע"ה:

[4]) ספרי במדבר ט' ח' (§ 68) בשמחות בא סתם יחד עם המשפט שבא אחר זה.

[5]) ספרי במדבר כ"ז ה' (§ 133) בסנהדרין ח' ע"א—סתם.

[6]) תענית ז'.

[7]) מדרש זוטא לאותו פסוק (מהדו' בובר 11. מהדו' שכטר ש. 265). אגדה זו באה בצורה אחרת (בשם ר' מאיר) במדרש הפסידיפיגרפי „פרק יאשיהו" (ביהמ"ד VI, 112) ע' עוד שכטר J. qu. R. VII, 373 ומאמרי R. d. E. J. XXXVII, 299 [מדרש זוטא לא היה לפני המתרגם והמאמר מתורגם מגרמנית].

[8]) דרך ארץ זוטא פ' ג'. ע' הערתו של קירכיל בהמגיד IX, 246. ע' כ"ך ב' 502 הע' 4 לצורת המשל.

דבר הלכה אחד נשאר ממנו, שמצוה לאכל בשבת ארבע סעודות (נגד דעת חכמים אחרים, שאומרים שרק שלש סעודות) ומדייק זה מהכתוב שמות ט״ז ט״ו[1].

כו. ר׳ שמעון בן טרפון.

מהתנא הזה נשארה קבוצה של מאמרים שאמנם אין ביניהם קשר, אלא שהם נאמרו מפי אחד[2]. א. שמות כ״ב י׳ שבועת ה׳ תהיה בין שניהם — מלמד שהשבועה חלה על שניהם (כלומר: ששניהם אחראים בעד עונש השבועה)[3]. ב. אזהרה לעוקב אחר נואף מנין (כלומר: מסרסר לדבר עברה)? שנאמר (שמות כ׳ ט״ו): לא תנאף—לא תְּנָאִיף[4]. ג. דברים א׳ כ״ז. ותרגנו באהליכם — תרתם וגיניתם באהלו של מקום (דורש נוטריקון). דברים א׳ ז׳. עד הנהר הגדול נהר פרת — קרב לגבי דיהנא ואידהן (אם נגעת במשוח בישמן תהיה גם אתה נמשח. כלומר פרת הוא הקטן משלש נהרות, שנא׳ (בר׳ ב׳ י״ד): והנהר הרביעי הוא פרת, וכאן הוא קורא אותו נהר גדול בשביל שהוא נזכר כאן על שם ארץ ישראל שהיא חשובה — רש״י[5].

כז. ר׳ יוחנן בן ברוקה.

ר׳ יוחנן בן ברוקה היה יחד עם ר׳ אליעזר הסמא תלמידו של ר׳ יהושע בן חנניה[6] היה לו משא ומתן עם ר׳ יוחנן בן נורי[7]. ר׳ שמעון

---

[1]) שבת קי״ז. הראיה לזה הביא ר׳ יוחנן. במכילתא לאותו פסוק (50 ע״א) אומר ר׳ זריקא מכאן ארבע סעודות בשבת, אך הגי׳ הנכונה שם הוא ר׳ חידקא, ע׳ וייס מבוא למכילתא XXXI; Löw אצל קרויס Lehnwörter II 224 ששם יש עוד איזה דברים עוד התנא שלנו. לצורת השם הונדקס (ירו׳ שבת 15 ריש ע״ד) והנוסח המובא אצל Löw מלקח טוב לשמות ט״ז כ״ה „הינדקא", אני מעיר ששכטר שם מביא מ„יחוסי תנאים ואמוראים" כתב יד שגם במדרש זוטא נמצא ר׳ הינדקא.

[2]) ברייתא שבועות מ״ז: אנכי הולך בעקבות פרנקל (ע׳ 137) שהוא הושב את ריש ב״ש לבן הדור הזה.

[3]) במכילתא לאותו פסוק (93 ע״א) נאמר בשם ר׳ נתן.

[4]) השוה ערוך ערך „עקב I". ע׳ עוד מאמרו של ר׳ יהודה הנשיא במכילתא כ׳ י״ז (70 ע״ב) והערתו של פרידמן.

[5]) בספרי לאותו פסוק — סתם (§6): שרוב תוקפו כנגד ארץ ישראל. משל הדיוט אומר: עבד מלך מלך, הדבק לשחוור וישתחוו לך. בתלמוד בא המשל עבד מלך מלך סמוך למאמרו של ריש ברי״ש והאומר היא תנא דבי ר׳ ישמעאל. השוה ג״כ ב״ר ט״ז.

[6]) ע׳ לעיל 161, 5.

[7]) תוספתא תרומות ז׳ י״ד. נאמר ע״י ר׳ ישמעאל בנו.

בן גמליאל אמר דברי הלכה בשמו[1]) שבודאי הגיעו אליו ע"י ר' יוחנן בנו של ר' ישמעאל[2]). פתגמי היה: כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי, אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם[3]). במקומות אחרים נמסרה דרישתו לבראשית א' כ"ח: פרו ורבו — אחד האיש ואחד האשה על שניהם נאמר (כלומר, שמצות פריה ורביה חלה על שניהם, ולא כמו שאמרו אחרים, שרק על האיש החובה ולא על האשה[4]). לבמדבר ה' י"ח (ע"ד הסוטה) מעיר ר' יוחנן: אין מנוולין בנות ישראל יותר ממה שכתוב בתורה[5]):

---

[1]) תוספתא פסחים א' י"ב. רשב"ג ור"י בן ברוקה אמרו. וכן בתוספתא ערכין ד' ד', השוה תוספתא זבחים ז' ט': ר"ש ור"י בן ברוקה אומרים. ע' נ"כ כרך ב' 324 בגרי.

[2]) באושא אמר ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקה לפני ר"ש בן גמליאל תפלת ראש השנה עפ"י ר' יוחנן בן נורי. (ע' משנה ר"ה ד' ה'). ככה נמסר נכון בברייתא ירו' ר"ה 59 ר"ש ע"ג. ע' פרנקל 131 הע' 1. ועפי"ז צריך להגיה בבבלי ר"ה ל"ב. ותוספתא ר"ה ד' (ב) ה'.—ע' פרנקל 185.

[3]) אבות ד' ד'.

[4]) משנה יבמות ו' ו'; ב"ר פ' ח' קרוב לסוף; פסיקתא 147 ע"א.

[5]) ספרי לאותו פסוק (§ 11)

סוף כרך ראשון.

השלמות ותקונים לחלק א׳.

ע׳ 11 להע׳ 2. ע׳ אגדות אמוראי א״י, ח״ג 480, 3. ע׳ תנחומא ב׳ בראשית 19.

ע׳ 13 בסוף. דברים ל״ג ד׳. מורשה קהלת יעקב. בית שמאי אומרים אין תורה אלא לבני טובים. מסכת סופרים והובא בספר חסידים רמז תתקצ״ו.

ע׳ 14. ההערה 4 שייכת לעמוד 15. וצריך להיות מסומנה במספר 1 ואחריה צ״ל מספר 2 וכן הלאה. וההערה האחרונה המסומנת במספר 4 צריכה לבוא בראש ההערות מהע׳ 16, ומוסב על מה שנרשם בטכסט הערה מספר 30.

ע׳ 17. בפסיקתא ר׳ קי״ב א׳: ר׳ יוחנן בן זכאי לא הוו תפלין ואעין מיניה לא בקייטא ולא בסיתוא, וכך נהג ר׳ אליעזר תלמידו. במשנה סנהדרין פ״ט מ״ט ריב״ז בטל המים המאררים, שנא׳: לא אפקד על בנותיכם וגו׳.

ע׳ 24. 4. ע׳ להלן 120, 4. „רשומי׳ באורו „מתוכי׳. וע׳ באוצר מדרשים הוצ׳ אייזנשטיין ע׳ דורשי רשומות. שם הובאו כל המאמרים שנאמרו בשם דורשי רשומות.

ע׳ 31. להערה הראשונה של המתרגם. באותיות דר״ע אות ב׳ מעלה ערכה של בינה על ערכה של תורה וגם שם פי׳ בינה הוא סתרי תורה.

ע׳ 67. כמעט בסוף הע׳ 1: ר׳ בן נתנאל צ״ל ר׳ שמעון בן נתנאל.

ע׳ 113 שורה 9: „יבאהו׳ צ״ל „יבואו׳.

השלמות ותקונים לחלק ב׳.

ע׳ 26 הע׳ 3. אופית היא המחלקת שבין ר״ע ובין ר״ט בספרי דברים פסקא א׳. ר׳ טרפון אומר: העבודה! אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחה. נגד זה אמר ר״ע: העבודה! אם יש בדור הזה יודע היאך מוכיחים (ובזה מסיר את האשמה מהעם ושמה על מנהיגיו מוכיחיו).

ע׳ 46. בסוף סעיף ב׳. שאל נכרי אחד את ר״ע בצפורי; למה אתם עושין מועדות? לא כן כתיב (ישעי׳ א׳ י״ד): חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי? א״ר עקיבא: אם אמר „חדשי ומועדי׳ שנאה נפשי הייתי אומר כן, אלא אמר „חדשיכם ומועדיכם׳, אותם מועדות שעשה ירבעם בן נבט (מ״א, י״ב ל״ב). אבל המועדים האלו אינם בטלים לעולם, שנא׳ (ויקרא כ״ג ב׳): אלה הם מועדי.

ע׳ 48 שורה ג׳ מלמטה: „אולם בב״ר כ״ד סי׳ ה׳ הוא פלוגתא דר׳ אחא ורבנן׳, כצ״ל.
